

ARBEIDSPROGRAM 2013-2017

miljøpartiet
de grønne

INNHold

Del 1: Vårt felles livsgrunnlag	4
1.1 Klimaendringer	5
1.2 Grønn energipolitikk	7
1.3 Bærekraftig samferdsel	10
1.4 Naturmangfold og arealforvaltning	13
1.5 Giftfritt miljø	15
1.6 Bærekraftig landbruk	17
1.7 Bærekraftig sjøbruk	20
1.8 Dyrevern	22
Del 2: Grønn økonomi	24
2.1 Økologisk økonomi	24
2.2 Demokraftisk økonomi	26
2.3 Grønn næringsutvikling	28
2.4 Oljemilliarder til utvikling	29
2.5 Finans- og pengepolitikk	30
2.6 Skatte- og avgiftspolitik	32
2.7 Velferd og arbeidsliv	33
Del 3: Hverdagslivet	36
3.1 Levende byer og bygder	37
3.2 Boligpolitikk	39
3.3 Skole og oppvekst	41
3.4 Mangfold i kulturlivet	43
3.5 Språklig mangfold	45
3.6 En bedre helsepolitikk	47
3.7 Omsorg og rehabilitering	49
3.8 Frivillig arbeid	51
3.9 Likeverd	52
Del 4: Stat og borgere	54
4.1 Demokrati og deltagelse	55
4.2 Sivilsamfunnet	56
4.3 Fri kunnskapsutvikling	58
4.4 Digitale rettigheter	59
4.5 Justispolitikk og beredskap	61
Del 5: Norge i verden	64
5.1 Et styrket FN	64
5.2 Internasjonal økonomi og handel	65
5.3 Utvikling og bistand	66
5.4 Internasjonal konflikthåndtering - ikkevold	67
5.5 Forsvar og sikkerhetspolitikk	68
5.6 Innvandrings-, flyktning- og asylpolitikk	70

1. VÅRT FELLES LIVSGRUNNLAG

Miljøpartiet De Grønne går til valg på et politisk program som peker ut en ny, økologisk bærekraftig og framtidsorientert samfunnsutvikling for Norge. De Grønne har fokus på livskvalitet for alle, framfor et stadig økende konsum. Vi ønsker at Norge skal vise i praksis at et bærekraftig samfunn er en positiv mulighet - til beste for alle. En framtidsrettet politikk krever nytenkning og endringer innen mange områder.

I dag er vårt livsgrunnlag på jorda kritisk truet. Menneskelig aktivitet fører til at andre arter utrykkes i et raskere tempo enn noen gang tidligere i historien. Menneskeskapt giftstoffer er spredt tvers igjennom det globale økosystemet. Ressursgrunnlaget vårt trues gjennom overbeskatning og ikke-fornybare ressurser utnyttes slik at vårt livsmiljø ødelegges av forurensing. Den pågående globale oppvarmingen fører til akselererende nedsmelting i polområdene og en økt frekvens av ekstremvær, som tørke eller flom, fører til tap av jordbruksland og drikkevann. Livet i havet trues på grunn av oppvarming og forsurening, mens jordens befolkning er avhengig av et levende hav for tilstrekkelig matforsyning.

Denne alvorlige situasjonen krever handling i alle land og godt internasjonalt samarbeid. De Grønne vil likevel ikke vente på global enighet, men benytte Norges særegne posisjon - både økonomisk og politisk - til å utvikle oss som et foregangsland. Det krever at vi kutter våre klimagassutslipp og bygger et klimanøytralt samfunn med framtidsrettede energiformer, mindre sløsing med viktige ressurser og vern av naturmangfoldet. Vi tar viktige internasjonale miljøforpliktelser på alvor og vil stanse utslipp som truer helse og miljø.

Både økende folketall og økende forbruk bidrar til at vi belaster naturen mer. I Norge er det viktig å redusere ressursforbruket og velge en mer miljøvennlig livsstil. Både global rettferdighet og solidaritet med kommende generasjoner krever et mer bærekraftig forbruksmønster. Samtidig har ny teknologiutvikling og utprøving og igangsetting av fornybar energiproduksjon en viktig plass. Vi må frigjøre oss fra avhengigheten av fossil energi, som både gir store miljøproblemer og er en begrenset ressurs som uansett må erstattes med andre energiformer.

Føre-var-prinsippet og prinsippet om at forurenser betaler for miljøødeleggelser er godt forankret i norsk lov og internasjonale avtaler. Det er på tide å gjøre prinsippene og lovverket om til praktisk politikk. Det betyr at vi skal kutte klimagassutslippene og stoppe utslipp av miljø- og helseskadelige kjemikalier gjennom å øke kostnadene for slik forurensing.

De Grønne vil omgjøre Finansdepartementet til Bærekraftdepartementet (BKD). Departementet skal pålegges å se økonomisk politikk i sammenheng med virkningene på klima og miljø, og det skal ha myndighet til å samordne slik at alle sektorer trekker i bærekraftig retning. Omstilling til et framtidsrettet grønt samfunn er avhengig av nytenkning og aktiv innsats som inkluderer og engasjerer næringsliv, organisasjoner og hver enkelt av oss. Staten og kommunene må oppmuntre og skape gode vilkår for andre aktørers innsats, og lære av deres ideer og erfaringer.

De Grønne går inn for å oppgradere FN's miljøprogram til en egen FN-organisasjon, på linje med Verdens helseorganisasjon, slik at det internasjonale miljøarbeidet får større autoritet og mer forutsigbar finansiering.

1.1 KLIMAENDRINGER

Den pågående globale oppvarmingen av både atmosfære og havområder krever raske og kraftfulle tiltak. Klimautviklingen med påfølgende brå nedsmelting i polområdene krever handling i alle land og internasjonalt samarbeid. Norge kan ikke vente på global enighet før vi kutter klimagassutslipp. Konkrete tiltak og aktive handlingsvalg er viktigere enn noen gang for å stoppe pågående klimaendringer. Både politisk fastsatte reguleringer og den makten vi alle har gjennom å velge miljøvennlige framfor forurensende løsninger i våre hverdagsliv, er viktige deler av løsningen.

Den sterke økonomiske veksten i Norge er bygget på en stadig økende utvinning av fossile ressurser. Med dagens alvorlige klimasituasjon er dette en farlig utvikling både for oss og for resten av verden. De Grønne vil benytte våre naturgitte forutsetninger for produksjon av fornybar energi og vår økonomiske handlekraft til å endre vår fossilstyrte økonomi. Norge skal gå foran og vise vei mot et karbonnøytralt samfunn. I denne politikken er både en bevisstgjøring i befolkningen om jordens ressurs- og miljøsituasjon, samt praktiske politiske løsninger nødvendig for å nå målet.

Klimaendringene påvirker hele samfunnet, og områder som helse, samfunnssikkerhet, primærnæring og vår natur berøres. Det er et stort samordningsbehov hvis vi skal makte å respondere med helhetlige løsninger. Klimaendringene skjer nå i svært raskt tempo og det er nødvendig med et mye større fokus og myndighetsmakt for å ivareta miljøhensyn.

Det viktigste Norge skal gjøre innenlands er å trappe ned petroleumsvirksomheten. Fossile ressurser er begrenset og disse bevares best under bakken. Framtidens industriutvikling er ikke bygget på utvinning av fossile ressurser, og De Grønnes klimapolitikk vil skape vekstmuligheter for klima\smart industri. Vi vil ha kraftfulle satsinger på ny, bærekraftig næringsvirksomhet som overtar oljeindustriens overlegne rolle. Utvinning av petroleum må i framtiden bare skje for å lage produkter som kan gjenvinnnes eller resirkuleres. Eksport av olje og gass gir årlig utslipp som er ti ganger større enn Norges egne, samtidig som utvinningen står for over en fjerdedel av våre egne utslipp.

De Grønne tar de viktigste globale utfordringene på alvor og vil gjøre Norge til et foregangsland. Gjennom informasjonsarbeid og større muligheter for oss alle til å ta grønne verdivalg, endrer vi samfunnsutviklingen i en positiv retning. Dagens klimapolitikk, der kvotekjøp er det viktigste tiltaket, fungerer ikke etter hensikten. Resultatet så langt er «billigsalg på forurensing» innenfor dette systemet.

Uansett hvor raske og dype utslippskutt verden gjennomfører, vil vi merke betydelige effekter av klimaendringene framover. De Grønne vil styrke beredskaps- og klimatilpasningsarbeid både innenlands og i bistanden til andre land.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Utforme en radikal visjon for samfunnsutviklingen som baseres på bærekraftige løsninger. Dette innebærer en omlegging fra en oljebasert til en fornybarbasert energi- og økonomipolitikk i Norge. Slik vil vi gjøre Norge til et foregangsland som viser at et klimanøytralt, godt og framtidsrettet samfunn er mulig.
2. Omgjøre Finansdepartementet til et Bærekraftdepartement (BKD) med overordnet myndighet til å samordne slik at alle sektorer trekker i bærekraftig retning.
3. Innføre en klimalov som lovfester overordnede klimamål og sørger for gradvis reduksjon av nasjonale klimagassutslipp gjennom et karbonbudsjett.

4. Endre navn på Olje- og energidepartementet til Klima- og energidepartement med vektlegging av fornybar energiproduksjon og energisparing.
5. Kutte Norges klimagassutslipp med minst 40 % sammenlignet med 1990-nivå innen 2020 og 90 % innen 2050.
6. Inkludere utslipp av CO₂ i forurensingsloven.
7. Målrette en del av avkastningen i Statens pensjonsfond utland til forskning og investering innen energi, infrastruktur, klimatilpasning og grønt næringsliv i Norge.
8. Målrette en betydelig del av kapitalen i Statens pensjonsfond utland til forskning og investering innen energi, infrastruktur, klimatilpasning og grønt næringsliv i de fattigste og mest klimasårbare delene av verden.
9. At Norge, i tillegg til å delta i FNs klimaforhandlinger, også arbeider i andre internasjonale fora og bilateralt for å oppnå kutt i klimagassutslipp globalt. Norge skal støtte at klimatiltak globalt håndteres gjennom FNs klimafond.
10. Oppgradere FNs miljøprogram til en egen FN-organisasjon, lik Verdens helseorganisasjon, for å skape forutsigbarhet i FNs miljøarbeid.
11. At støtte til klimatiltak i lavinntektsland i større grad skal komme gjennom FNs klimafond og gjennom teknologioverføring. Slik skal Norge bidra med støtte til utslippskutt og klimatilpasning utover bistandsbudsjettet.
12. At Norge tar medansvar for det stadig økende antallet mennesker som blir flyktninger på grunn av ulevelige klimaforhold. Norge skal arbeide for at klimaflyktninger får flyktningstatus etter FNs flyktningkonvensjon.
13. At Norge avstår fra å delta i internasjonale klimakvotesystemer. Så lenge Norge likevel deltar i internasjonale klimakvotesystemer, skal vi arbeide for at disse får et tydelig tak på antall kvoter, og for at taket skal trappes raskt ned.
14. Redusere utvinningstempoet på eksisterende olje- og gassfelt med 50 % innen 2020, med sikte på å avvikle petroleumsvirksomheten fullstendig innen 20 år.
15. Avvikle all subsidiering av petroleumsindustri.
16. Stanse all videre leting etter olje og gass på norsk sokkel.
17. Innføre varig vern fra petroleumsvirksomhet i Lofoten, Vesterålen og Senja, samt andre spesielt sårbare områder på norsk sokkel.
18. Øke avgiften på CO₂-utslipp fra petroleumssektoren til kr 1000 per tonn, og bruke inntektene til utslippsreducerende tiltak også i fastlandsindustrien.
19. Stenge og nedmontere gasskraftverkene på Kårstø og Mongstad. Gå inn for å avslutte det norske CO₂-fangstprogrammet og overføre satsningen til geotermisk energi, havvind og andre fornybare energikilder.
20. Trekke Statoil ut av all virksomhet med ukonvensjonelle olje- og gasskilder som oljesand og oljeskifer, samt prosjekter i Arktis. Vi vil arbeide for et strengere internasjonalt regelverk for drivstoff-

kvalitet som forbyr produkter fra ukonvensjonelle ressurser.

21. At areal- og ressursforvaltningen skal ta hensyn til pågående klimaendringer, og øke innsatsen for klimatilpasning innen infrastruktur, matproduksjon og generell beredskap.
22. At det norske klimagassregnskapet skal utvides slik at det også viser hvor store utslipp norsk forbruk forårsaker i andre land, til havs og i internasjonalt luftrom. Det må avsettes nødvendige midler til å få fram mest mulig pålitelige beregninger av vår påvirkning på det globale klimaet.

Se også blant annet kapitel 1.2, 1.3, 2.1, 2.3 og 2.4.

1.2 GRØNN ENERGIPOLITIKK

Norge har et svært godt utgangspunkt for overgangen til en fornybar framtid, som eneste land på det europeiske fastlandet der over halve energiforsyningen allerede er fornybar. Andelen må likevel økes raskt. Bare for å oppfylle EUs fornybardirektiv må den opp i 67 % innen 2020.

Potensialet for energieffektivisering er stort, både i bygninger, industrien og selve kraftsystemet. Vi kan frigjøre elektrisitet som vi blant annet trenger til å drive morgendagens bilpark. De Grønne ønsker en betydelig sterkere satsing på energisparing i bygninger, sammen med økt bruk av fornybare energikilder som solkraft, solvarme, jordvarme og sjøvarme.

Noe av den fossile energibruken i industrien og transportsektoren kan lettere erstattes av bioenergi enn av elektrisitet. Vi vil derfor ha et eget program for økt produksjon og bruk av biogass, og utnytte hogst-avfall som energiressurs. Hvor mye annen bioenergi det er ønskelig å bruke må vurderes i lys av konsekvenser for karbonlagring i skogen og naturmangfold.

Tiltak for å redusere energibruken og snu vekk fra fossil energi må ha folkelig oppslutning for å lykkes. Derfor er en sosial profil avgjørende samtidig som valgfriheten ikke må innskrenkes mer enn nødvendig. De Grønne mener at et toprissystem på strøm kan være et sosialt rettferdig og effektivt tiltak for å få ned strømforbruket. Det bør kombineres med utbygging av et smart-grid (intelligent kraftnett) med variable priser.

Gjennom energieffektivisering kan vi frigjøre nok kraft i Norge til å erstatte mye av den fossile energibruken. Samtidig lever vi i en verdensdel der fossile energikilder er langt mer dominerende enn i Norge og der de fleste land har mindre fornybare ressurser. Ved å øke produksjonen av fornybar kraft kan vi hjelpe andre land til raskere å avvikle kull-, gass- og atomkraftverk.

De Grønne mener at Norge bør være villig til å inngå avtaler om kraftleveranser til naboland, forutsatt at kraften faktisk erstatter fossil energi eller kjernekraft og ikke bidrar til å øke energibruken. Vi vil ha en helhetlig nasjonal plan for alle fornybarsatsinger, slik at vi får oversikt over hvordan denne industriutviklingen kan gjennomføres med minst mulig miljø- og naturbelastninger. Det bør særlig tilrettelegges for energiproduksjon som medfører små naturinngrep. Det kan for eksempel være modernisering av vannkraftanlegg, havvind, jordvarme og solenergi fra fasader og tak.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. At økologisk bærekraft, ikke økonomisk vekst, skal være det overordnede målet for energipolitikken.

2. Prioritere energieffektivisering, som er den mest miljøvennlige erstatningen for fossil energi.
3. Øke bevilgningene til Enova for energieffektiviserings- og sparetiltak i næringsbygg og husholdninger.
4. Innføre skattefradrag for energisparende tiltak i egen bolig.
5. Legge til rette for energisparingskontrakter for husholdninger og større bygg.
6. Bruke midler fra en økt CO₂-avgift i petroleumssektoren til å støtte energieffektivisering og -omlegging i industrien.
7. Innføre avskrivningsregler for energieffektivisering i industrien.
8. Opprette en gratis, desentralisert energirådgivningstjeneste for husholdninger, finansiert gjennom Enova.
9. Prøve ut et toprissystem på strøm til husholdninger, der forbruk ut over et visst nivå per person i husstanden blir pålagt vesentlig høyere avgift enn i dag. Om ikke et toprissystem innføres, må elektrisitetsavgiften for alle husholdninger gradvis trappes opp.
10. Utarbeide en nasjonal plan samt regionale planer for utbygging av ny fornybar energi., inkludert nettutbygging. Planene skal sikre at vi minst når målet i EUs fornybardirektiv og at utbygginger samtidig skjer på de stedene der de vil gjøre minst skade på naturen. Det må settes klare kriterier for hvilken miljøpåvirkning som godtas.
11. At det stilles tydelige og forutsigbare krav til utbygging i områder der kraftutbygging kan tillates. Saksbehandling skal skje etter miljølovverket (naturmangfoldloven), og i tilfeller hvor miljøhensyn settes til side og det gis konsesjon, må myndighetene begrunne dette tydeligere enn i dag.
12. Sikre at økosystembasert og helhetlig forvaltning må være grunnleggende prinsipp ved utbygging av kraftverk. Utredninger av miljøkonsekvensene ved kraftutbygginger må gjennomføres for hvert fylke eller vannregion og ta hensyn til den kumulative påvirkningen av alle enkeltprosjektene som planlegges.
13. Skjerpe kravene til konsesjon for utbygging slik at hensynet til biologisk mangfold og estetiske verdier blir bedre ivaretatt.
14. Forenkle prosedyrer for offentlig saksbehandling av etablering av små private anlegg for miljøvennlig energiproduksjon.
15. Sikre at ordningen med el-sertifikater ikke omfatter vannkraft (heller ikke småkraftverk).
16. Involvere berørte parter for både kraftprosjekter og nettprosjekter tidligere enn i dag. Det er i tiden før konseptvalg gjennomføres at den reelle muligheten for å bidra med konstruktive løsningsalternativer eksisterer.
17. Sikre at vilkårsrevisjonene bidrar til at alle utbygde vassdrag får de samme vilkårene. Det er helt essensielt at Norge bruker denne muligheten til å heve miljøstandarder i vassdrag med eldre utbygginger til dagens standard. I mange tilfeller kan kraftproduksjonen økes samtidig som miljøet blir bedre ivaretatt.
18. Utrede en ordning der utbyggere av nye kraftverk må betale en kompensasjon for naturinngrepene

disse medførere, som kan benyttes til restaurering av ødelagt natur andre steder.

19. At Norge jobber for å realisere et kraftsystem med nullutslipp i vår region. Overføringskapasiteten til naboland og kontinentet må styrkes for å sikre et mer effektivt og fleksibelt kraftsystem i Nord-Europa, som kan takle en mye større andel fornybar energi enn i dag.
20. Trappe opp moderniseringen av vannkraftverk slik at kraftressursene i eksisterende magasiner utnyttes mer effektivt.
21. Satse sterkere på utbygging av vindkraft til havs, der utbygging ikke er i konflikt med fiskerier og naturmangfold.
22. Innføre en nasjonal målsetting for installert kapasitet for havvind innen 2030.
23. Utlyse områdene Nordsjø I og II for kommersiell havvinddrift seinest i 2014.
24. Sikre at forvaltningsplanene for Norges havområder prioriterer havvind foran petroleum der ressurspotensialet overlapper. Ytterligere arealkonflikter skal håndteres i dialog med interessenter med mål om størst mulig grad av integrasjon mellom ulike næringer, som for eksempel fiskeri og marin fornybar energi.
25. Bruke statens eierskap i Statoil og Statkraft til en styrket og målrettet satsing på fornybar energi.
26. Doble støtten til Forskningssettene for miljøvennlig energiteknologi (FME).
27. Opprette et nytt FME-senter (Forskningssett for miljøvennlig energi) for geotermisk energi.
28. Gjennom etablerte FME legge til rette for demonstrasjonsprosjekter som utforskersamspillsmulighetene mellom teknologier som havvind, bølgekraft og tidevannskraft, og som integrerer andre interesser som sjøfart, fiskeri og havbruk.
29. Styrke ordningen for støtte til pilotanlegg innenfor miljø- og klimateknologi, og øke satsingen på klima og klimarelatert forskning over Norges Forskningsråd og forskningsfondet.
30. . Gjøre det enklere å levere overskuddsstrøm inn på strømmettet ved å innføre langsiktige innmatingstariffer, for eksempel for næringsbygg og husholdninger.
31. Sikre at Renewable Grid Initiative-prinsippene for skånsom infrastrukturutbygging blir fulgt av aktører som bygger nett i Norge og mot Europa.
32. Endre Statnetts mandat slik at klimahensyn tas på lik linje med samfunnsøkonomisk lønnsomhet og forsyningssikkerhet. Det innebærer at Statnett må prioritere utbygging av mellomlandslinjer som bidrar til fornybar energiutbygging og eksport av fornybar energi.
33. Øke produksjonen av biogass fra kilder som avfall, kloakk, husdyr- og fiskegjødsel vesentlig.
34. Utrede grundig hvor mye trevirke fra ny hogst det er ønskelig å bruke til energiformål. Mulighetene for å erstatte fossile brensel må vurderes i sammenheng med hensyn til karbonlagring i skogen, naturmangfold og matproduksjon.
35. Stenge gasskraftverkene på Kårstø og Mongstad for godt og ikke tillate flere fossilfyrte kraftverk i Norge. Også det norske kullkraftverket på Svalbard må stenges.

36. Nedlegge atomreaktoren i Halden.
37. Gi vertskommuner rett til konsesjonsavgifter også fra andre typer kraftverk enn vannkraftverk.
38. Forsvare hjemfallsretten, og gjøre den gjeldende også for andre typer kraftverk enn vannkraftverk.
39. Innføre hjemfallsrett også for småkraftverk, når fallretter skilles fra grunneiendommene eller selskaper som grunneierne kontrollerer.

Se også blant annet kapitel 1.2, 1.3, 2.1, 2.3 og 2.4.

1.3 BÆREKRAFTIG SAMFERDSEL

Et grønt samfunn krever et bærekraftig transportsystem. Transport er en av de største kildene til klimagassutslipp, forurensing, støy og naturinngrep. For å redusere miljøbelastningene er det viktig å bremse veksten i selve omfanget av transport, ved å stanse forbruksveksten og gjennom god arealplanlegging.

Transport er likevel både et gode og en nødvendighet. De Grønne vil konsekvent prioritere de transportmåtene som belaster miljøet minst. Når det gjelder personreiser vil det si sykkel, tog og annen lokal kollektivtransport. Innen godstransport vil det si tog og skip. De Grønne vil satse langt sterkere på en mer effektiv kollektivtrafikk, og særlig på jernbane. Deler av Norges oljeformue bør investeres i infrastruktur som skaper et effektivt og bærekraftig samferdselssystem.

De Grønne ønsker en bærekraftig transportplanlegging som fremmer et helhetlig blikk på utfordringene i sektoren, framfor dagens system der planleggingen i stor grad gjøres av etater som jobber med hvert sitt område. Målet for en god planlegging er å møte folks behov for tilgjengelighet til arbeid, servicefunksjoner og andre aktiviteter, med minst mulig miljøbelastning.

Det er store muligheter for å redusere utslippene fra transport med allerede kjent eller ny teknologi. På kort sikt er mulighetene størst for personbiler og varebiler. Alle nye biler bør snart være elektriske eller hybridbiler. Likevel vil bilene oppta areal og være ressurskrevende å produsere. Derfor vil vi fortsatt prioritere kollektive løsninger. Også kollektive transportmiddel som busser og ferger må i størst mulig grad elektrifiseres eller drives med biogass eller hydrogen.

Hver tredje kilometer vi tilbakelegger årlig går ikke innen Norge, men til og fra utlandet, oftest med fly. Andelen øker raskt. Det er nødvendig å redusere utslippene fra flyreiser, ved å reversere trafikkveksten.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Erstatte Nasjonal transportplan med en Nasjonal samferdselsplan. Et nytt Klima- og energidepartement skal ha det overordnede planleggingsansvaret i samarbeid med Samferdselsdepartementet.
2. Lage en ambisiøs statlig plan for investeringer i og tilskudd til effektiv og rimelig kollektivtransport, som tar hensyn til regionale ulikheter og behov.
3. Åpne for at kollektivutbygging, inkludert nye jernbanestrekninger, kan finansieres med statsgaranterte lån, uavhengig av årlige bevilgninger på statsbudsjettet.
4. Føre en differensiert samferdselspolitikk som skiller mellom byer og distrikter. Det betyr blant annet

at vi vil gjøre mer bruk av veipricing i sentrale strøk framfor generelt økte avgifter på biler og drivstoff.

5. Lage prioriteringslister for storby-, småby-, landsbygd- og langdistansetransport som viser hvilke transportmiddel som skal prioriteres.
6. Gi sykkeltransporten et nasjonalt løft. Det inkluderer en belønningsordning til kommuner som bygger ut gode gang- og sykkelveinett, utbygging av sykkelveier langs riksveinettet og gode fasiliteter for sykkelparkering ved jernbane- og busstasjoner. Det skal være gratis å ta med sykkel på tog, og togselskap må være påkrevd å ta hensyn til sykklister ved kjøp av nytt materiell.
7. Tilrettelegge mer for el-sykkel som et miljøvennlig, praktisk og effektivt kjøretøy.
8. Forby import av nye biler med ren bensin- og dieseldrift fra og med 2015.
9. Beholde og øke insentivene til å kjøpe helelektriske biler minst fram til 2020.
10. Stimulere til bildelingsordninger.
11. Bygge ut ladepunkt og hurtigladestasjoner for el-biler i høyt tempo over hele landet.
12. Fjerne moms på leasing av nullutslippsbiler og batterier.
13. Begynne utbygging av en framtidsrettet jernbane ved å starte byggingen av en høyhastighetsbane i neste stortingsperiode.
14. Utbedre Bergensbanen slik at reisetiden Bergen – Oslo kommer ned til høyst 4 timer innen 2020.
15. Bygge jernbane fra Fauske til Tromsø.
16. Øke det eksisterende jernbanenettets kapasitet både for person- og godstransport, blant annet ved å legge flere og lengre kryssingsspor og dobbelspor på sterkt trafikkerte strekninger. Utbygging av dobbeltspor og for høyere fart i Inter City-triangelet bør fullføres innen 2023.
17. Øke kapasiteten ved jernbanens godsterminaler og øke antallet terminaler slik at jernbanen kan konkurrere med lastebiltransport også på kortere strekninger enn i dag.
18. Elektrifisere alle dieseldrevne jernbanestrekninger.
19. Stanse investeringer som øker kapasiteten i riksveinettet. Nye investeringer bør begrenses til det som er motivert av klare miljø- eller sikkerhetshensyn. I stedet for å bygge firefelts veier med midt-rabatt bør det settes opp midtdele.
20. Stanse videre kapasitetsøkning ved flyplassene.
21. Oppløse Avinor og legge flytrafikken inn under politisk styring gjennom et nytt Luftfartsverk.
22. Innføre en flyseteavgift på kr 600 på flygninger på hovedstrekninger innen Sør-Norge og til utlandet.
23. Fjerne ordningen med avgiftsfritt salg av alkohol på flyplasser.
24. Kreve at skip som ligger til kai i størst mulig grad skal forsynes med strøm fra land, og gjøre nød-

vendige forsterkninger i strømmettet.

25. Innføre en støtteordning for drivstoffbesparende tiltak og overgang til mer miljøvennlige drivstoff i skip, inkludert ferger og fiskeflåten.
26. At kommunene skal samarbeide om arealplanleggingen med omkringliggende kommuner, med sikte på et samlet utbyggingsmønster som minimerer transportbehovene.
27. Håndheve forbudet mot nye bilbaserte kjøpesentra, stimulere kommunene til å bygge om eksisterende kjøpesentre og flytte mest mulig av detaljhandelen til sentrum.
28. Styrke belønningsordningen for kollektivtiltak i de større byene.
29. At all utbygging av infrastruktur for skinnegående trafikk skal fullfinansieres av staten.
30. At det skal bygges bytog i Bergensregionen.
31. Styrke samarbeidet mellom kommuner om bompengesystemer.
32. Stimulere kommunene til å gjøre bysentrum bilfritt.
33. At alle riksveier i byområdene med flere enn to felt skal ha kollektivfelt.
34. Innføre et nasjonalt personlig kollektivkort som skal gjelde for all kollektivtransport i hele Norge.
35. Håndheve forbud mot tomgangskjøring strengere.
36. Sette i gang et program for å redusere bilbruken i de mindre byene, og øke andelen bilfrie arealer og gater. Det må bygges flere gang- og sykkelveier og sykkelfelt.
37. Innføre en belønningsordning for fylkeskommuner som utvikler tilpassede og fleksible kollektivtransporttilbud i distriktene, når det påvises at de fører til mindre bilbruk.
38. Støtte produksjon av biogass og utbygging av infrastruktur for levering av raffinert biogass til buss-transport, særlig i distriktene der biogass er et aktuelt CO₂-nøytralt alternativ for bussruter. I byene kan også busstrafikken delvis elektrifiseres
39. At også ferger og hurtigbåter skal drives med elektrisitet eller biogass der det er mulig, subsidiært med naturgass. Staten må bidra med nødvendig støtte til ombygginger og infrastruktur. Fergestrekninger skal beholdes framfor å bygge undersjøiske tuneller, der den første løsningen er mest miljøvennlig.
40. Fjerne unntak fra CO₂-avgift innen transportsektoren.

Se også blant annet kapitel 1.2, 1.3, 2.1, 2.3 og 2.4.

1.4 NATURMANGFOLD OG AREALFORVALTNING

De største truslene mot klodens økosystemer og naturmangfoldet i dag er menneskelige inngrep som fragmentering ved ulik arealbruk, klimagassutslipp, forurensning, overbeskatning og spredning av fremmede arter. Kravet om økonomisk vekst og kortsiktig inntjening øker presset på naturen. Den omfattende menneskelige påvirkningen av atmosfæren, havet og landområdene har ført til unaturlige raske endringer i livsgrunnlaget som vanskeliggjør naturlige tilpasninger hos mange arter. Utryddelse av arter er naturlig, men i dag skjer det 100-1000 ganger raskere enn hva som har vært naturlig de siste 100 millioner år. I dag er hver fjerde art på jorda utryddingstruet. Tap av arter og natur innebærer dramatiske og til dels irreversible endringer av våre egne livsbetingelser på jorda.

I dag er hver fjerde art på jorda utryddingstruet. Både derfor og av hensyn til naturens egenverdi er det nødvendig å redusere vårt økologiske fotavtrykk. De Grønne vil arbeide aktivt for å fremme erkjennelsen av vår avhengighet både av intakte arter og økosystemer, noe som vil bidra til at natur i mindre grad oppfattes og behandles som en salderingspost.

Pågående klimaendringer endrer norsk natur uten at vi dag har oversikt over alle effekter. Sårbarheten øker jo fortere klimaendringene finner sted. Gjennom arealplanlegging og arealforvaltning kan vi ta valg som øker eller demper denne sårbarheten. De Grønne vil styrke samfunnets evne til en bærekraftig arealplanlegging både nasjonalt, regionalt og lokalt.

De Grønne vil verne mer av norsk natur. Hittil er en betydelig del av høyfjellsnaturen vernet, men lite av skogen og andre naturtyper der de økonomiske interessene er større. Samtidig som vi verner mer av disse, er det viktig at de arealene som utnyttes blir drevet på måter som bevarer og øker det biologiske mangfoldet. De Grønne mener at både jordbruk, skogbruk og sjøbruk i større grad må drives etter økologiske prinsipper. Innsatsen for å gjenopprette økosystemer som er ødelagt av forurensning eller inngrep må økes. I tillegg til å forvalte arealene på bærekraftig vis, vil vi styrke innsatsen for å verne enkeltarter som er truet av utryddelse.

Norge påvirker også indirekte internasjonal natur og mangfold, og De Grønne vil sette krav til norsk virksomhet i utlandet, om at Norge ikke skal bidra til artstap og habitatsødeleggelse. Dette gjelder ikke minst gjennom statseide selskaper og Statens pensjonsfond utland.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Ta truslene mot verdens naturmangfold på største alvor og fremme en økologisk bærekraftig ressursutnyttelse både nasjonalt og internasjonalt. Hensynet til naturmangfoldet må gå foran økonomiske og næringsmessige interesser.
2. Styrke og gjennomføre relevant nasjonal planlegging og regulering i tråd med FNs konvensjon om biologisk mangfold.
3. Arbeide for å utvikle lover mot ecocide (forbrytelser mot naturen; ødeleggelse av økosystemer) nasjonalt og internasjonalt.
4. At all arealforvaltning skal være helhetlig og kunnskapsbasert etter naturmangfoldlovens bestemmelser, hvor blant annet prinsippene om samlet belastning og føre-var er nedfelt.
5. Kreve at sårbarhetsanalyser i forbindelse med arealplanleggingen skal ta hensyn til kommende klimaendringer. Dette er viktig for å sikre det biologiske mangfoldet for fremtiden.

6. Gå sterkere inn for restaurering av ødelagte økosystemer i Norge, og ivareta naturtyper som er truet eller sårbare med hensyn til naturbruk, forvaltning og arealplanlegging.
7. Etablere et nasjonalt prosjekt for opprydding og reetablering av økosystemer i norske fjorder med spesielt henblikk på gjenetableringen av taeskogen langs kysten, men også i kaiområder og videre-utvikle dette til prosjekter internasjonalt.
8. Lage en nasjonal overordnet plan for å unngå en fragmentert miljøpolitikk der tiltak for naturmangfoldet ser geografiske områder eller enkeltarter isolert.
9. At forbudet mot å jakte på eller forstyrre dyr i yngle- og hekketid skal omfatte alle dyr som ikke er svartlistet. Dyrevernhensyn gjelder også når dyr er svartelistet. Disse skal også avlives på en dyrevernforsvarlig måte.
10. Frede rødlistede dyrearter og dyrebestander i Norge.
11. Ha levedyktige bestander av rovdyrartene i Norge.
12. Sterkt øke støtten til tiltak som kan dempe konfliktene mellom rovdyr og beitebruk, inkludert gjeting, gjerding, overvåking og bruk av raser med naturlig forsvarinstinkt. Bestandene av rovdyr må samtidig forvaltes områdevis slik at de ikke truer reindriftnæringen.
13. Verne minst 10 % av den produktive skogen og vesentlig øke vernet av andre naturtyper under skoggrensa, som vassdrag med kantsoner. Også vernet av marine områder må utvides.
14. Forby genmodifiserte organismer (GMO) i Norge, med unntak av farmasøytiske produkter som for eksempel insulin produsert ved genmodifiserte bakterie.
15. Øke støtten til bønders arbeid med bevaring av plante- og dyregenetiske ressurser.
16. Redusere omfanget av veibygging og andre inngrep som bidrar til å stykke opp leveområdene for planter og dyr.
17. At utbygging av fornybar energi skal skje i henhold til en overordnet plan som peker ut de lokalitetene der skadevirkningene på naturmangfoldet blir minst.
18. Styrke grensevernet mot fremmede arter og øke innsatsen for å utrydde svartlistede arter på en dyrevernforsvarlig måte.
19. Fremme lengre rotasjonstider i skogbruket, med sikte på større biologisk mangfold og økt karbonlagring.
20. Forbedre og utbre regelverk for miljøsertifisert skogbruk, i henhold til Forest Stewardship Council statement, med vekt på bevaring av biologisk mangfold og landskapsverdier, energibruk, og forbud mot giftsprøyting og kunstgjødsel. Tilskuddsordningene for drift og skogsveibygging må tilpasses dette.
21. Totalforby import og omsetning av regnskogtømmer hentet fra sårbare / truede naturlige bestander og ikke-bærekraftige plantasjer. Forby planting av sitkagran og andre fremmede treslag i store bestander, og redusere utbredelsen av slike bestander.
22. Forby salg og distribusjon av svartlistede hageplanter.

23. Styrke oppsynet i naturen for å redusere omfanget av blant annet faunakriminalitet, ulovlig kjøring med snøscooter og annen ulovlig ferdsel i utmark.

Se også blant annet kapitel 1.6, 1.7, 1.8, 2.1 og 2.2.

1.5 GIFTFRITT MILJØ

Livsstilen vi har utviklet i vårt moderne samfunn har gitt en økt bruk av farlige kjemikalier. Både miljøet og dyr og mennesker er utsatt for et stort spekter av forurensinger og miljøgifter. Miljøgifter er lite nedbrytbare, og hopper seg opp i levende organismer (bioakkumulering).. Stoffene har langtidsvirkninger som øker risikoen for kreft, skader på forplantningsevne og arvestoff. Det må legges større vekt på forskning på den såkalte cocktail-effekten der ulike miljøgifters sammenlagte skadevirkninger undersøkes og dokumenteres. De Grønne vil ha et langt sterkere tilsyn med utslipp av miljøgifter enn det vi har i dag og et sterkere vern gjennom at lovbrudd straffes strengt etter forurensingsloven.

Nye miljøgifter som bromerte flammehemmere og fluorforbindelsene PFOS/PFOA finnes i dag i norsk natur. Produkter merkes ikke med at de inneholder disse stoffene som gir skader på nervesystemet. Vi vet fortsatt ikke nok om langtidseffektene av mange miljøgifter. Derfor skal føre-var-prinsippet benyttes.

Norske miljømyndigheter samarbeider internasjonalt for strengere reguleringer og økt kunnskap. De Grønne vil styrke denne innsatsen. Vi vil samle hovedansvaret for regelverket om klassifisering og merking av helse- og miljøfarlige egenskaper hos det nyetablerte Bærekraftdepartementet. De Grønne vil oppfylle «Generasjonsmålet», som innebærer at utslipp av miljø- og helseskadelige stoffer skal stanses innen 2020. Samtidig som lovgivningen skjerpes, må forbrukerne få den informasjonen de trenger for å velge de mest miljøvennlige produktene.

Avfallsbransjen har viktige samfunnsoppgaver for å unngå at miljøgifter spres i vårt livsmiljø. De Grønne ser avfallsbransjen som en viktig del av løsningen og avfall som en ressurs som bør benyttes som innsatsfaktor i miljøvennlig industrivirksomhet. Også forebyggende tiltak bør prioriteres for å forhindre at miljøgiftige materialer blir brukt i utgangspunktet. Prinsipper om utvidet produsentansvar bør styrkes i industri og næringspolitikken, hvor renere produksjon og giftfrie og miljørettede produkter bør ses på som en nødvendighet og som en positiv mulighet for norsk næringsliv.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Gi høyeste prioritet i forvaltningen til forurensingslovens overordnede prinsipp om at ingen har rett til å forurense, og ikke gi utslippstillatelser som ødelegger miljø og helse. Både forurenser-betaler- og føre-var-prinsippet i naturmangfoldloven skal legges til grunn for all forvaltning.
2. Stanse utslipp og ukontrollert bruk av stoffer som utgjør en alvorlig trussel mot helse og/eller miljø innen 2020, slik internasjonale forpliktelser gjennom «Generasjonsmålet» krever.
3. Styrke Miljøverndepartementets myndighet til å pålegge nødvendige kutt i miljøskadelige utslipp nasjonalt.
4. At Norge skal arbeide mer aktivt for globalt forbud mot bromerte flammehemmere og de giftige fluorforbindelsene PFOS/PFOA.
5. Samle ansvaret for regelverket om klassifisering og merking med hensyn til av miljø- og helsefarlige

egenskaper hos én etat.

6. Øke kapasiteten på miljøovervåkningsområdet, både i departement og underliggende etater.
7. Etablere et statlig finansiert forskningsprogram om miljøgifters cocktail-effekter på helse og miljø. Sprøytemiddelrester i matvarer skal prioriteres.
8. Gjeninnføre øremerkede midler til ansettelse av miljøvernrådgivere i kommunene, for å sikre disse viktige forvaltningsoppgavene på lokalt nivå. Fylkeskommunene må ta del i ordningen, samtidig som fylkesmennenes miljøvernavdelinger styrkes for å bedre samordningen og tilsynet med kommunenes miljøarbeid.
9. Ha sterkere og raskere straffereaksjoner mot ulovlig forurensing, slik at det ikke lønner seg å ta en kalkulert miljørisiko.
10. Fase ut og forby bruk av helse- og miljøskadelige stoffer i matvarer og innføre langt bedre innholdsmerking av alle matvarer.
11. Gjøre retten til informasjon etter miljøinformasjonsloven gjeldende ved at forbrukerne gjennom synlig merking får informasjon om plantevernmiddelester i frukt, grønnsaker og andre vegetabiliske produkter.
12. Kreve dokumentasjon og informasjon om stoffene som benyttes i alle typer varer, slik at forbrukerne kan gjøre informerte valg.
13. Forby bruk av helse- og miljøskadelige tilsetningsstoffer da det finnes fullgode ikke-forgiftende naturstoffer som kan erstatte disse.
14. Kreve en offensiv avfallspolitikk som tar miljøutfordringene på alvor, og som håndhever bestemmelsene i forurensingsloven og naturmangfoldloven strengt.
15. At luftkvaliteten i byene må overvåkes nøye og strakstiltak settes inn dersom tålegrensene brytes.
16. Arbeide for et forbud mot handleposer av ikke-nedbrytbar plast, samt sterkt redusert bruk av plastemballasje. All emballasje og andre forbruksvarer som kan resirkuleres skal ha merking som anviser korrekt kildesortering.
17. Arbeide for et internasjonalt forbud mot frakting av plastgranulat i skip på åpent hav. Det må satses på oppsamling og gjenvinning av eksisterende plastforurensing av havet der dette er mulig.
18. Ha en «Kystdugnad» der kommuner og statlige instanser går sammen om rensing og opprydding for å revitalisere våre kystområder, både i havner og særlig forurensede områder med mye dødt bunnvann.
19. Forby deponering av gruveavfall i fjorder og hav.
20. Øke renskapasiteten i avløpssektoren og redusere næringssaltforurensing fra jordbruk gjennom å redusere gjødslingsintensiteten og andre agronomiske tiltak. Også forurensing fra fiskeoppdrett skal reduseres både gjennom produksjon i lukkede anlegg og ved innføring av økologisk fiskeproduksjon.
21. Sterkt redusere bruken av veisaltning ved å strø med sand.

Se også blant annet kapitel 1.6, 1.7 og 2.1.

1.6 BÆREKRAFTIG LANDBRUK

Landbrukets oppgave er å produsere nok og trygg mat med minst mulig belastning på natur, klima og ressurser. Det er et samfunnsansvar at maten vi spiser dyrkes ut fra naturgitte forutsetninger og ressursgrunnlag. Bøndene er og skal være selvstendig næringsdrivende, men en trygg forvaltning av felles ressurser krever både politisk styring og et positivt folkelig engasjement. De Grønne vil styrke landbruket over hele landet ved å bedre økonomien og vri næringen i økologisk retning. Tollvernet må brukes aktivt for å øke matprisene, mens støtteordninger og regelverk målrettes mot selvforsyning, miljøvern og dyrevelferd.

Klimaendringer, konflikter, økt kjøttforbruk, sløsing og skjev fordeling truer mattilgangen i verden. Kjemiske hjelpemiddel, genmanipulering og fossil energi er ingen løsning på dette, selv om det på kort sikt kan gi høyere avlinger. Etter kriterier som varig fruktbarhet i jorda, nok og rent vann, naturmangfold, dyrevelferd og lokal mattrygghet kommer økologiske driftsmåter bedre ut. Framover må vi ha klimatilpassing av matproduksjonen, resirkulering av fosfor og andre næringsstoffer og overgang til fornybare energikilder. Samtidig må produktiviteten holdes oppe. Her har alle land og alle driftsformer, også den økologiske, en stor utfordring.

I Norge er de beste matjordarealene under rask nedbygging, og utkantlandbruket i jevn forvitring, samtidig som befolkningen øker. De Grønne ønsker en større selvforsyningsgrad. Det er både unødvendig og umoralsk å hente fôrvarer fra store arealer i utlandet. Hensynet til naturmangfold og klima setter grenser for nydyrking, så gjenværende arealer i både sentrale strøk og utkantene må sikres. De må også utnyttes bedre ved å prioritere menneskemat framfor dyrefôr der det er mulig. Beiteressursene må utnyttes bedre, og med riktig valg av husdyr er beitepotensialet stort i mange deler av landet.

Reindrift er en av de viktigste samiske næringene, med både overlappende og særegne utfordringer sammenlignet med annet landbruk. Beitebruken trues av kraftutbygging, veier, hyttebyer og gruvedrift, men også overbeite som følge av strukturelle forhold i næringa. Reindrifta må som annen husdyrnæring innrettes slik at hensynet til naturmangfold og dyrevelferd ivaretas.

Allsidig dyrking av mat over større deler av landet vil skape arbeidsplasser og bolyst med brede ringvirkninger for distriktene. De Grønne vil stimulere «den omvendte flyttestrømmen» fra by mot bygd ved å styrke økonomien i landbruket, lette omsetningen av landbrukseiendommer og stimulere til grønt entreprenørskap.

Med riktig forvaltning kan skogen fortsatt være en stor leverandør av fornybare materialer og energi. Både næringen selv og naturen vil tjene på å bruke et økologiregelverk etter modell fra landbruket. Skogen huser mange av de truede artene våre. Flere sammenhengende områder må derfor vernes. Skogens rolle som karbonlager må vurderes opp mot hensynet til naturmangfoldet.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Øke norsk selvforsyning av korn, poteter, frilandsfrukt og -grønnsaker, melk, kjøtt og egg. Fôr, gjødsel og såfrø må med i beregningsgrunnlaget for selvforsyningsgraden.
2. Arbeide for at et årsverk i landbruket gir minst samme inntekt som et årsverk i andre fagarbeideryrker.
3. Utnytte handlingsrommet i tollvernet bedre slik at mest mulig av bøndenes inntekter kommer gjennom prisene på det de produserer og selger. Om det er nødvendig for å nå inntektsmålet, må også overføringene over statsbudsjettet økes.

4. Fortsette den politiske prisreguleringen av basismatvarer, basert på forhandlinger mellom produsentenes samvirkeorganisasjoner og staten.
5. Utrede et endret tilskuddssystem der alle driftstilskuddene bør samles i et poengsystem. Støtten skal øke med avstand til markedet, vanskelige klima-, jord- eller terrengvilkår, hensyn til selvforsyning, økologi og dyrevelferd og mer bruk av arbeid framfor innkjøpt utstyr og energi. Også investeringsstøtten må endres i tråd med disse kriteriene.
6. Sikre at samlet driftsstøtte ikke motiverer til spekulasjon i svak drift. Alle bruk skal ha matproduksjon som hovedmål.
7. Fremme prinsippet om nasjonenes matsuverenitet i alle internasjonale forhandlinger, arbeide for et mer fleksibelt tollregime og avvikle eksportsubsidiene for norske landbruksprodukter.
8. Øke fattige lands andel av matimporten til Norge. På sikt bør all slik import være sertifisert gjennom Fairtrade eller lignende ordninger.
9. Innføre totalforbud mot nedbygging av matjord. Eneste unntak er for særlig tungtveiende nasjonale samfunnsinteresser eller behov på gården. Det må innføres avgift på nedbygging av matjord og midlene må øremerkes nydyrking.
10. Øke støtten betydelig til ordinær ny- og gjendyrking av matjord samt grøfting, innen rammene av klimahensyn og naturmangfoldloven.
11. Sørge for at staten i samarbeid med kommunene gjeninnfører beredskapslagring av matkorn for minst ett års forbruk.
12. Styrke andre produksjoner innen jordbruket enn melk og kjøtt, for eksempel grønnsaker og frukt. Dagens kjøttproduksjon må bli mindre intensiv, og styres over på husdyrslag som utnytter grovfôr- og beitearealene best. Den betydelige kraftfôrbruken hos disse husdyrene må ned til høyst 25 % på månedsbasis. Fôropptak på utmarksbeite må gi minst like stor uttelling som bruk av grovfôr fra innmark i tilskuddssystemet.
13. Belønne frilandsproduksjoner innen svin og fjørfe via tilskuddssystemet, og allmenngjøre økologiregelverkets areal- og beitekrav for nye anlegg i disse produksjonene.
14. Bruke tollvernet til å sikre råvarepriser i tråd med det nasjonale kostnadsnivået og sørge for at kraftfôrprisen blir høyere enn prisen på grovfôr. Førråvarer som importeres må være garantert GMO-frie og sertifiserte etter økologiske og sosiale standarder.
15. Avvikle systemet med omsettelige melkekvoter. Kvotene skal følge bruket og tilbakeføres til staten når de går ut av bruk. Ved omfordeling bør ledige kvoter holdes innen regionen.
16. Gjøre utviklingen av gjødselproduksjon basert på human kloakk til et sentralt satsingsområde for teknologiutvikling.
17. Innføre gratis Debio-kontroll i landbruket.
18. Avvikle merverdiavgiften på økologiske varer, og sette som mål at offentlige matinnkjøp skal inneholde 50 % økologiske varer innen 2017.
19. Innføre forbud mot dumpingsalg av matvarer i grossist- og butikkleddet.

20. Redusere kastingen av mat, blant annet ved å opprette matsentraler i alle store byer, revidere dato-merkingssystemet og utrede virkemidler for å minske svinn fra butikker og storkjøkken.
21. Innføre en avgift på all mat butikkene kaster. Avgiften kan håndheves ved at skattemyndighetene får innsyn i hvilke varer som tas inn, og hvilke som registreres som svinn.
22. Utarbeide en nasjonal plan for klimatilpasning i landbrukssektoren. Regionale utvalg, der bøndene selv er representert, skal styre arbeidsprosessen i klimatilpasningen. Tiltak som foreslås skal finansieres av staten.
23. Avvikle fritaket fra CO₂-avgift på drivstoff i primærnæringene og øke det samlede driftstilskudd for næringen tilsvarende, slik at unødvendig transport og bruken av fossil energi reduseres.
24. Redusere sprøytemiddelbruken i landbruket og avvise økte grenser for sprøytemiddelbruk som svar på nye klimaforhold for landbruket.
25. Sette som nasjonalt mål å redusere kjøttforbruket. Statens engasjement i opplysningskontorene for kjøtt og andre animalske produkter må avvikles til fordel for støtte til næringsuavhengig opplysning om mat og helse. Opplysningen må ta hensyn til økologi og dyrevelferd.
26. Gi forbrukerne mer informasjonen om animalske produkter, blant annet ved å innføre en merkeordning som opplyser om produksjonsforhold og dyrevelferdstiltak i produksjonsledd og transport.
27. Innføre en merkeordning for veganske produkter.
28. Korte ned transporten av husdyr til maks fire timer. Dagens slakteristruktur må gjøres mer finmasket, med flere mobile slakterier og gårdsslakterier.
29. Umiddelbart forby oppdrett av pelsdyr. Blir ikke et forbud innført straks, vil De Grønne umiddelbart avvikle statsstøtten til pelsdyrnæringen.
30. Redusere bruken av antibiotika i landbruket.
31. Oppheve forbudet mot dyrking av industriell hamp til bruk som for eksempel fiber og fôr.
32. Legge til rette for mer andelslandbruk, flere kolonihager, parsell- og skolehager og andre former for matproduksjon i byer og tettsteder.
33. Innføre varig bo- og driveplikt i konsesjonsloven og frysing av dagens konsesjonsgrenser for å sikre aktiv drift og bosetting.
34. Forbedre og utbre regelverk for miljøsertifisert skogbruk, med vekt på bevaring av biomangfold og landskapsverdier, energibruk, og forbud mot giftsprøyting og kunstgjødning. Tilskuddsordningene for drift og skogsveibygging må tilpasses dette.
35. Fremme lengre rotasjonstider i skogbruket, med sikte på større biologisk mangfold og økt karbonlagring.

Se også blant annet kapittel 1.8, 2.1, 2.2 og 2.3.

1.7 BÆREKRAFTIG SJØBRUK

Fiskeriene er en helt sentral del av matforsyningen. I store deler av landet er næringen også en viktig arbeidsplass og kulturbærer. Det er derfor rimelig med betydelig politisk regulering, og lokalsamfunnene må alltid involveres i forvaltningen av våre marine ressurser. Selv med strenge krav til økologisk og sosial bærekraft, bør sjømat forbli én av våre største eksportnæringer når oljealderen tar slutt.

Lukking av fiskeriallmenningen, strukturering og privatisering av kvoter har vist seg mislykket. Vi har fått en sentralisert og kapitalintensiv næring der store verdier føres over til finanssektoren. Kapasitetsøkningen legger press på fiskeressurser med høy verdi, men fører også til underfiske på arter som kunne vært bedre utnyttet. Fiskeflåten er lite robust i perioder med mindre kvoter, noe som fører til press for kvoter utover det økologisk tilrådelige. Det fører igjen til at fisken tas stadig lengre fra kysten og dels i feil alder, slik at bestanden kommer inn i en ond sirkel. Andre konsekvenser er sløsing med energi, utarming av mottak og industri på land, og at det er blitt vanskeligere å etablere seg som fisker. En periode med stor torskbestand må ikke overskygge disse strukturelle utfordringene.

Fiskeomsetningen på hjemmemarkedet lider under ensporet fokus på eksport, med sein og dårlig distribusjon innenlands. Innenlands salg av fisk kunne vært doblet med bedre kvalitet og produktspekter, med helsegevinster for både individ og samfunn.

Oppdrettsnæringen påfører samfunnet store tap i form av forurensing av fjorder og kystområder. På tross av dette tillater myndighetene stadig vekst i næringen. De Grønne mener næringen kun kan bli et bærekraftig tilskudd til norsk næringsliv gjennom en vesentlig reduksjon i omfanget. Dagens vekst bygger på at store kvanta matfisk hentes fra fjerne kystområder og males til fôr. Vi må minimere bruken av menneskemat til dyrefôr i sjøbruket så vel som i landbruket. Problemer med rømming, lakselus og organiske utslipp skal løses ved overgang til lukkede anlegg og avfallsgjenvinning. Fiskeoppdrett utgjør dessuten et betydelig dyrevernproblem, og eierskapet er så konsentrert at anleggene i liten grad tilfører lokalsamfunnene verdi.

Friske marine økosystemer er en avgjørende del av livsgrunnlaget vårt, langt utover sjømatnæringen. Klimaendringer fører til et varmere og surere hav, som sammen med en rekke forurensinger utgjør alvorlige stressfaktorer for kysten vår. En bærekraftig forvaltning forutsetter omfattende kunnskap om pågående endringer i havmiljøet, men vi vet nok til å sette i gang viktige tiltak. De Grønne foreslår en kystdugnad for å bremse den negative utviklingen kystområdene nå er inne i.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. At en bærekraftig og åpen kystfiskeflåte skal være ryggstøtten i næringen, med havfiskeflåten som supplement med strenge krav til lokal landing av fisken.
2. Opprettholde råfiskloven og deltakerloven, med strenge grenser for hvor mange fartøy et rederi kan eie.
3. Starte et nasjonalt prosjekt for reetablering av ødelagte økosystemer i norske fjorder og kaiområder.
4. Avvikle privateide/omsettelige kvoter og gjenåpne fiskeriallmenningen, slik at alle kvalifiserte fiskere får personkvoter innenfor vitenskapelig fastsatte totalkvoter. Førre-var-prinsippet skal legges til grunn. Innstramminger må løses ved naturlig avgang, eventuelt med likt prosentkutt i alle personkvoter, men slik at kystflåten skjermes så langt som mulig.
5. Følge opp forslagene fra kystfiskeutvalget i 2008 om egen lov og forvaltning for kystfisket i Finn-

mark, for å sikre rettigheter for lokalbefolkningen generelt og samene spesielt.

6. Prioritere prinsippet om nasjonenes matsuverenitet i alle internasjonale forhandlinger.
7. Arbeide offensivt internasjonalt mot lovlig og ulovlig overbeskatning av fisk og andre marine arter, samt arbeide for et internasjonalt forbud mot utkast av fisk.
8. Utvikle det norske hjemmemarkedet for sjømat ved å opprette fiskerisamvirker etter modell fra landbruket, med vekt på foredling og distribusjon av lokal fersk fisk.
9. Regulere fôrproduksjonen til oppdrettsnæringen for å unngå at matfisk og annen menneskemat blir brukt til fôr. Genmodifiserte råvarer må ikke tillates i fiskefôr.
10. Kun gi nye konsesjoner for oppdrett dersom anlegget er lukket, med sjøvann hentet fra under fotosynteselaget og med effektiv rensing. Gamle anlegg må lukkes på samme måte innen 2020.
11. Sikre bedre dyrevelferd hos oppdrettsfisk, blant annet ved å innføre lavere maksimumsgrenser for antall fisk i en mære.
12. Initiere og finansiere et forskningsprogram om dyrevelferd innen havbruk.
13. Forby kitinhekkere som medisin i oppdrettsnæringen.
14. Satse mer på utnytting av alger og annen vegetabilsk sjømat.
15. Støtte arbeidet med økologisk sertifisering av sjømat etter modell fra landbrukssektoren.
16. Ha mer forskning på marinøkologi, årsaker til og konsekvenser av nærings saltutslipp, endringer i bunntvegetasjonen og innføring av nye arter.
17. Støtte utvikling av selektive redskaper for å minske uønsket bifangst. Dette skal være redskaper av materialer som brytes raskt ned ved tap, energieffektive fartøy og miljøvennlige drivstoffer.
18. Ha spesielt fokus på gjenetablering av tareskog og vern av oppvekstområder for yngel og ungfisk. Derfor må bunntørling forbys.
19. Øke kontrollen med ulovlig fiske i indre farvann. At fangst- og avlivningsmetoder skal ta hensyn til at fisk kan kjenne smerte.
20. Forby all fangst på havpattedyr som hval og sel.

Se også blant annet kapittel 1.8, 2.1, 2.2 og 2.3.

1.8 DYREVERN

Norsk lov stadfester dyrs egenverdi. Alle familiedyr og ville dyr så vel som dyr i landbruket, fiskerinæringen, underholdningsindustrien og forskning skal ha mulighet til glede og hvile. De skal ha mest mulig tilgang på naturlig utemiljø og bevegelse, samt utfoldelse av andre artstypiske og individuelle behov. Dette krever en langt større offentlig satsing på dyrevern i nærings- og landbrukspolitikken. De Grønne vil avvikle pelsdyroppdrettet, fordi denne formen for kommersielt hold av rovdyr er uforsvarlig uansett nytten for mennesker.

Vi vil revidere omsetningsloven fra 1936 og avvikle de såkalte opplysningskontorene, hvor staten bidrar til økt konsum av intensivt produsert kjøtt, egg og melk. Dagens opplysningskontorer bør erstattes med et næringsuavhengig opplysningssenter for mat og helse, som tar hensyn til dyr og miljø og fremmer nisjeprodukter, økologiske varer og lokalprodusert mat.

De Grønne mener også det offentlige må støtte bedre opp om mottak og omplassering for hjemløse eller bortkomne familiedyr. Frivillige organisasjoner gjør i dag et viktig arbeid på dette området, men de må motta betydelig mer offentlig støtte enn i dag for å kunne dekke behovet.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Flytte det offentlige ansvaret for dyrevernet fra Mattilsynet under Landbruksdepartementet til et eget dyretilsyn under Miljøverndepartementet.
2. At produksjonsstøtte og lånebetingelser til landbruket i større grad gir insentiver til investeringer i god dyrevelferd.
3. Gjennomgå næringsforskrifter som regulerer håndtering av dyr. Dette for å sikre at intensjonene i dyrevelferdsloven etterfølges bedre i praktisk regelverk.
4. Endre slakteristrukturen slik at dyretransporter blir kortere, og høyst fire timer lange. Bruk av mobile slakteri og gårdsslakteri er en del av løsningen. Dyra skal ha fri tilgang til vanningsautomat underveis, eller annenhver time. Dersom kravene ikke oppfylles, må mobilt slakteri påkostes.
5. Kreve at dyr i fangenskap skal få utfolde sine artstypiske og individuelle behov, uavhengig av økonomiske hensyn.
6. Sette som nasjonalt mål å redusere kjøttforbruket og fremme vegetariske alternativer i offentlige innkjøp. Statens engasjement i opplysningskontorene for kjøtt og andre animalske produkter må utvikles til fordel for støtte til næringsuavhengig opplysning om mat og helse. Opplysningen må ta hensyn til økologi og dyrevelferd.
7. Gi forbrukerne mer informasjonen om animalske produkter, blant annet ved å innføre en merkeordning som opplyser om produksjonsforhold og dyrevelferdstiltak i produksjonsledd og transport.
8. Umiddelbart forby oppdrett av pelsdyr. Bli ikke et forbud innført straks, vil De Grønne umiddelbart avvikle statsstøtten til pelsdyrnæringen.
9. Skjerpe rasekrav for landbruksdyr og familiedyr. Avl og import av dyreraser som genetisk medfører vesentlige helseskader eller lidelser for dyrene må ikke tillates.
10. Endre regelverket slik at dyretetthet i kyllingproduksjon måles i antall dyr per kvadratmeter i stedet

for antall kilogram per kvadratmeter som i dag.

11. At dyr i økologisk landbruk og annet landbruk skal ha krav på den beste kunnskapsbaserte medisinske behandlingen.
12. Innføre obligatoriske tiltak for å hindre at opp til 40 % av rådyrkalver i Norge blir drept av slåmaskiner.
13. Forby smertevoldende dyreforsøk og dyreforsøk som forårsaker stress og angst. støtte gode alternativer til forsøk på dyr, uavhengig av vitenskapelig formål, blant annet ved å opprette et eget forskningsfond.
14. Forby import av kosmetikk, husholdningsartikler og krigsmateriell, samt ingredienser i slike produkter, som er testet på dyr.
15. Arbeide for at alle animalske produkter som importeres til Norge må være produsert i henhold til norske krav for dyrevelferd. I en overgangsfase må produkter som innebærer særlig dårlig behandling av dyr, som levendeplukket gåsedun, merkes tydelig for forbrukeren.
16. Forby misbruk av dyr til underholdning, inkludert ville dyr i sirkus.
17. Sørge for bedre rydding og sikring av jernbanestrekninger, samt sikre overganger for både mennesker og dyr. Togførere må få lov til å ha våpen tilgjengelig, og tilbys opplæring i bruk, for raskt å kunne avlive påkjørte dyr.
18. Oppfordre hunde- og katteeiere til å ID-merke dyrene sine, for å bidra til færre bortkomne og hjemløse kjæledyr.
19. Etablere og støtte sentre for hjemløse dyr i de største byene. Sentrene skal drive omplassering og gi informasjon til publikum om dyrehold og dyrs atferd, samt støtte frivillig arbeid med oppstalling og omplassering av dyr over hele landet.
20. Stimulere til kastrering/sterilisering av katter som ferdes fritt utendørs.
21. Opprettholde forbudet mot import av herptiler, av hensyn til både biologisk mangfold og dyrevelferd.

Se også blant annet kapitel 1.6 og 1.7.

2. GRØNN ØKONOMI

Grønn økonomi er framtidens økonomi. Målet er en situasjon der rovdrift på livsgrunnlaget, klimagassutslipp, sosial urettferdighet og uetisk behandling av dyr er erstattet med en ydmyk holdning overfor naturen og kommende generasjoners behov. Økonomien vil da være en integrert del av naturens kretsløp, slik at menneskeheten ikke forbruker mer ressurser og har ikke større utslipp enn kloden kan gjen-skape og absorbere. Etter omleggingen vil det økologiske fotavtrykket i Norge være nede på et globalt akseptabelt nivå, og innenlands vil samfunnet være preget av sosial likeverd, individuell frihet, mangfold, demokrati og ikkevold. Særlig når det gjelder mat, energi og andre basisvarer må økonomien baseres mer på lokale kretsløp enn dagens globaliserte økonomi. Dette vil gi et mer stabilt økonomisk grunnlag med tryggere arbeidsplasser og mulighet for mer demokratisk styring og deltaking.

De Grønne avviser dogmet om at kvantitativ vekst i produksjon og forbruk alltid er et gode og en løsning på alle kriser. Slik vekst fører alltid til økt ressursforbruk, utslipp eller arealbruk, og det er grenser for hvor mye miljøteknologisk utvikling kan veie opp for dette. Vi trenger vekst innen grønne næringer i en omleggingsfase, for å erstatte de mindre bærekraftige arbeidsplassene i dagens økonomi. Men vekst i det totale velstandsnivået må forbeholdes de fattige. I rike land må det tradisjonelle vekstbegrepet erstattes av økonomisk, økologisk og sosial utvikling som mål på framgang.

Grønn økonomi forutsetter en grunnleggende holdningsendring innen økonomi og politikk. De ytre rammene må fastsettes politisk basert på vitenskapelige råd om økosystemenes bæreevne, sammen med føre-var-prinsippet. Omleggingen må planlegges nøye, og skje gradvis gjennom utprøving og forskning. Vi må organisere økonomien og velge teknologier slik at vi oppnår bedre, tryggere og enklere liv. Samtidig skal vi bøte på de skadene vi allerede har påført økosystemene.

De Grønne støtter løsninger som mest effektivt løser miljøproblem og fordeler goder på en rettferdig måte. Sosial fordeling er viktig i seg selv, men også for å sikre oppslutning om nødvendige miljøtiltak. Det er viktig at de ikke oppfattes som urettferdige, unødige byråkratiske eller selvmotsigende. Samfunnsøkonomien er kompleks. Vi erkjenner at enkelttiltak ikke alltid fungerer uten at flere forhold og vilkår endres. Utslagene kan heller ikke alltid beregnes på forhånd. Veien må samtidig i noen grad bli til mens vi går, og vi er ikke redde for å peke ut retningen. Det holder ikke lenger å flikke på det bestående økonomiske vekstparadigmet. Kursen må snus, og vi har ingen tid å miste.

Grønn økonomi må løse både de gjentakende økonomiske krisene og den tiltagende økologiske krisen. For verdens fattige har behovet for nye økonomiske vilkår alltid vært akutt. Nå haster det for oss alle: Vi må endre økonomien radikalt før klimaendringer, tap av naturmangfold og forurensinger endrer våre livsvilkår dramatisk.

2.1 ØKOLOGISK ØKONOMI

Belastningen på økosystemene øker jo flere mennesker vi er og jo større forbruk vi har. Dette kan delvis kompenseres med teknologiske framskritt. Men selv i en perfekt kretsløpsøkonomi basert på fornybar energi kan ikke den økonomiske aktiviteten øke evig uten å gjøre systemet svært sårbart. Ikke minst vil det kreve stadig større arealer - en hovedårsak til vår tids massive artstap. Grønn politikk må derfor bidra til å endre økonomiens innhold og oppheve veksttvangen.

Å endre innholdet i økonomien krever i hovedsak to ting: Å knytte kretsløpene sammen ved hjelp av resirkulering, og å fase ut ikke-fornybare energikilder. En slik omlegging krever en bred meny av vir-

kemiddel. I noen tilfeller er det nok å informere bedre om varers innhold og opphav, men som regel er prismekanismen mer effektiv. I dagens økonomi speiles ikke miljø- og helsekostnader i produktprisene. Selv om kroneverdien av urørt natur, rent miljø og god helse er vanskelig å fastsette, må forurenserbetaler-prinsippet brukes langt mer offensivt og målrettet enn i dag. Her kan både kildeskatt, ulike typer kvoter, panteordninger og subsidier utfylle de ordinære avgiftene som konkrete løsninger. Enkelte uønskede produkter er det enklest og mest effektivt å forby.

For å få den økonomiske veksten under kontroll, vil De Grønne blant annet prioritere kortere arbeidstid framfor økt forbruk. At vi i dag produserer langt mer per arbeidstime enn våre forgjengere har gjort livet lettere. Vi har fått kortere arbeidsdager og lengre ferier, men mesteparten av den enorme produktivitetstøkingen er tatt ut i form av økt kjøpekraft og forbruk. Dette blir enda mer prekært på grunn av økende folketall. Greier vi å stabilisere forbruket, vil tekniske framskritt bidra til å redusere det økologiske fotavtrykket for hvert menneske.

Samtidig har produktivitetstøkingen i stor grad vært basert på midlertidig, rik tilgang på fossile energikilder. Og i sektorer som omsorg og matproduksjon bør den manuelle arbeidsinnsatsen heller økes enn reduseres framover. Vi kan derfor ikke forvente at produktivitetstøkingen i økonomien som helhet fortsetter uendret etter en grønn omlegging.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Innføre nasjonale mål for livskvalitet og økologisk bærekraft som supplerer bruttonasjonalproduktet som utviklingsmål for samfunnet, og sette en tidsfrist for å redusere nasjonens økologiske fotavtrykk til bærekraftig nivå.
2. Omgjøre Finansdepartementet til et Bærekraftdepartement (BKD) med overordnet myndighet til å samordne slik at alle sektorer trekker i bærekraftig retning.
3. Gi Bærekraftdepartementet ansvar for at utviklingsmålene reflekteres i offentlig planlegging og evaluering, i næringslivet og i frivillig sektor. Slike mål må styrkes i selskapslovgivningen, særlig for selskaper med statlig eierskap.
4. Arbeide for internasjonale avtaler som fremmer grønn økonomisk politikk. Vi vil utnytte handlingsrommet innen dagens avtaler bedre, arbeide offensivt for å reformere dem, og gå foran på egen hånd når det er hensiktsmessig.
5. Endre arbeidstidsbestemmelsene i arbeidsmiljøloven slik at nedtrapping av normalarbeidstiden erstatter reallønnsøkning som hovedregel. Innenfor dette rammeverket må partene som før forhandle om årlig størrelse på og fordeling av arbeidstidsreduksjoner. Tallgrunnlaget for tariff-forhandlingene må utvides med indekser for økologisk bærekraft og sosial rettferdighet.
6. Stanse all videre leting etter olje og gass på norsk sokkel, og gradvis redusere utvinningstempoet på eksisterende olje- og gassfelt med 50 % innen 2020. Målet er å avvikle petroleumsvirksomheten fullstendig innen 20 år. I tillegg skal alle subsidier til næringen avvikles.
7. Sikre full resirkulering av materialressurser, ved å lovfeste produsenter og importørers ansvar for hele livsløpet til sine produkter. Dette må ordnes slik at avfallsleveringen blir gratis. Det kan gjøres ved å se på deler av merverdiavgiften som "avfallsgebyr på forskudd", øke ordinære priser eller med panteordninger.
8. Arbeide internasjonalt for regulering av uttaket av mineralressurser (metaller, fosfor med mer) gjennom bruk av kildeskatt. Satsene skal fastsettes overnasjonalt i FN-regi, mens inntektene kommer

opphavslandene og -lokalsamfunnene til gode. Norge må gå foran ved å regulere egen gruvenæring etter samme prinsipp.

9. Øke kravene til produktkvalitet, og utvide garantitiden på varer som kan lages mer holdbare enn i dag. Det skal utredes om merverdiavgiften kan brukes til å premiere holdbarhet og gjenvinnbarhet for alle typer produkter.
10. Innføre flere miljødifferensierte satser i skatte- og avgiftspolitikken (grønne skatter), for å styre både forbruket og næringsutvikling i bærekraftig retning.
11. Avvikle subsidieordninger som har naturskadelige effekter og bidrar til å redusere Norges muligheter til å nå nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser.
12. Stimulere til endring av avgiftssystemet for infrastruktur og kommunale avgifter, slik at faktisk forbruk blir avgiftsbelagt.
13. Forby reklame i skoler og barnehager, samt stille strenge krav til omfang eller relevans av reklame i andre offentlige bygg. Uadressert reklame, herunder reklamebilag og innstikk i aviser, skal kun deles ut til de som aktivt samtykker i å motta slik reklame.
14. Støtte forsøk med bokføring av økologiske og sosiale verdier, eventuelt ved hjelp avkomplementære valutaer, samt utrede muligheten for skattefradrag til bedrifter som kan dokumentere overskudd av slike verdier.
15. Sette et nasjonalt tak på arealbruken til bygg- og næringsformål, for å verne gjenværende landbruks-, utmarks- og sjøarealer og deres produktivitet for ettertiden.

Se også blant annet kapittel 1.1-1.8 og 2.2-2.7.

2.2 DEMOKRATISK ØKONOMI

En grønn økonomi forutsetter strengere politisk styring enn i dag. Her vil et Bærekraftdepartement få en sentral rolle, der oppsyn med den ordinære økonomiske utviklingen utfylles av de andre to hovedpilarene i bærekraftig utvikling: økologisk og sosial utvikling.

I tillegg til å videreføre de beste prinsippene fra plan- og markedsøkonomien, vil mange oppgaver i en grønn økonomi løses best av den tredje hovedsektoren i økonomien: sivilsamfunnet og frivillig sektor. Dette har sin parallell innen eierskap, der offentlig og privat eiendom må utfylles av allmenninger og samvirker. Når vi avgjør hvilken av de tre hovedsektorene eller eierformene som er best egnet, må vi ta hensyn til den aktuelle virksomhetens eller oppgavens egen natur, og hvilket formål den tjener. Effektivitet betyr ikke det samme og kan ikke måles på samme måte innen for eksempel barnevern og veibygging. De Grønne mener at naturressurser, infrastruktur og sentrale velferdstjenester i hovedsak må forvaltes av fellesskapet gjennom offentlig eie, allmenninger eller samvirker. Der privat eie og drift er hensiktsmessig, må det likevel underlegges fellesskapets kontroll via for eksempel eierskapsbegrensninger og konsesjoner.

Den politiske styringen må sikre at alle tre sektorer og eierskapsformer underbygger samme mål og trekker i samme retning. Offentlig sektor må få tydeligere styringsrutiner slik at de tre pilarene i bærekraftbegrepet, den økologiske, den sosiale og den økonomiske kommer til uttrykk i planlegging og

resultatmåling. Markedet må styres etter samme mål med lovregulering og økonomiske insentiver. Sivilsamfunnet må stimuleres med økonomisk støtte, tilrettelegging og samarbeid. Slik får både målene, rollefordelingen og eierstrukturen i det økonomiske livet en tredimensjonal form. Til sammen blir det et robust grunnlag for økologisk, sosial og økonomisk utvikling.

Lokalt demokrati og selvstyre er en grønn verdi i seg selv. Alle politiske områder, ikke minst forvaltningen av sårbare arealer og naturressurser, er avhengig av nasjonal styring. Balansen mellom lokal og sentral styring må vurderes nøye ut fra de overordnede grønne målene.

De Grønne er også tilhengere av internasjonalt samarbeid og overnasjonal styring når dette støtter våre mål. Handlingsrommet i de internasjonale organisasjonene og avtalene vi tar del i kan utnyttes bedre. I andre tilfeller er det på sin plass å arbeide for å endre det, eller i verste fall å tre ut. En verden uten felles handelsregler er ikke ønskelig. Her er det også nødvendig med en balanse som sikrer folkelig tillit og oppslutning om de aktuelle mål og løsninger.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Sikre demokratisk kontroll med alle naturressurser, gjennom offentlig-, samvirke- eller allmeningsbasert eierskap. Unntatt er ordinære jord- og skogbrukseiendommer, som fremdeles må kontrolleres gjennom konsesjonslovgivning.
2. Sikre lokalbefolkningens rett til bruk og medvirkning i stats- og bygdeallmenningene, og ta tilbake kystbefolkningens rettigheter i fiskeriallmenningen.
3. Styrke forbrukermakten, blant annet ved å forbedre krav til forbrukerinformasjon. Det må innføres en helhetlig og tydelig merkeordning for husholdningsartikler, kosmetiske produkter, mat og klær som gir informasjon om arbeidskår, miljøbelastning og dyrevelferd.
4. At viktig infrastruktur som veier, baner, kabler, kloakk og drikkevann fremdeles skal eies av det offentlige eller samvirker.
5. At dagens selvkostprinsipp (utbytteforbud), som fungerer godt i skolesektoren, utvides til å gjelde innen kriminalomsorg, barnehage og utdanning.
6. At offentlig investeringsstøtte til private aktører i velferdssektoren må tilbakeføres ved opphør av virksomheten eller kontraktsforholdet.
7. Bruke statlig eierskap i bedrifter aktivt for å fremme miljø- og sosialt ansvar. Eventuelle nye statlige engasjement i industrien skal fortrinnsvis være i selskaper som kan bli spydspisser i en grønn omstilling.
8. Fremme demokratiske og lokale eierskapsformer i næringslivet, inkludert samvirke mellom medarbeidere og/eller forbrukere.
9. Etablere regionale sentre for veiledning og stimulering av samvirkevirksomhet.
10. Redusere bruken av styringsprinsipper fra det private næringslivet i offentlig sektor, blant annet ved å reversere noe av oppsplittingen og fristillingen av offentlige virksomheter.
11. Samarbeide med grønne partier i Europa for å tilpasse EØS-avtalen og tilhørende EU-strukturer prinsippene for en grønn økonomi. Samtidig må Norge markere motstand mot EU-regler som svekker handlingsrommet for grønn politikk.

12. Øke anbudstaket for offentlige innkjøp og oppdrag til gjeldende EØS-nivå så lenge vi er bundet av denne avtalen.

Se også blant annet kapittel 2.1, 4.1 og 4.2.

2.3 GRØNN NÆRINGSUTVIKLING

De Grønne vil gi det norske oljeeventyret en lykkelig slutt. Det vil si at nye grønne arbeidsplasser og inntektskilder skal utvikles i takt med at olje- og gassnæringen trappes ned. Dette er en stor utfordring for den grønne økonomien, men nedtrappingen i petroleumsnæringen vil lette kostnadspresset og konkurransen om kompetent arbeidskraft som i dag hindrer alternativ næringsutvikling. Vi vil bruke noe av Statens pensjonsfond utland (oljefondet) til en bred omlegging av norsk næringsliv i grønn retning. Vi vil legge til rette for grønt entreprenørskap og grønn innovasjon i både privat, offentlig og frivillig sektor.

Det finnes allerede teknologi som kan bidra til en mer bærekraftig nærings- og samfunnsutvikling. Vi vil bidra til at slik teknologi kan utprøves i større skala og tilpasses samfunnets og enkeltpersoners behov.

I tillegg til denne strukturelle omleggingen, foreslår vi en rekke mer generelle tiltak for et grønt næringsliv. Vi vil gjøre det lettere å starte og drive små foretak, blant annet ved å differensiere arbeidsgiveravgiften etter virksomhetens størrelse. Vi vil også redusere makten til konsern og kjeder. Slik vil vi fremme grønt entreprenørskap og motvirke eierskapskonsentrasjon der hovedkontor og aksjonærer befinner seg langt unna produksjonsstedet.

Vi vil styrke forbrukernes markedsmakt, sikre demokratisk styring av offentlig virksomhet og kreve at bedriftene er seg sitt samfunnsansvar bevisst, blant annet ved å vise sosialt ansvar for lokalsamfunnene der de opererer. Vi vil etablere sosiale inkubatorer og møtearenaer der entreprenører kan dele hverandres kunnskap, ressurser, nettverk og kapitaltilgang. Det vil fremme nye næringer og gi nytt liv til gamle grønne næringer som gjenbruksstasjoner og bytte-tjenester.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Trappe ned olje- og gassnæringen raskt, først og fremst av hensyn til den globale oppvarmingen, men også den krevende situasjonen for annet næringsliv som konkurrerer om arbeidskraft og investeringer.
2. Føre en næringspolitikk basert på aktive politiske prioriteringer av gunstige sektorer og teknologier, for eksempel innen energiøkonomisering, ren ny energiteknologi og resirkulering av materialressurser.
3. Målrette en del av avkastningen i Statens pensjonsfond utland til forskning og investeringer innen energi, infrastruktur, klimatilpasning og grønt næringsliv i Norge.
4. Trekke ut statseide bedrifter og investeringer av virksomheter der den økonomiske og økologiske risikoen vurderes som svært høy.
5. Reformere eller dele opp Innovasjon Norge for å styrke satsingen på sosialt entreprenørskap og innovasjon innen industri og miljøteknologi.

6. Etablere regionale sentre for entreprenørskap og innovasjon, der entreprenører, annet næringsliv, læresteder, og aktuelle offentlige instanser samarbeider om å skape vekst i sosialt og grønt entreprenørskap fra grasrota.
7. Støtte uavhengige innovasjonssentre, etter mønster av for eksempel FabLab, der potensielle gründere får muligheten til å utvikle sine ideer til fysisk prototyp og forretningskonsept.
8. Endre konkurranselovgivningen og styrke Konkurransetilsynet, slik at det blir mulig å sette grenser for eksisterende konsern eller kjeder med urimelig stor markedsmakt.
9. Legge til rette for Bondens marked og andre direktesalgsløsninger, og arbeide for økt omsetning av lokale varer via kjedebutikkene.
10. Innføre innkjøpsavtaler for økologiske, lokalproduserte og Fairtrade-merkede matvarer i alle offentlige institusjoner og kantiner.
11. Lette vilkårene for etablering og drift av småbedrifter, blant annet ved å lempe på byråkratiske krav, og likestille skatte- og trygdeordningene for selvstendig næringsdrivende og arbeidstakere.
12. Innføre samme minstefradrag for næringsinntekt som for lønnsinntekt.
13. Frita de minste bedriftene og bedrifter i oppstartfasen fra arbeidsgiveravgift.

Se også blant annet kapittel 2.4, 2.7 og 3.7.

2.4 OLJEMILLIARDER TIL OMSTILLING

Inntektene fra olje- og gassnæringen har en nøkkelrolle i den norske økonomien. Det meste av fortjenesten tilfaller fellesskapet og spares i Statens pensjonsfond utland (oljefondet). Statens løpende inntekter fra næringen settes i fondet som er investert i aksjer, obligasjoner og eiendommer verden over. Ved utgangen av 2013 vil det trolig passere 4 000 milliarder norske kroner. Fondet er nå verdens største investeringsfond. Selv med vår politikk for nedtrapping av næringa vil fondet, under ellers like vilkår, kunne dobles de neste 20 årene. De Grønne vil stanse de statlige subsidiene og investeringene i ny olje- og gassutvinning gjennom Petoro, slik at de midlene som ellers hadde gått til slike investeringer i stedet vil tilflyte fondet.

Måten oljefondet disponeres på i dag er svært problematisk av flere grunner. Fondet er basert på klimaskadelig produksjon, og investeres i menneske- og miljøfiendtlig næringsliv kloden over. I mange tilfeller investeres fondet i selskaper som aktivt motarbeider norske mål i miljø-, helse- og forsvarspolitikken. Fondet forvaltes ut fra at spekulasjon i markedet skal løse norske økonomiske utfordringer i årene som kommer. Slik vi kjenner markedets svingninger er dette en meget usikker strategi. Dessuten skaper det en forestilling om at nordmenn kan "leve av renter", noe som tar fokus bort fra en mer framtidsrettet bruk av midlene.

De Grønne mener fondet bør brukes aktivt for en bærekraftig utvikling i hele verden, inkludert å hjelpe oss ut av fossilenergi-alderen. For å unngå inflasjon og andre undergravende effekter må bruken vurderes nøye. Innfasing av fondsmidler i norsk økonomi må derfor skje i takt med at arbeidskraft frigjøres fra olje- og gassnæringen. Siden fondet består mest av eksportinntekter, må det i hovedsak brukes til import av varer og tjenester. Det er ikke til hinder for at midler fra fondet kan brukes til grønne investe-

ringer i norsk infrastruktur. Det er heller ikke avgjørende om slike investeringer gir økonomisk avkastning i ordinær forstand. Når midler i dag brukes innenfor handlingsregelen til å finansiere statens drift, gir de heller ikke slik avkastning. Det avgjørende er at bruken av fondet tilpasses de øvrige rammevilkårene, slik økonomien holdes stabil under den grønne omleggingen. For De Grønne er det uaktuelt å bruke fondet til dekke ordinær drift, utover å være en buffer for brå svingninger i skattetrykket eller driftsnivået.

De landene som trenger mest støtte til en grønn omlegging, har som regel også betydelig gjeld og arbeidsledighet. De Grønne mener en betydelig del av fondet må komme disse landene til gode, ikke minst fordi de er mest utsatt for klimaendringer og andre problemer som oljefondet indirekte er medskyldig i.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Styre Statens pensjonsfond utland, som nasjonaløkonomien for øvrig, etter mål om økologisk bærekraft og sosial utvikling i tillegg til det ordinære målet om økonomisk avkastning og sparing. MDG ønsker å innføre et eksplisitt juridisk mandat som sier at oljefondet aktivt skal støtte en global, bærekraftig utvikling.
2. Målrette en del av avkastningen i Statens pensjonsfond utland til forskning og investering innen energi, infrastruktur, klimatilpasning og grønt næringsliv i Norge.
3. Målrette en betydelig del av kapitalen i Statens pensjonsfond utland til forskning og investering innen energi, infrastruktur, klimatilpasning og grønt næringsliv i de fattigste og mest klimasårbare delene av verden.
4. Bare investere den ordinære sparedelen av Statens pensjonsfond utland og andre offentlige fond i virksomheter som utmerker seg positivt i henhold til etiske og økologiske standarder. Også investeringer i statsobligasjoner må underlegges etiske krav.
5. Gi etikkrådet for Statens pensjonsfond utland økte ressurser til å gjennomføre sitt mandat, og myndighet til å trekke fondet ut av selskaper som bryter med retningslinjene.
6. Omdøpe Statens pensjonsfond utland til Statens fond for omstilling og utvikling.

Se også blant annet kapitel 1.1, 5.2 og 5.3.

2.5 FINANS- OG PENGEPOLITIKK

Det er liten forskjell mellom den norske finanspolitikken og den som har ført til krise i USA og flere europeiske land. Disse krisene er en naturlig del av dagens økonomiske og monetære system, og kjennetegnes av finansielle bobler og skjevfordeling av goder. De er et resultat av bevisst politikk og privat spekulasjon. Våre heldige omstendigheter må ikke overskygge at de finanspolitiske rammene innbyr til gjentatte kriser.

I en krisesituasjon er både tilgangen på arbeidskraft og behovet for varer og tjenester det samme som før. Da må nasjonale myndigheter ha handlingsrom i pengepolitikken, slik at hjulene i realøkonomien kan settes i sving igjen. Å omfordele og stimulere til ny aktivitet vil da være bedre enn ren sparepolitikk, men grønn finanspolitikk må gå enda et steg videre. Grønn økonomi må være stabil og bærekraftig uten

å forutsette vekst, verken som forebyggende eller bøtende middel mot kriser.

De Grønne mener penger skal være et hjelpemiddel for å bytte reelle varer og tjenester. I dagens system har bankvesenet omfattende muligheter til å låne ut penger som bare finnes på papiret. Mange lån går derved til ikke-produktive formål, som forbruk, høye boliglån og finansiell spekulasjon. På systemnivå innebærer rentene en veksttvang. Den nødvendige merverdien inndrives ved å utkonkurrere andre aktører, og ved å utnytte arbeiderne eller naturgrunnlaget hardere. Dersom økonomien ikke vokser i takt med pengemengden, undergraver det tilliten til pengenes funksjon som oppbevaringsmiddel og verdimåler.

Disse mekanismene vil med jevne mellomrom føre til finanskriser, der tilgangen på lånte penger langt overstiger de reelle verdiene i økonomien. For at landets økonomi skal være stabil over tid, er det viktig at ikke pengemengden vokser raskere enn den faktiske produksjon av varer og tjenester. For å unngå det bør den totale pengemengden og utlånsvilkårene reguleres strengere. Mandatet for regulering av kreditt- og finansinstitusjonene må endres slik at formålet blir å fremme samfunnsnytte og en sunnere balanse mellom finans- og realøkonomien.

Når det materielle velstandsnivået har nådd sin grense, blir det enda viktigere å søke et pengesystem uten denne vekstmekanismen. Vi vil derfor støtte forsøk med alternative valutaer, som det finnes en rekke vellykkede eksempler på internasjonalt. Videre vil vi vurdere hvilke konsekvenser det på sikt bør få også for den nasjonale pengepolitikken.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Regulere finanssektoren langt strengere, med sikte på et sunnere og bedre samsvar mellom real- og finansøkonomien.
2. Sikre sentralbanken større kontroll med kapitalbevegelsene, og begrense den interne lånevirksheten mellom bankene.
3. Nasjonalisere kriserammede banker for så eventuelt å privatisere/dele dem igjen senere, heller enn å redde dem med subsidierte redningspakker.
4. Forby finansvirksomhet uten påviselig samfunnsnytte, som hedgefond og shortsalg av verdipapirer og valuta.
5. Begrense størrelsen på banker og andre finansinstitusjoner, og heller legge til rette for flere lokale og målrettede alternativer, deriblant de etisk og sosialt orienterte bankene.
6. Regulere utlånsvilkårene til banker og boligselskap strammere, slik at det ikke gis større lån enn folk makter å betale ned.
7. Innføre et øvre tak for rentesats på forbrukslån, definert i forhold til styringsrenten i Norges Bank, for å redusere omfanget av slike lån.
8. Støtte forsøk med lokale valutaer, som kan brukes parallelt med norske kroner på lokalt produserte varer og tjenester. Slike forsøk må underlegges offentlig tilsyn.
9. Arbeide for en internasjonal avgift på omsetning av valuta og verdipapirer, som skal øremerkes tiltak for bærekraftig økonomisk utvikling i FN-regi. Satsen kan reguleres i takt med omsetningen på børsene.
10. Innføre avgift på finanstransaksjoner (finansskatt), med satser og innslagspunkt innrettet for å

ramme skadelig spekulasjon. Finanssektoren må også underlegges merverdiavgift eller tilsvarende (aktivitetsskatt).

11. Støtte opprettelse av et uavhengig byrå for kvalitetsvurdering av finansinstitusjoner (ratingbyrå) på europeisk eller globalt nivå (under FN). Statens pensjonsfond utland og andre offentlige fond skal forbys å handle med aksjer og verdipapirer som ikke er godkjent av dette byrået.
12. Motarbeide finansielt hemmelighold i skatteparadiser, ved å jobbe for en global avtale om informasjonsutveksling og å styrke skattemyndighetene i fattige land. Det må kreves land-for-land-rapportering fra transnasjonale selskaper. I tillegg må Statens pensjonsfond utland og andre virksomheter med statlig eierskap forbys å operere i skatteparadiser.
13. Åpne for offentlig innsyn i skatteliste for bedrifter, på samme vis som for privatpersoner.
14. Flytte ansvarsoppgaver fra IMF (Det internasjonale pengefondet), Verdensbanken og WTO (Verdens handelsorganisasjon) over til FN-organer underlagt generalforsamlingen.

Se også blant annet kapittel 2.4 og 5.2.

2.6 SKATTE- OG AVGIFTSPOLITIKK

Skattesystemet skal først og fremst finansiere fellesskapets utgifter. Samtidig kan det brukes målrettet til å jevne ut sosiale forskjeller. Misnøye, utstøting, livsstilssykdommer og kriminalitet henger mer sammen med slike forskjeller enn absolutt fattigdom. Utover et visst velstandsnivå fører ikke økt kjøpekraft til økt lykke blant norske forbrukere. Når miljøet i tillegg setter grenser for videre økonomisk vekst i de rike landene, er det logisk at strebingen etter å gjøre alle rikere må erstattes av rettferdig fordeling og omfordeling av godene. Dette er også viktig for å sikre oppslutning om nødvendige miljøtiltak, som har liten sjans for å få gjennomslag uten nødvendig tillit folk imellom, eller hvis tiltakene oppfattes som urettferdige, unødig byråkratiske eller selvmotsigende.

Et viktig verktøy for sosial utjevning er progressiv skattlegging, med solid bunnfradrag og tetting av smutthull. For å nå våre politiske mål kan det være nødvendig med et økt samlet skattenivå. Det kan også være nødvendig for å flytte arbeidskraft til for eksempel eldreomsorg og jernbanebygging når arbeidsmarkedet er stramt. Skatten gir større muligheter enn rentejusteringer til å ta sosiale hensyn når temperaturen i økonomien skal reguleres. Formueskatt er nødvendig for å utjevne eksisterende sosiale skjevheter. Merverdiavgiften er en godt etablert skatt på forbruk, og kan brukes mer aktivt til å gjøre nødvendige, miljøvennlige varer billigere. En rekke særavgifter har som hovedoppgave å endre folk og bedrifters adferd, slik at inntektene de skaper til staten krymper jo mer vellykkede avgiftene er. De er derfor mindre egnet til en langsiktig og stabil finansiering av fellesgodene.

Det norske skatte- og avgiftssystemet er resultat av en rekke utvidelser og reformer, der helhet, sammenhenger og hensikter kan framstå svært uoversiktlig. De Grønne ønsker et enklere og mer gjennom-siktig system, for å øke tilliten og redusere sjansene for misbruk.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Gjøre skattesystemet enklere og mer gjennom-siktig, for å gjøre det forståelig og hindre smutthull og svindel, samt bruke avgifts- og skattesystemet aktivt for å styre både forbrukeratferd og nærings-utvikling i bærekraftig retning.

2. Videreføre en progressiv personskatt, samtidig som skattetrappens progressivitet skjerpes. På sikt søker vi å samkjøre skattlegging av lønns-og kapitalinntekter bedre.
3. Erstatte de fleste andre skattefradrag med et bunnfradrag på 2G per skattyter (kr. 164.244 i 2012). Forsørgeransvar skal gi tillegg i fradraget eller tilsvarende økt barnetrygd.
4. Gjøre formueskatten mer progressiv, med marginalsats på 3 % for de største formuene og et minste-fradrag på 30G per person (kr. 2.463.660 i 2012). Reglene må samkjøres for alle typer formue, med 100 % ligningstakst for alle skatteobjekter unntatt bolig nr én, som skal lignes etter dagens modell.
5. Sette et øvre tak på formueskatt for bedrifter lik 10 % av positivt driftsresultat.
6. Fjerne arveavgiften, forutsatt at inntektene dekkes inn av høyere formueskatt.
7. Begrense retten til rentefradrag i skatten slik at hver skatteyter bare får fradrag for lån opp til 20G (lik kr. 1.642.440 i 2012), for å hindre at utsikter til rentefradrag bidrar til å drive boligprisene i været.
8. Fjerne ordninger som reduserer skattebidraget fra de rikeste, som skjermingsfradraget. Avskrivingsreglene må gjennomgås med samme formål.
9. Gi kommunene anledning til å øke sine inntekter ved å fjerne maksimalgrensene for kommunale skattesatser.
10. Legge ressurskatt på naturbaserte næringer som vindkraft og fiskeoppdrett etter modell fra konsekvenslovgivningen for utbygging av vannkraft. Skatten skal kompensere lokalsamfunnene.
11. Avvikle merverdiavgiften på økologiske varer, gjenbruk og kollektivtransport.
12. Innføre Fee-and-dividend modellen, eller avgift med tilbakebetaling.
13. Respektere viktigheten av balanse i offentlige budsjetter. Underskudd skal bare aksepteres som motkonjunkturtiltak i nedgangstid, som del av en helhetlig plan for igjen å komme i balanse.

Se også blant annet kapitel 2.2 og 3.2.

2.7 VELFERD OG ARBEIDSLIV

Å bruke sine evner og interesser til fellesskapets nytte er en menneskerett, og for de fleste avgjørende for et godt liv. Men vanlig lønnsarbeid eller næringsvirksomhet fyller ikke alltid dette behovet, og vil i praksis ikke være tilgjengelig for alle hele tiden. Norge har i lang tid hatt høy sysselsetting, men også en betydelig skjult arbeidsledighet. Det er ingen sammenheng mellom det absolutte velstandsnivået og sysselsettingen, selv om det ofte følger nye arbeidsplasser med økonomisk vekst. Når evig vekst uansett er uforenlig med en bærekraftig utvikling, må en grønn økonomi by på andre løsninger.

Redusert arbeidstid er et viktig grep mot veksttvangen i seg selv, men kan også brukes til å fordele arbeidet på flere. Større aksept for å bruke mer av tiden sin til frivillig arbeid vil understøtte dette. De Grønne vil gjøre hverdagen lettere for dem som av ulike grunner faller utenom det ordinære arbeidsliv-

vet. Et av våre svar på dette er samfunnslønn, som blant annet kan erstatte sosialhjelp og andre trygdeordninger.

Dette vil gjøre livet enklere for mottakerne, og har redusert byråkrati som ekstragevinst. Dette må utredes og prøves ut, men uavhengig av dette må ulike trygde- og støtteordninger samkjøres bedre.

I alle tilfeller er det avgjørende å sikre den offentlige delen av vårt sosiale sikkerhetsnett. Når pensjons- og trygdeordningene utvikles til et uoversiktlig lappeteppes av lovfestede, tariff-festede, offentlige og private løsninger, tjener det ikke de svakeste – og dermed ikke samfunnet.

Uformell økonomi har en viktig plass i den grønne samfunnsvisjonen. Det må være god anledning til uformell innsats uten at det utløser sosial dumping eller undergraver skattesystemet. Dette kan være arbeid i foreninger, livssynssamfunn og naboheleppssentraler. Slik aktivitet styrker de sosiale nettverkene. Samfunnslønn og redusert arbeidstid kan legge til rette for denne sektoren og gi arbeidslivet en fleksibilitet, (sett fra arbeidernes ståsted, som samlet sett kan redusere en del offentlige utgifter. Frivillig innsats må likevel ikke bli et alibi for å unngå strukturelle grep for å løse utfordringer ved for eksempel eldrebølgen.

Våre sterke fagorganisasjoner har vært et viktig vern mot sosial ulikhet og alt det fører med seg. Den «norske modellen» i arbeidslivet forebygger også økonomiske kriser, men er ingen garanti mot dette. Denne tradisjonen må videreføres og brukes aktivt på veien mot en grønn økonomi.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Sikre og videreutvikle folketrygdens pensjons- og trygdeordninger slik at de sikrer en nøktern og anstendig levestandard for alle nødvendige livsfaser. Tilleggsordninger må løses frivillig ved privat sparing eller gjennom tariffavtaler.
2. Indeksregulere barnetrygden og andre statlige velferdsordninger ved å knytte dem til folketrygdens grunnbeløp (G).
3. Behovsprøve barnetrygden fra og med barn nr tre per kvinne, for barn født fra og med 2015. For adoptiv- og fosterbarn gis full trygd for alle barn.
4. Styrke førstelinjen i NAV kraftig, slik at færrest mulig saker må sirkulere i systemet før vedtak. Alle som er langtidssykemeldt skal ha en lovfestet rett til oppfølging og første behandling innen 14 dager etter vedtatt sykemelding.
5. Åpne for uføretrygding i mindre brøker enn 50 %.
6. Arbeide for reell lønnsutjevning til fordel for kvinnedominerte yrker. Det betyr at vi må gi like vilkår for turnusarbeid i helse- og sosialsektoren som for skiftarbeid i industrien.
7. Videreføre prinsippet om allmenngjøring av tariffavtaler. Vi må innføre solidaransvar som generelt prinsipp i arbeidsmiljøloven, ikke bare knyttet til bransjer med allmenngjorte tariffavtaler.
8. Øke tillitsvalgte og verneombud sin innsynsrett i arbeidsforholdene, samt gi fagforeningene rett til å klage saker inn etter arbeidsmiljøloven.
9. Videreføre arbeidsmiljølovens bestemmelser om vikarbruk, midlertidige ansettelses og deltidskontrakter.

10. Sørge for mer fleksible arbeidstider og stillingstyper i offentlig sektor. Høy alder alene skal ikke være lovlig grunn for oppsigelse.
11. Videreføre programmer for integrering av innvandrerkvinner i arbeidsliv og i det norske samfunns- livet for øvrig.
12. Prøve ut en ordning der fast ansatte kan ta fri i opp til 12 måneder med utbetaling tilsvarende 85 % av dagpenger, dersom det finnes en arbeidsløs som kan være vikar i perioden.
13. At arbeidsgivere som ansetter funksjonsnedsatte uten videre skal få økonomiske og tekniske ressur- ser for tilpasning av arbeidsplassen. Ordningen med funksjonsassistanse skal lovfestes.
14. Fremme den uformelle økonomien ved å fjerne regler som hindrer egenarbeid, når ikke de er på- krevd av vesentlige miljø-, helse eller sikkerhetsgrunner.
15. Utrede en ubyråkratisk ordning med samfunnslønn, og gjennomføre pilotprosjekter i ulike kom- muner for å skaffe erfaring. Ordningen skal primært erstatte sosialhjelp, studiestipend og en del andre offentlige ytelser Den skal innrettes slik at alle norske borgere kan få en reell frihet til å velge å arbeide mindre og erstatte økt forbruk med tid.. Ordningen må innrettes slik at de aller fleste vil velge ordinært arbeid som hovedinntekt.
16. Samkjøre en del velferdsordninger bedre slik at administrasjonskostnadene reduseres.

Se også blant annet kapitel 3.6–3.9.

3. HVERDAGSLIVET

Miljøpartiet De Grønnes mål er et menneskevennlig samfunn i økologisk balanse. Å skape et økologisk bærekraftig samfunn stiller oss overfor noen nye krav i dagliglivet – men åpner også nye muligheter. Det er ingen motsetning mellom et lavere materielt forbruk og høy livskvalitet.

Staten skal ikke detaljstyre menneskers hverdagsliv. Innenfor rammene som settes av hensyn til naturen, kommende generasjoner og andres frihet og rettigheter, ønsker vi en høy grad av individuell frihet og kulturelt mangfold. Likevel er noen reguleringer nødvendige for å sikre at vår livsutfoldelse ikke blir til skade for miljøet eller andres rettigheter. Gode offentlige tilbud må til for å sikre god livskvalitet, og at alle får best mulige levekår - uavhengig av kjønn, alder, bosted, yrkesstatus eller helsetilstand. Vi mener at gode utdannings-, helse- og kulturtilbud og en velfungerende offentlig infrastruktur i alle deler av landet er viktigere for livskvaliteten enn å øke det allerede svært høye private forbruket i Norge.

Mange av de politiske beslutningene og offentlige tilbudene som betyr mest for folks hverdagsliv ligger ikke til staten, men til kommunene. De Grønne mener dette er riktig og vil styrke det lokale selvstyret slik at beslutninger blir tatt nærmest mulig dem det gjelder. Mange tiltak med stor betydning for livskvaliteten skjer i regi av frivillige organisasjoner. Deres innsats må verdsettes høyere. Ikke alle problemer og oppgaver løses best av det offentlige – i mange tilfeller kan mennesker som samarbeider på frivillig basis gjøre det vel så godt.

Det er viktig at alle lokalsamfunn har en god infrastruktur med skoler, butikker, bedrifter, boliger, veier, gang- og sykkelveier og kollektivtilbud. Det må også skje en omlegging til mer miljøvennlig energibruk til både oppvarming og transport. Vi vil satse på små grunnskoler i nærmiljøene, som representerer livsnerven i gode lokalsamfunn og er vesentlige for å skape trygge oppvekstvilkår.

Boligen er den viktigste fysiske rammen om hverdagslivet. De Grønne ser det som et offentlig ansvar å sørge for at alle kan skaffe seg en nøktern bolig til overkommelig pris. I dag er boligmarkedet nesten fullstendig uregulert. Samtidig er de tekniske kravene til nye boliger blitt stadig mer omfattende og fordyrende. Vi vil gjenreise en sosial boligpolitikk og samtidig forenkle regelverket, slik at det blir lettere for folk selv å bygge enkelt, miljøvennlig og billig.

Barn og unge tilbringer en stor del av hverdagen i barnehagen og i skolen. De Grønne er villige til å bruke større ressurser på å sikre et skole- og barnehagetilbud av høy kvalitet, men vi er mot å forlenge skoledagene. Barn og unge skal ha tid og mulighet til å lære og oppleve mestring også utenfor skolen. Samtidig må praktiske emner få en større plass i skolen. Barna representerer fremtiden, og i all samfunnsplanlegging, skolepolitikk, helsepolitikk, sosialpolitikk og ellers skal det tas hensyn til barnas beste.

I helsepolitikken vil De Grønne legge større vekt på forebygging. Vi vil arbeide for et samfunn som fremmer fysisk og psykisk helse, og vi ønsker mer forskning på hva som gir god forebyggingseffekt. Behandling, habilitering og rehabilitering må også få tilstrekkelige ressurser for at alle skal få et fullverdig tilbud. Vi vil fjerne ordninger som fører til byråkratisering av helsevesenet, slik at flest mulig av ressursene kommer pasientene til gode. Fordi svært mange pasienter benytter seg av alternative behandlingsformer, mener vi det er nødvendig med et bedre samarbeid mellom skolemedisin og alternativ medisin.

Gode tilbud når det gjelder barnehage, skole, helse og eldreomsorg er et offentlig ansvar. Likevel kan de offentlige institusjonene på disse områdene suppleres med private, ikke-kommersielle tilbud.

Et mangfold av kulturtilbud beriker hverdagslivet. Staten må bidra økonomisk til at dette mangfoldet kan utvikles videre og oppleves i alle deler av landet.

3.1 LEVENDE BYER OG BYGDER

De Grønne mener våre byer og bygder må planlegges og organiseres slik at de blir en viktig del av løsningen på miljøproblemene. Det skal være mulig å leve godt og miljøvennlig både i byer, *tettsteder* og bygder.

Byene kan by på stort sosialt og kulturelt mangfold. Tett bosetting gjør det samtidig mulig å redusere behov for energi og daglig transport. Vi vil virkeliggjøre byenes potensielle miljøfortrinn ved å fortette, men også forgrønne byene. Bybefolkningen skal kunne finne ro i grønne omgivelser, dyrke noe av sin egen mat og ha kontakt med dyr. Vi vil fremme etablering av handel, arbeidsplasser og inkluderende møteplasser i nærmiljøene. Vi vil legge til rette for at flest mulig reiser kan foregå på bena, sykkel, kollektivt eller med el-bil.

Byene vil alltid være avhengige av å få mat, energi og andre ressurser utenfra, men særlig når det gjelder energi er det mulig å bli mer selvforsynt. Løsningen er å investere i fornybar energi som jordvarme, havvarme, fjernvarme, solpaneler og varmegjenvinning. Det er viktig å unngå nedbygging av dyrkbar mark, og samtidig legge til rette for matproduksjon i grønne boligområder.

De Grønne vil etablere regionale arenaer for grønt entreprenørskap der kunnskap og ressurser kan deles. Her kan man bygge nettverk med tilgang til kapital innen nye grønne næringer, slik som matdyrking i byene, og revitalisering av gamle grønne næringer som gjenbruksstasjoner og byttetjenester.

Bygdene har fortrinn i nærhet til naturen og større muligheter til lokal selvforsyning. Den lokale identiteten og samarbeidsviljen er ofte sterk. Levende bygdesamfunn trenger skoler, butikker, møteplasser og varierte arbeidsplasser. Innbyggerne og næringslivet i distriktene må ha tilgang på viktig infrastruktur uten at det koster mer enn i sentrale strøk. Vi vil bidra til å snu flyttestrømmen fra distriktene og redusere presset på byområdene ved å legge til rette for at grunnleggende tilbud i større grad kan opprettholdes i bygde-Norge.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Stimulere kommunene til å føre en plan- og næringspolitikk som medfører at dagligvarehandel og ofte brukte servicetilbud blir tilgjengelige for de fleste innen kort avstand fra hjemmet. Andre arbeidsplasser bør så vidt mulig lokaliseres til sentrum eller til kollektivknutepunkt.
2. Etablere regionale sentre for entreprenørskap og innovasjon, som et samarbeid mellom entreprenører, annet næringsliv, læresteder, og aktuelle offentlige instanser samarbeider, for om å skape vekst fra grasrota innen sosialt og grønt entreprenørskap.
3. Etablere et nasjonalt bærekraftfond på én milliard kroner, der organisasjoner og bedrifter kan søke midler til å gjennomføre lokale grønne prosjekt. Viktige kriterier skal være at prosjektene er nyskapende og involverer flere lokale aktører.
4. Håndheve forbudet mot nye bilbaserte kjøpesentra, samt stimulere kommunene til å bygge om deler av eksisterende kjøpesentre til boliger og flytte spesialbutikker tilbake til sentrumsområdene.
5. Bygge ut ladepunkter og hurtigladestasjoner for elbiler over hele landet, og arbeide for standardisering av pluggen, både i Norge og andre land.
6. Innføre krav om ansvarlig vaktmester i alle offentlige bygg.

7. Ha lokalbaserte politi- og lensmannskontorer, som har kjennskap til og engasjerer seg i nærmiljøet.
8. At staten skal ta ansvar for at det blir bygd ut fiberkabelnettverk over hele landet, også i spredtbygde strøk.
9. Ha lik porto og lik nettleie over hele landet.
10. Øke bruken av veipricing i sentrale strøk der kollektivtilbudet er godt.
11. Gi statlig støtte til infrastruktur og ombygginger slik at kollektivtransport kan drives med elektrisitet eller biogass. Dette gjelder både busser, ferger og hurtigbåter.
12. Styrke nærdemokratiet både i by- og bygdekommuner, og invitere til bred deltakelse i planprosessen for alle grupper i lokalmiljøene.
13. Kreve at tiltak og strategier i kommunale klimaplaner forankres i politiske vedtak.
14. At kommunene vurderer behovet for klimatilpasning i sine beredskapsplaner.
15. Skape flere sosiale møteplasser i nærmiljøene, og gjøre lokaler i skoler, kommunehus, ungdomsklubber og aktivitetshus mer tilgjengelige.
16. Stimulere til lokalt samarbeid om fornybar energi.
17. Bevare eldre bygninger og bygningsmiljøer og ta hensyn til lokal byggeskikk.
18. Premiere rehabilitering og tilpasning av eksisterende bygg framfor riving og nyoppføring.
19. Stimulere til etablering av bildelingsordninger.
20. At bykommunene samarbeider om arealplanleggingen med omkringliggende kommuner, for et samlet utbyggingsmønster som minimerer transportbehovene. Fylkesmannen må om nødvendig forhindre at det etableres nye rene boligfelt som åpenbart vil fungere som «sovebyer» for pendlere.
21. Prioritere myke trafikanter i byer og tettbygde strøk ved å satse sterkt på utbygging av sammenhengende gang- og sykkelveier. Veiene skal være framkommelige hele året, også for funksjonshemmede.
22. At nye bygg i byene både skal være areal- og energieffektive og bidra til naturmangfoldet, for eksempel med grønne tak og fasader.
23. Følge opp programmet «Framtidens byer», som avsluttes i 2014, med et omfattende og ambisiøst program for mer klimavennlig og økologisk omstilling i byene.
24. Øke naturmangfoldet i byer og tettsteder, blant annet ved å sikre grønne korridorer, og legge til rette for mer dyrking av mat i byområder.
25. Føre en næringspolitikk, inkludert landbruks- og sjøbrukspolitikk, som stimulerer til etablering av flere arbeidsplasser i distriktene slik at transportbehovet reduseres.
26. Øke støtten til nærbutikker på bygdene.
27. Øke bevilgningene til veivedlikehold og rassikring i distriktene.

28. Øke statsstøtte til kulturtilbud i distriktene.

Se også blant annet kapitel 1.3, 3.2, 3.4, 4.1 og 4.2.

3.2 BOLIGPOLITIKK

De Grønne mener boligprisene i dag er altfor høye, særlig i de store byene, men også de fleste andre steder i landet. Inntektsnivået er i gjennomsnitt mer enn doblet de siste 40 åra, men *andelen* av inntektene som brukes på bolig er mer enn tredoblet. For mange unge er terskelen til boligmarkedet uoverstigelig. Samtidig er tilbudet av utleieboliger lite, og leieprisene er for høye.

Vi vil føre en politikk som gjøre det mulig for alle å skaffe en nøktern bolig til overkommelig pris. Dette skal være mulig både for dem som ønsker å eie for dem som foretrekker å leie. Vi ønsker å gjenreise den sosiale boligpolitikken og øke Husbankens utlånsramme slik at boligbyggingen øker og prisene går ned.

Mens dagens boligmarked nesten er fullstendig liberalisert, har boligbyggingen tvert imot vært gjenstand for en økende detaljregulering gjennom lov og byggeforskrifter. Det har også bidratt til å øke kostnadene ved å bygge.

Miljøpolitiske virkemiddel i boligsektoren må bygge på en helhetlig økologisk forståelse. Produksjon, vedlikehold og drift av boliger krever store areal-, material- og energiressurser. Boforholdene påvirker samtidig folks ressursbruk og miljøbelastninger på andre områder. Boliger av nøktern størrelse krever mindre av alle slags ressurser enn store boliger, men ut over dette er sammenhengene mellom byggemåter, bomiljø og ressursbruk komplekse.

Dagens plan- og bygningsregelverk er for rigid og preget av bestemte syn på hvilke løsninger som er miljøvennlige og hensiktsmessige. Noen bestemmelser bidrar direkte til økt ressursbruk. De Grønne vil forenkle regelverket. Vi vil oppmuntre til nytenking og innovasjon når det gjelder økologiske byggeteknikker, klimavennlige bygg med redusert energibruk og bomiljøer som legger til rette for et miljøvennlig hverdagsliv.

I dag er forvaltningen av boligpolitikken spredt på flere departementer og statlige etater. Ansvaret for både plan- og byggesaksdelen i plan- og bygningsloven, bustadsoppfølgingslova, Husbanken, energimerkeordningen samt omsorgsboliger og studentboliger bør samles i et plan-, bolig- og bygningsdepartement.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. At kommunale og andre ikke-kommersielle utleieboliger skal utgjøre minst 25 % av nybyggingen, inntil behovet er dekket. Det må etableres et eget program i regi av Husbanken, med nødvendig finansiering for å bidra til at dette målet blir nådd.
2. At Husbanken også skal gi lån til enkeltpersoner som vil kjøpe eller oppføre boliger, på samme vilkår som dagens startlån og uten behovsprøving. Det skal kun gis til boliger av utpreget nøktern standard og størrelse.
3. Sikre tilgang på startlån for vanskeligstilte, og øke beløpsgrensen gjennom å utvide nedbetalingstiden fra 20 til 30 år.

4. At Husbanken i større grad skal medfinansiere kommunale oppkjøp av boliger i storbyområdene.
5. Bygge minst 3 000 studentboliger per år inntil behovet er dekket.
6. At det satses på oppkjøp av større boliger som kan deles eller bygges om til generasjonsboliger.
7. Bidra til å hindre at boliger og næringslokaler som kan ombygges til boliger blir stående tomme.
8. Begrense retten til rentefradrag i skatten slik at hver skatteyder bare får fradrag for lån opp til 20G (kr. 1.642.440 i 2012), for å hindre at utsikter til rentefradrag bidrar til å drive boligprisene i været.
9. Gjøre formueskatten mer progressiv med marginalsats på 3 % for de største formuene og et minste-fradrag på 30G per person. Reglene må samkjøres for alle typer formue, med 100 % ligningstakst for alle skatteobjekter unntatt bolig nr én, som skal lignedes etter dagens modell.
10. Heve taket for BSU-ordningen (Boligsparing for ungdom) til 4G (kr. 328.488 i 2012).
11. Tilpasse bostøtteordningen til å inkludere beboere i bokollektiv.
12. At NAV skal stille depositum i stedet for sosial garanti til brukere som trenger hjelp til å skaffe bolig.
13. Forenkle bygningsdelen av og teknisk forskrift til plan- og bygningsloven og lempe på kravene til universell utforming for de minste boligene. Dette for å gjøre det mulig å bygge enkelt, miljøvennlig og billig, og legge til rette for mer selvbygging. Det må bli enklere å bruke naturmaterialer som halm, leire, stein og ulike typer treverk.
14. Opprette selvbygging som en egen kategori i plan- og bygningsloven, hvor begrepet selvbygging blir definert og underlagt et eget regelverk for slike byggesaker.
15. Stille strengere energikrav til store boliger enn til små. Krav til energieffektivitet kan sløyfes dersom boligen er selvforsynt med energi og ikke henter strøm fra nettet.
16. At kommunale planer skal kunne sette øvre, men ikke nedre, grenser for størrelsen på nye boliger, og at det ikke alltid må settes krav om minste antall parkeringsplasser per bolig.
17. Etablere et samarbeidsprosjekt mellom staten og byggebransjen for å få ned kostnadene samt bedre sikkerheten og kvaliteten i byggebransjen.
18. Praktisere jordvernet strengt og verne felles grøntarealer som skogsholt og parker inne i de store byene. Nybygging i byer og tettsteder må skje innenfor allerede utbygde eller ikke dyrkbare områder, med vekt på arealeffektivitet.
19. At jordvernet ikke skal være til hinder for at mindre dyrkede arealer kan overføres til urbant jordbruk (parsellhager og lignende) i boligområder.
20. Øke støtten til FoU og forsøksprosjekt innen byøkologi og grønn fortetting.

Se også blant annet kapittel 1.4 og 2.6

3.3 SKOLE OG OPPVEKST

Gode muligheter til utdanning, opplæring og studier er viktige rettigheter som De Grønne vil ivareta og styrke. Både den enkelte borger, demokratiet og samfunnet som helhet styrkes gjennom kunnskap og kompetanse. Skolen skal ruste elevene til å møte samfunnet slik at de kan få styrke til å stå opp mot urett og forsvare egne og andres rettigheter. Skolens primære mål er å formidle kunnskap, men det er viktig at elevene også lærer om sosiale verdier og ferdigheter.

Det finnes ingen fasit for hvordan en oppvekst skal være. De foresatte har det største ansvaret for å sikre barna en god oppvekst. Samfunnet har ansvaret for å sikre barns rett til barnehageplass, retten til grunn-skoleopplæring av høy kvalitet og muligheter til videregående utdanning. Samtidig må foreldre ha reell valgfrihet til å bestemme om og hvor lenge barna skal være i barnehage. Ungdommer må på sin side kunne velge alternativer til et sammenhengende løp gjennom videregående skole.

Barnehager og skoler skal sørge for kunnskap, ferdigheter og kompetanse som er viktig for å klare seg i dagens og framtidens samfunn. Det skal også være rom for å utvikle talenter og interesser. Dette er en balanse skolene og barnehagene ikke kan klare alene. Samspillet mellom skole og samfunn må styrkes. Barn og unge tilegner seg viktige kunnskaper og ferdigheter også utenfor skolen, og de må få tid og rom til dette. Derfor vil vi ikke forlenge skoledagene.

De Grønne mener det er behov for å se kritisk på mengden av oppgaver som skoler og lærere i dag er pålagt. Lærere skal først og fremst skal bruke tiden sin på opplæring. Opplæringen skal være framtidrettet og basert på forskning og kunnskap. Bærekraftig utvikling må være et grunnleggende perspektiv i skolens læreplaner og undervisning. Vi ønsker et skolesystem som inkluderer og motiverer, og som motvirker mobbing og utstøtning. Skolen må være fleksibel nok til å møte barn og unge på det nivået de befinner seg, og ha lærere med nok fagkunnskap og pedagogisk kompetanse til å løse skolens komplekse utfordringer.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Sørge for nok barnehageplasser til dem som ønsker det, med løpende opptak etter at barnet har fylt ett år. Foreldre skal ha reell frihet til å velge å sende barna i barnehage eller ikke, og mellom hel- og deltidstilbud.
2. Opprettholde kontantstøtten for barn mellom 1-3 år.
3. Sette som vilkår for kontantstøtten at den må tas ut i redusert arbeidstid og fordeles mellom foreldrene etter samme delingsbrøk som foreldrepermisjonen.
4. At ettåringer i barnehage skal være i egne avdelinger, med høyst fire barn per voksen.
5. Gi nye innvandrere som ikke benytter seg av barnehageplass tilbud om tiltak som styrker integreringen og norskopplæringen både for mor og barn denne i perioden.
6. At små barn skal få plass i barnehagen som ligger nærmest hjemmet, på samme måte som skolebarn skal få plass på nærmeste barneskole og ungdomsskole.
7. At kommunene skal ha ansvar for å språkteste barn før fylte fem år hvis de synes å ha mangelfull språklig utvikling. De som trenger det må få tilbud om ekstra språkopplæring før skolestart.
8. Gi barna en myk overgang til skolens kunnskapskrav, ved også å fokusere på lek og fri utfoldelse i

undervisningen det første skoleåret.

9. Gjøre skolens formålsparagraf livssynsnøytral.
10. Beholde adgangen til å etablere og drive ikke-kommersielle private skoletilbud, inkludert skoler som er forankret i livssyn så vel som skoler som står for pedagogiske alternativ. Privatskolenes opplæringsplaner må godkjennes av myndighetene, og det faglige statlige tilsynet med skolene må styrkes.
11. Ikke øke timetallet per dag i skolen.
12. Innføre én time fysisk aktivitet om dagen i grunnskolen, og dessuten gi praktiske emner og ekskursjoner i naturen en større plass i hele grunnskolen.
13. Arbeide for at alle grunnskoler får egen skolehage eller tilgang til gratis leie av parseller i nærområdet.
14. Gi elevene fra og med femte klasse større adgang til valgfag, både praktiske og estetiske fag, og fag med fordypning i for eksempel språk og matematikk.
15. Styrke seksualundervisningen, og blant annet øke fokuset på voldtekt og overgrepssproblematikk i denne.
16. Introdusere programmering i grunnskolen.
17. Åpne for en moderat utviding av skolenes anledning til å gruppere elevene etter nivå og interesser, spesielt i matematikk og språkfag.
18. Utvikle en policy for fritt lisensierte skolebøker for alle utdanningsnivåer, såkalte Open Educational Resources, i samarbeid med det eksisterende Nasjonal Digital Læringsarena.
19. Styrke båndene mellom skole og samfunn, blant annet ved at elevene som ledd i undervisningen deltar i praktiske og samfunnsnyttige oppgaver, i og utenfor skolen.
20. Gi elever muligheten til å stryke opptil 14 dager fravær fra vitnemålet for politisk eller organisatorisk arbeid.
21. Ha yrkesrelevant praksisopplæring fra første år på yrkesfaglige program i videregående skole. Praksisen skal skje i nært samarbeid mellom skole og næringsliv. I ungdomsskolen bør adgangen til å prøve ut forskjellige yrker utvides.
22. Oppdatere utstyrsparkene ved de videregående skolene og sørge for oppdatert yrkes- og pedagogisk kompetanse hos lærere og veiledere.
23. At elever som begynner på yrkesfaglig opplæring skal ha rett til utdanning som fører fram til fagprøve. Offentlige virksomheter må pålegges å ta inn lærlinger.
24. Gi lærere tid og kompetanse til å drive god vurdering og reell tilpasset opplæring, blant annet gjennom etterutdanning.
25. Innføre et tak på 15 elever per gruppe i barneskolen og 20 elever i ungdomsskolen. Tettheten av utdannede lærere skal sørge for kvalifisert veiledning og variert undervisning i hele grunnopplærings-

gen. Andre yrkesgrupper skal også brukes til å gi skolen større variasjon og kvalitet.

26. Styrke rådgivningstjenesten i skolen.
27. Legge til rette for at elever som går ut av grunnskolen får et reelt valg mellom å velge teoretisk eller yrkesrettet videregående utdanning, eller gå ut i arbeidslivet en periode.
28. Gi insentiver for at lærere og annet pedagogisk personale skal benytte seg av etterutdanningstilbud.
29. Prioritere støtte til bærekraftige tiltak og til folkehøgskoler og andre skoler med en bærekraftig profil.
30. Sterkt redusere krav til rapportering som ikke er med på å fremme læring.
31. Ruste opp norske skolebygg i henhold til elevenes og lærernes arbeidsmiljølov. Staten skal finansiere denne investeringen gjennom en avtale som forplikter kommunen til å planlegge og finansiere årlig vedlikehold videre.
32. Styrke elevenes arbeidsmiljølov slik at elever og foresatte får mulighet til å kreve at skolen setter inn tiltak ved for eksempel mobbing.
33. Gi en uavhengig offentlig instans, som for eksempel fylkesmannen, ressurser til å følge opp arbeidet med elevers fysiske og psykososiale arbeidsmiljø.
34. Gi alle elever rett til gratis psykologstøtte gjennom skolen.
35. Sikre mindreårige asylsøkere rett til videregående opplæring.
36. Utvide ordningen med frukt og grønt til å omfatte hele grunnskolen og på sikt innføre et gratis skolemåltid.

Se også blant annet kapittel 3.4 og 3.9

3.4 MANGFOLD I KULTURLIVET

De Grønne mener det å kunne uttrykke og engasjere seg i kulturlivet som en viktig rettighet. Kultur har en naturlig plass på offentlige budsjetter, men kulturlivet i seg selv må være fritt og uavhengig.

Kulturen skal berike, avspeile og problematisere fortid, samtid og framtid. Dette skal skje både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Kulturpolitikken må åpne opp for mangfold og nytenkning, med en rikdom av varierte uttrykk. Vi mener at ulikheter beriker og skaper dynamikk i samfunnet, om vi tillater dem å eksistere. Vi vil legge til rette for et kulturliv der det er aksept for ulikhetene i et moderne, interkulturelt samfunn.

Alle skal ha mulighet til å dyrke og oppleve kultur, og det skal ikke være nødvendig å reise til et større sentrum for å kunne gjøre dette. Derfor er det viktig at det overalt er lav terskel for å skape og glede seg over et mangfold av kulturuttrykk. Vi vil videreutvikle det norske regionale mangfoldet gjennom støtte til viktige institusjoner i distriktene og gjennom særlige satsinger på kultur mangfold i landsdelene. Kulturlivets profesjonelle utøvere og institusjoner må få tilstrekkelige og mer forutsigbare bevilgninger.

Samtidig vil vi stimulere til samarbeid mellom det profesjonelle og frivillige kulturlivet. Det frivillige kulturlivet må få gode vekstvilkår, *blant annet* ved å forenkle offentlige søknadsrutiner og rapporteringskrav.

Norsk språk, både bokmål og nynorsk - og samisk, må dyrkes og vernes, både i skolen og i det offentlige rom. Samisk språk, spesielt lule- og sørsamisk og samisk språk i kystområdene, er i dag i en truet stilling. Vi mener at alle med samisk bakgrunn må gis anledning til å lære og utvikle sine språk.

Det er viktig å ta vare på vår kulturarv slik at også kommende generasjoner kan få et forhold til norsk, samisk og de nasjonale minoritetenes kultur og historie. De Grønne vil gjøre det enklere for organisasjoner og lag som arbeider med historie og kulturminnevern å drive aktivt. Vi vil også arbeide mot unødig byråkratisering av denne sektoren. Det gjelder både å sikre historiske bygninger og bygningsmiljøer, fornye museene og bibliotekene, og ivareta den levende kulturarven som kommer til uttrykk blant annet i håndverkstradisjoner, folkemusikk og folkedans.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Sørge for et godt og bredt kulturtilbud over hele landet, både med omreisende og faste institusjoner, profesjonelle tilbud og amatørgrupper.
2. Sikre et mangfold av frivillige og offentlige kulturaktiviteter rettet mot ungdom med korps, kor, amatørteater og -spill, ungdomshus, kulturhus og så videre.
3. Styrke norsk produksjon av musikk, film, spill og annen kultur.
4. Stille offentlige områder og lokaler til gunstig disposisjon for konserter og festivaler.
5. Stimulere kommunene til å gi bedre og mer forutsigbar støtte til musikk- og kulturskoler, slik at ventelistene kan kortes ned.
6. Øke bevilgningene til Den kulturelle skolesekken.
7. Ha gode støtteordninger for kunstnere og kunstorganisasjoner.
8. At det opprettes flere kunstnerhus og -miljøer med gratis eller rimelige atelierer, fellesverksteder, øvingsrom og lydstudioer.
9. Øke tilskudd til offentlig kunst, blant annet ved å øke den delen av byggekostnadene for offentlige nybygg som går til utsmykning.
10. Gå inn for en boklov som sikrer fastpris på nye bøker det første året, og som forbyr at samme eiere kan kontrollere både forlag, distribusjon og bokhandel.
11. Oppfordre forlag og bokhandlere til å samarbeide om en felles oversikt over årets nye bøker, som kan legges ut på nettet.
12. Sikre støtten til smale forlag og til oversettelse av utenlandsk litteratur.
13. Gi folkebibliotekene økte ressurser til utlånsmateriell, samt mer brukervennlige lokaler og åpningstider.

14. Forbedre de digitale utlånsordningene fra bibliotekene.
15. Sikre støtte- og konsesjonsordninger som gjør at norsk film og et utvalg av film fra alle kontinenter i større grad kjøpes inn og vises av kinoene.
16. Gi trygge rammer for profesjonelle musikkutøvere, med forutsigbare bevilgninger til offentlige orkester og ensembler. Offentlige støtteordninger må brukes til å sikre sjangerrikdommen i norsk musikkliv.
17. Legge bedre til rette for at gatekulturelle uttrykk får sin rettmessige plass i den allmenne kultursatsingen. Midlertidige prosjekter må bli en mer integrert del av den offentlige støtten.
18. Stramme inn reglene som begrenser eierkonsentrasjon i mediebransjen.
19. Stille strengere krav til folkeopplysning og kulturelt mangfold i NRK.
20. Pålegge alle fjernsynskanaler med konsesjon for å sende i Norge at all sending skal være tekstet for hørselshemmede.
21. Styrke og rettighetsbestemme døvetolketjenesten slik at døve sikres anledning til full deltagelse i kultur og samfunnsliv.
22. Verne om samenes, de nasjonale minoritetenes og de døves muligheter til å sikre og utvikle sitt språk og kultur.
23. Styrke Riksantikvaren og øke bevilgningene til Kulturminnefondet vesentlig, slik at det offentlige dekker ekstrautgifter som følger av vern.
24. Vurdere å overføre ansvaret for kulturminnevernet fra fylkeskommunen til fylkesmannen.
25. Bevare vår maritime kulturarv bedre, gjennom økt støtte til kystkulturen og en nødvendig opprustning av våre mest sentrale maritime samlinger og sentre for fartøyvern.
26. Gi artister og kulturutøvere styrkede rettigheter gjennom en egen kulturarbeidsmiljølov utarbeidet i tett samarbeid med kulturprodusentene.

Se også blant annet kapitel 3.3, 3.6 og 3.9.

3.5 SPRÅKLIG MANGFOLD

Det språklige mangfoldet i Norge er en viktig kulturell verdi som må hegnes om og dyrkes. Å synliggjøre språkmangfoldet i hverdagen, og dra nytte av mulighetene det byr på, er den beste måten å ivareta og videreutvikle dette mangfoldet på.

Samtidig vil det kreve at noen ting gjøres annerledes enn i dag. Den formelle likestillingen mellom nynorsk og bokmål er fremdeles ikke realisert, på samme måte som rettighetene for brukere av nasjonale minoritetsspråk og norsk tegnspråk står svakt. Ekstraarbeidet ved å skrive eller bruke et annet språk enn majoritetsspråket er en av de største utfordringene for mindretallsspråkene. Det ekstraarbeidet bør så langt som mulig elimineres, gjennom å håndheve og styrke de lovfestede språklige rettighetene.

Å realisere den språklige likestillingen og synliggjøre språkmangfoldet i hverdagen innebærer ikke nødvendigvis bare økonomiske investeringer. Mye kan oppnås med nye løsninger, smartere anvendelse av utgiftskroner som allerede brukes, og bevisst bruk av det offentliges forbrukermakt – for eksempel ved inngåelse av læremiddelinnkjøp.

Med nynorsk og bokmål som likestilte skriftspråk har vi et godt utgangspunkt for å utvikle tidlig to-språklighet, med alle de kognitive fordeler som internasjonal flerspråksforskning viser at det fører med seg. I dag skusles denne muligheten bort ved at elevene altfor sent introduseres for sidemålet sitt. God allmenn kompetanse i begge skriftspråkene er også en forutsetning for overholdelsen av nynorskbrukernes språklige rettigheter.

Tospråklighetens gleder er ikke minst en mulighet for barn som vokser opp med flere språk enn norsk i hjemmet, det være seg et nasjonalt minoritetsspråk eller et morsmål fra en annen kant av verden. Rammevilkårene for å ha samisk-/kvenskundervisning i skolen bør styrkes, og morsmålsopplæringen må gjøres fullverdig. Å lære morsmålet skal ikke bare være et støttehjul for å lære norsk, kompetansen i det bestemte språket har en verdi i seg selv, både for eleven og for samfunnet.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. At ordningen med tre karakterer i norsk, én for hovedmål, én for sidemål og én for muntlig, videreføres.
2. At sidemålsopplæringen og kjennskap til sidemålet starter allerede i barneskolen.
3. At Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa styrkes, blant annet ved tilføring av flere midler og utvidede mandater.
4. Innføre strengere krav til dokumentasjon av språkkompetanse i lærerutdanningen.
5. At innvandrere i nynorskkommuner skal få norskopplæring på nynorsk, og sikre den videre utviklingen av nynorskspråklige læremidler og læringsressurser for voksne innvandrere.
6. At alle statlige institusjoner på sikt skal følge målloven. Å tilby faglig påfyll i form av f.eks. nynorsk kurs til offentlig ansatte, vil være et viktig virkemiddel i denne sammenhengen.
7. Fase inn flerspråklig skilting (nynorsk, bokmål og eventuelt samisk/kvensk) i det offentlige rom.
8. Vurdere justering av de språklige kravene for pressens momsfristak for å stimulere riksaviser til å oppheve sine redaksjonelle nynorskforbud.
9. Gi norsk tegnspråk offisiell status. Norsk tegnspråk må sidestilles med bokmål, nynorsk og samisk både i skole og i det offentlige rom. Døves og deres familiers rett til tegnspråkopplæring og arenaer for døvekultur styrkes.
10. Håndheve og styrke elevenes språklige rettigheter. Retten til lærebøker på eget hovedmål må realiseres, og bør gjøres gjeldende også for elever som går på privatskole eller tar et utdanningsprogram med små årskull. Videre bør retten til å få en rimelig andel av undervisningen og det skriftlige materialet fra skolen på eget hovedmål fastsettes i opplæringsloven.
11. Håndheve studenters rett til å få eksamen på selvvalgt mål.
12. At det forskes mer på hva som kan gjøres for å forebygge språkskiftet fra nynorsk til bokmål blant

skoleungdom, og at slike tiltak deretter settes i verk.

13. Stille klarere krav til universitets- og høyskolesektoren om utvikling av norskfagterminologi for å hindre domenetap til engelsk.
14. At så mange barn som mulig skal få tilbud om morsmålsopplæring.

3.6 EN BEDRE HELSEPOLITIKK

De Grønne mener at helsepolitikken må legge større vekt å fremme god helse og å forebygge helse-skade. Helsepolitikken må ses i sammenheng med andre politikkområder. Grønn politikk vil redusere helseskader fra forurensing og fremme sunn mat. Vi vil også legge til rette for daglig mosjon i form av gange og sykling og for kontakt med naturen.

Et trygt og inkluderende samfunn med små økonomiske forskjeller er viktig også for folkehelsen. Hel-sevesenet må legge større vekt på målrettet forebygging. Legene må bruke Grønn resept aktivt for å vri behandlingen av livsstilssykdommer fra legemidler til sunn kost og mer fysisk aktivitet. De Grønne vil satse på forebygging av rusproblemer og psykiske sykdommer, og vi vil arbeide for at disse pasientene ikke blir stigmatisert. Tilbudet om støttetiltak til pårørende, særlig til barn og unge, må styrkes.

Både i behandling og forebygging av sykdom bør tiltak som utjevner helseforskjeller tilstrebes, gjennom opplysningsarbeid og ved spesielle tiltak for vanskeligstilte grupper. Fokuset skal være på den enkeltes ressurser og muligheter, slik at sykdom og nedsatt funksjonsevne mestres best mulig. Det betyr et til-litsfullt samarbeid mellom leger, helseinstitusjoner, pasienter, pårørende, pasientorganisasjoner og seriøse retninger innen alternativ medisin.

De Grønne vil sette pasienter og brukere av helsetjenester i sentrum, sikre dem god medisinsk behand-ling, habilitering og rehabilitering, samt øke deres kunnskaper om mestring av egen sykdom. Etterut-danningen av helsepersonell må forbedres.

Vi vil øke ressursene til psykisk helsevern, slik at alle med psykiske lidelser får tilfredsstillende behand-ling og oppfølging, også dersom tilstanden er knyttet til et rusproblem. Det er viktig at pasienter både i det somatiske og det psykiske helsevernet blir møtt med en helhetlig tilnærming, der kropp, sinn og livssituasjon ses i sammenheng.

Både funksjonsfriske og personer med nedsatt funksjonsevne og kroniske sykdommer er bidragsyttere til samfunnet. Vi vil legge til rette for at de med redusert arbeidsevne kan få jobbe med tilpasset, menings-fullt arbeid.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Fokuserer på en mer helhetlig pasienttilnærming i helsevesenet, hvor kropp, sinn og sosial situasjon ses i sammenheng.
2. At helseutdanninger skal fokusere mer på pasientens totale situasjon og sammenhengene mellom livsstil og levekår, somatisk og psykisk sykdom.
3. Styrke samarbeidet mellom ulike helsefaglige retninger, og at dette skal gjenspeiles i grunnutdan-ningen av helsepersonell.

4. Gjøre forebygging av sykdom til en mer integrert del av behandlingen, blant annet ved å bruke Grønn resept før medikamentell behandling av livsstilssykdommer.
5. Tilby de som jobber med pasientarbeid i helsevesenet regelmessige gjenoppfriskningskurs i støttende og empatisk kommunikasjon.
6. Fremme et offentlig helsevesen supplert av ikke-kommersielle private helsetilbud.
7. Legge ned de regionale helseforetakene, gjeninnføre mer direkte politisk styring over spesialisthelsetjenesten. Det enkelte sykehus må få større frihet til å sikre kortere ventetider og bedre pasientbehandling, og ordningen med stykkprisfinansiering må avskaffes.
8. Satse mer på helsefaglig forskning innen kroniske sykdommer, psykiske lidelser og forebygging av sykdom.
9. At tannhelsetjenester skal være gratis fram til fylte 25 år. Deretter skal de inkluderes i egenandelsordningen gjennom folketrygden.
10. Si nei til offentlig tilbud om eggdonasjon og til ultralyd i 12. svangerskapsuke.
11. Gå imot innskrenkning av retten til selvbestemt abort.
12. Vurdere alternative behandlingsformer, med tanke på godkjenning av utdanning og trygderefusjon for behandlingsformer med dokumentert effekt.
13. Styrke tilbudet om lindrende behandling for pasienter med sterke smerter og i livets siste fase, på sykehus, hospice eller i eget hjem.
14. Redusere bruken av antibiotika.
15. Gi personer med alvorlige psykiske lidelser rett til behandling i psykisk helsevern, også når tilstanden har sammenheng med bruk av rusmidler. Behandlingstilbudet for dem med både rusproblemer og psykiske lidelser må samordnes bedre, både på statlig og kommunalt nivå.
16. Forebygge isolasjon og inaktivitet blant personer med rusproblemer eller psykiske lidelser, både gjennom støtte til frivillige initiativer, pasientorganisasjoner og offentlige ordninger. Ulike typer kunstnerisk eller fysisk aktivitet, praktisk arbeid og samvær med dyr er god grønn terapi som kan øke trivselen og styrke habiliteringen.
17. Arbeide for å redusere ventetiden og unngå brudd i behandlingen innen rusomsorgen og psykiatrien. Institusjoner med gode resultater må opprettholdes og brukes som mønster når nye behandlingssplasser opprettes.
18. Styrke ettervernet i rusomsorgen og psykiatrien gjennom et mangfold av oppfølgingstilbud. De som ikke greier å bli rusfrie etter gjentatte forsøk må sikres et anstendig liv, også når dette krever regulert medisinsk bruk av rusmidler.
19. Utrede offentlig kontrollert produksjon og omsetning av cannabis og starte et forsøksprosjekt med strengt regulert legalt salg av cannabis / marihuana.
20. Åpne for at behandling av brukere av tunge rusmidler kan assisteres av stoffer som ellers er ulovlige, som heroinassistert behandling. Rusavhengige må få tilbud om behandling langt raskere enn i dag.

21. Vurdere nye, gradvise innstramninger i røykeloven.
22. Fortsette å regulere alkoholomsetningen strengt.
23. Innføre advarsel på alkoholemballasje om helsefarene ved alkoholmisbruk og informasjon om hvor man kan henvende seg for hjelp ved alkoholavhengighet.
24. Ha et bredt og kunnskapsbasert opplysningsarbeid om mat og helse. De næringstilknyttete opplysningskontorene bør erstattes av et næringsuavhengig opplysningskontor for mat og helse.
25. Tilby sunnere, bedre og mer varierte måltider på offentlige helse- og omsorgsinstitusjoner, også til allergikere og vegetarianere.
26. At alle offentlige institusjoner som har matservering må servere minst 50 prosent økologisk mat innen 2017.
27. Forby brus- og godteriautomater på skoler og helseinstitusjoner.
28. Skjerpe kravene til kommunene om en tilgjengelig helsesøster på skolene.
29. At alle 16-åringer kalles inn til gratis samtale hos helsesøster eller fastlege, med fokus på livsstil, fysisk og psykisk helse.
30. Øke innsatsen for helseopplysning og helsetjenester til personer fra andre kulturer, og legge til rette for økt bruk av tolketjenester der dette er nødvendig.
31. At helseinstitusjoner skal varsle pasientens hjemkommune når bostedsløse personer skrives ut, og at kommunen skal ha plikt til å skaffe vedkommende et egnet bosted.
32. At ordningen med BPA (brukerstyrt personlig assistanse) skal rettighetsfestes og finansieres av staten.
33. Styrke Verdens helseorganisasjons opplysningsarbeid om sykdommene som rammer flest på verdensbasis.
34. Øke støtten til vaksiner mot sykdommer som rammer mange i fattige land og til å gjøre medisiner av høy kvalitet tilgjengelige for disse landene. Under store sykdomsutbrudd må medisiner tilbys gratis.

Se også blant annet kapitel 1.5, 1.6, 1.7, 2.7, 3.7 og 3.9.

3.7 OMSORG OG REHABILITERING

Omsorgsbegrepet er i dag i stor grad knyttet til omsorg for eldre. De Grønne mener det er behov for å utvide begrepet til å gjelde alle personer med omsorgsbehov, enten de bor på institusjon, i omsorgsbolig eller i eget hjem. Vi vil arbeide for at pleietrengende unngår isolasjon og inaktivitet.

Samhandlingsreformen har gitt kommunen plikt til å motta pasienter som skrives ut fra sykehus og ikke kan bo hjemme. Det er viktig at kommunene oppretter egne tilbud til pasienter med sykdommer

knyttet til rus og psykiatri og ikke overfører disse til sykehjem.

Tilbudet om rehabilitering og habilitering er i dag mangelfullt. Flere som kanskje kunne ha blitt selvhjulpne, tvinges til et liv med store hjelpebehov. Ved ulykker er det viktig med god akuttbehandling, men det er ikke nok å redde liv. Både av hensyn til pasienten og for å redusere fremtidige utgifter, må arbeidet med rehabilitering settes i gang så tidlig som mulig.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Sikre en god og verdig omsorg for alle pleietrengende, uansett alder og uansett om vedkommende bor i egen bolig, i et bofellesskap eller på institusjon.
2. At kommunene samordner og øker kvaliteten på sine helse- og omsorgstilbud.
3. Styrke bemanningen av leger, sykepleiere og geriatrisk og farmasøytisk kompetanse ved sykehjemmene.
4. Øke hjelpepleiernes status og muligheter til å jobbe heltid.
5. Styrke tilbudet til pasienter med psykiske lidelser og demens, og øke kunnskapene om forebygging og behandling.
6. Gi sykehjemsleger hovedansvar for medisinerings på sykehjem, for å motvirke uheldig medikamentbruk.
7. Legge til rette for at sykehjemslege overtar som fastlege for alle med fast sykehjemsplass.
8. Minne om at sykehjemmene er beboernes hjem. De bør oppmuntres til å delta i det daglige arbeidet, og måltidene bør være et samlingspunkt for beboere og ansatte.
9. At sykehjem og andre institusjoner har eget kjøkken, og tilbyr sunn og appetittvekkende mat.
10. At beboerne på institusjon får et bredt tilbud av kulturinnslag, musikkterapi, og fysisk aktivitet.
11. Satse mer på grønn terapi i omsorgsarbeid med mer tid ute i naturen og mulighet til samvær med dyr og barn.
12. At frivillige deltar med forskjellige aktivitetstilbud, og at den offentlige støtten til frivillige økes.
13. Legge til rette for at eldre skal kunne bo hjemme så lenge som mulig, også ved å støtte opp om de pårørendes innsats.
14. Sikre andre botilbud enn sykehjem for yngre mennesker med omfattende pleiebehov.
15. Styrke den helsefaglige kompetansen i hjemmesykepleien.
16. At vaktene i hjemmesykepleien settes opp slik at brukerne får et begrenset antall faste pleiere å forholde seg til.
17. Bruke eldresentrene aktivt som et ledd i forebygging og mestring av sykdom.
18. Styrke tilbudet om lindrende behandling for pasienter med sterke smerter og opphold på hospice i livets siste fase.

19. Styrke tilbudet om tidligst mulig rehabilitering etter sykdom og ulykker, også i akuttfasen på sykehus.
20. Skrive pasienter direkte ut til institusjoner som har spesialisert seg på rehabilitering og som har høy faglig kvalitet og gode resultater.
21. Sikre stabile rammevilkår og kreve høy faglig kvalitet av private, ikke-kommersielle rehabiliteringsinstitusjoner.
22. Tilby barn og unge med funksjonsnedsettelse og kroniske sykdommer god habilitering.
23. Styrke forskning og kompetanseutvikling innen rehabilitering og habilitering.
24. Tilby gode tekniske hjelpemidler og opplæring for personer under og etter rehabilitering og habilitering.
25. Bruke pårørende som en ressurs i arbeidet med rehabilitering og habilitering.
26. Sikre en operativ SMS-basert nødvarslingstjeneste for døve.

Se også blant annet kapittel 2.7, 3.6 og 3.9.

3.8 FRIVILLIG ARBEID

De Grønne mener frivillig arbeid på en rekke områder har vært avgjørende for utviklingen av velferdssamfunnet. Frivillig arbeid påvirker samfunnet positivt, og det er også av stor betydning for de menneskene som deltar. De utfører en samfunnsnyttig, ideell innsats som utvikler deres evne til samarbeid, øker deres kompetanse, og gjør dem til attraktive arbeidstakere.

Vi mener det offentlige må verdsette arbeidet som frivillige organisasjoner utfører høyere og bidra til mer samarbeid mellom stat, kommune, private og frivillige. Flere samfunnsoppgaver kan løses på enklere og mer menneskevennlige måter hvis politikere og byråkrater vil anerkjenne og bruke kunnskapen frivillige organisasjoner har bygget opp, ofte gjennom generasjoner.

Frivillig arbeid skaper aktivitet og engasjement både nasjonalt og lokalt. Ikke minst for lokalmiljøene er det viktig at frivillige skaper møteplasser for folk med samme interesser, uavhengig av alder, kjønn, sosial status og etnisitet. Lokale offentlige institusjoner og private virksomheter må stille gratis eller rimelige lokaler til disposisjon for slike møteplasser.

De Grønne ønsker å øke statusen frivillig arbeid har i samfunnet, enten det dreier seg om humanitære eller religiøse hjelpeorganisasjoner, organisasjoner for barn, ungdom og idrett, pasientforeninger, kvinneorganisasjoner, miljøorganisasjoner, beredskapsorganisasjoner, innvandrerorganisasjoner, velforeninger, kulturorganisasjoner, yrkesrettede organisasjoner eller annet. Det betyr at frivillig arbeid ikke må skattlegges gjennom merverdiavgift. De må få offentlig støtte uten bindinger, i tillegg til egen finansiering gjennom medlemskontingent og skattefrie gaver.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Heve de frivillige organisasjonenes status i samfunnet.

2. Stimulere til økt samarbeid mellom offentlig sektor, private og frivillige.
3. Bruke de frivillige organisasjonenes kunnskap i samfunnsplanleggingen.
4. Gi frivillige organisasjoner gratis eller rimelige møtelokaler.
5. Fjerne momsplikten for frivillige organisasjoner.
6. Øke skattefradraget for gaver til frivillige organisasjoner.
7. Hindre byråkratisering og politisering av arbeidet til frivillige organisasjoner.

Se også blant annet kapittel 2.7 og 3.4.

3.9 LIKEVERD

De Grønne mener alle mennesker er likeverdige. Det er en grunnleggende rettighet å ta selvstendige valg for sitt eget liv. Denne friheten skal ikke krenkes, men den gir ikke rett til å krenke andre eller frata dem deres rett til å velge. Å framelske mangfold og respekt for andre gjør oss i bedre stand til å møte uventede endringer og utfordringer.

Menneskelig mangfold har mange dimensjoner: sosialt, regionalt, kulturelt, religiøst, språklig, økonomisk, etnisk, funksjonsevne, kjønn og seksualitet. I noen tilfeller har det vært nødvendig å gi positiv særbehandling for å oppnå større likestilling. I andre tilfeller kan bevissthet om diskriminering være nok for å sikre likebehandling.

De Grønne ønsker et samfunn der alle behandles på en likeverdig måte. Derfor er det på noen områder fortsatt nødvendig med lover og regler for å oppnå likebehandling og likeverd mellom grupper og individer. Vi har alle et ansvar for å hjelpe dem som blir diskriminert, slik at de kan utnytte sitt potensial som samfunnsborgere.

Utfordringene knyttet til individer og grupper som føler seg diskriminert har ikke bare sammenheng med lover og rettigheter. Det dreier seg også om holdninger man møter i hverdagen, i klasserommet, på gaten, i familien og i arbeidslivet. De Grønne mener det gjennom hele livet er viktig å arbeide med holdningsskapende tiltak for å fremme likeverd, respekt og forståelse for andre. Rasistiske eller krenkende ytringer må ikke rettes mot enkeltpersoner. Når slike holdninger kommer til syne i den offentlige debatt, må de så langt mulig møtes med engasjement og saklige argumenter.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Likestille og likebehandle alle tros- og livssynssamfunn, juridisk og økonomisk.
2. Ha en livssynsnøytral offentlig skole.
3. Definere tiltak mot mobbing tydeligere som et lederansvar, i skole, arbeidsliv og organisasjoner.
4. Styrke kompetansen i barnevernet og ved krisesentrene.
5. Motarbeide fattigdom og store økonomiske og sosiale forskjeller.

6. Arbeide for reell likestilling mellom kvinner og menn i arbeidsliv og familieliv.
7. Ha reell lønnsutjevning med mer like lønnsforhold i turnus- og skiftarbeid.
8. Følge opp at innvandrerkvinner deltar i introduksjonsprogrammet, slik at flere kommer ut i jobb og kan delta aktivt i samfunnet.
9. Styrke arbeidet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og vold i familien.
10. Kreve dokumenterte kunnskaper i norsk språk og samfunnsliv for å innvilge varig opphold og statsborgerskap.
11. Tilby asylsøkere tilby midlertidig arbeid mens de venter i mottak.
12. Sørge for at innvandrere med høyre utdanning raskt får sin utdanning vurdert og hvis nødvendig får tilbud om oppdatering slik at utdanningen kan godkjennes.
13. Gi kvinner mulighet til å søke familiegjennforening på selvstendig grunnlag.
14. Gjøre kjønnsbasert forfølgelse til legitimt asylgrunnlag.
15. At alder ikke skal være saklig grunn til oppsigelse, med mindre helsemessige forhold tilsier at dette er nødvendig.
16. Styrke en kunnskapsbasert karriererådgivning i skolesystemet.
17. Stimulere bedrifter til å ansette personer med funksjonsnedsettelse og kompensere for tekniske tilpasninger av arbeidsplassen.
18. Ikke sende asylsøkere og flyktninger tilbake til land som FN advarer mot å returnere dem til.
19. Gi transpersoner og andre kjønnsminoriteter diskrimineringsvern i lovverket.
20. Utbedre søknadsprosessene for endring av juridisk kjønn og personnummer. Det må opprettes en uavhengig klageinstans for de som får avslag på søknad om behandling.
21. Gi personer som ikke ønsker å gå gjennom kjønnskorrigerende behandling rett til å bli tilkjent juridisk kjønn og personnummer i samsvar med sin kjønnsidentitet.
22. At gravlunder skal eies, driftes og forvaltes av kommunene.

Se også blant annet kapitel 2.7, 3.3, 3.4, 3.7 og 5.6.

4. STAT OG BORGERE

Alle demokratiske partier må finne en balanse mellom tiltak for å styre samfunnsutviklingen og vern av enkeltmenneskers handlingsrom. Denne utfordringen er felles for alle partiene, men den vil synliggjøres på ulike temaområder. For Miljøpartiet De Grønne er det visjonen om å skape grønnere, mer økologisk samfunn som stiller oss overfor denne utfordringen. Det er her vi må finne vårt balansepunkt mellom styringsbehov og menneskelig frihet.

Partiets demokratiske idealer er forankret i folkelig engasjement, i åpenhet og deltakelse, og dermed også i desentralisering av makt. De Grønne vil verne om enkeltmenneskers rett til å styre egne liv, så lenge deres valg ikke krenker andres rett. Det betyr at det må settes grenser ikke bare for markedskrefte, men også for statens og kommunenes styringsiver. Selvstendige og myndige borgere er grunnvol-len for et levende demokrati.

Vi vil derfor åpne for mer bruk av folkeavstemninger, når de politiske alternativene er enkle å stille opp mot hverandre. I mer sammensatte saker bør det være mulig å utnytte moderne kommunikasjonsteknologi bedre, for å skape økt åpenhet og større deltakelse.

Det å møte og stimulere engasjementet blant folk flest er en grunnleggende verdi. I et grønt samfunn vil derfor sivilsamfunnet – arenaene der mennesker samhandler uavhengig av både stat og marked – ha en viktig plass. De Grønne vil vise sivilsamfunnet større tillit. Vi vil støtte de frivillige organisasjonene, og samtidig sikre deres uavhengighet av staten. Å anerkjenne den vitale rollen de spiller i demokratiet, som likeverdige og selvstendige aktører, står sentralt i vår politikk. Større tillit til sivilsamfunnet betyr også desentralisering av makt – fra staten til kommunene, og fra kommunene til bydeler, nærmiljøer og grender.

En viktig del av borgerskapet utøver vi i dag som forbrukere, gjennom deltakelse i produkt- og tjenestemarkedet. Det offentlige må derfor aktivt tilrettelegge forforbrukermakt, i en tid hvor avstanden mellom produsent og forbruker ofte er svært stor og produksjonslinjen lite transparent.

Alt dette må imidlertid hele tiden veies opp mot styringen som en bærekraftig utvikling krever. Tar vi på alvor at nordmenns økologiske fotavtrykk er for stort, at klimautslippene må ned og at økosystemene må bevares, må vi også godta aktiv styring ovenfra.

Folkevalgte organer må gjenerobre makten over de store linjene i samfunnsutviklingen. De Grønne vil motvirke trenden der folkevalgte organer gir fra seg makt til kapitalkrefter, byråkrati, domstoler og overnasjonale organer med svak demokratisk styring. Politikerne må sikre bedre balanse i økonomien gjennom kontroll av finanskapitalen, være tett på utviklingen av de offentlige tjenestene, samt ta grepene som skal til for å skape et bærekraftig samfunn.

Det er like fullt viktig at slik overordnet styring ikke strekkes for langt. De Grønne har tillit til at både sivilsamfunnet og det enkelte menneske vil ta ansvar. Miljøutfordringene kan ikke løses uten oppslutning og felles innsats fra ansvarlige borgere.

4.1 DEMOKRATI OG DELTAKELSE

I et fungerende demokrati må de demokratiske strukturene så langt som mulig ivareta folkeviljen. Det forutsetter at beslutningene i samfunnet tas i demokratiske organer, etter gjennomsiktede prosesser. Debatter og politiske prosesser skal være tilgjengelige for kritikk og påvirkning fra folkemeningen.

Gjennom flere tiår har beslutningsprosessene i samfunnet beveget seg til andre arenaer enn hos folk og demokrati. Rettighetslover har gitt makt til domstolene, og internasjonale avtaler har overført makt til organer som EU-domstolen og Verdens handelsorganisasjon (WTO). En bølge av økonomisk liberalisme har også gitt kapitalkreftene en betydelig posisjon i samfunnet. Samtidig skaper sentralisering av politisk makt stadig større avstand mellom de folkevalgte og velgerne.

Ungdom, som skal ta konsekvensene av dagens politiske beslutninger, er i dag underrepresentert blant velgerne. Ungdommens engasjement er vitalt for et bærekraftig demokrati. Politiske prosesser og resultater styrkes av at flest mulig deltar i og har eierskap til demokratiet, og at unge mennesker engasjerer seg.

De Grønne mener at sentrale myndigheter har et ansvar for å sikre grunnleggende rettigheter for alle borgere og for å hindre alvorlig skade på naturen. Kun på disse områdene kan vi støtte nye statlige inngrep i lokaldemokratiet. Lokaldemokratiet blir meningsløst dersom målet er at prioriteringer og tjenestetilbud skal være likt overalt. Det er viktigere at de svarer til innbyggernes egne ønsker.

Folket må ta makten over framtiden. Det må ta styring over markedskreftene og vise større tillit til enkeltindividene og lokaldemokratiet. Engasjement vekkes ikke gjennom pålegg og paragrafer, men ved å vise tillit og gi ansvar.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Styrke den demokratiske kontrollen med økonomien, særlig finansnæringen.
2. At offentlig eierskap i større grad skal utøves direkte, og ikke ved å skille ut virksomheter som aksjeselskaper.
3. Redusere bruken av styringsprinsipper fra det private næringslivet i offentlig sektor.
4. Unngå formynderi. Reguleringer overfor borgerne, som eksempel skal å sikre miljø, helse, sikkerhet eller andre menneskers rettigheter, skal utformes slik at de innebærer den minste grad av tvang som må til for å oppfylle hensikten.
5. Anerkjennelse sivilsamfunnets viktige rolle i den demokratiske samfunnsdebatten og respektere organisasjonenes uavhengighet.
6. Opprette et åpent tilgjengelig lobbyregister for Stortinget.
7. Innføre strengere regler for virksomheten til PR-byråer og kommunikasjonsrådgivere.
8. Styrke arbeidsmiljølovens bestemmelser om beskyttelse av varslere kraftig, slik at det blir mulig å avsløre korrupsjon og skadelige forhold i firmaer og det offentlige uten å bli straffet eller utsatt for andre negative sanksjoner.
9. Motsette oss internasjonale avtaler og lover som undergraver grunnleggende borgerrettigheter som

personvern og fri kommunikasjon til fordel for kommersielle hensyn eller etterretningshensyn.

10. Senke sperregrensen for å få utjevningsmandater ved stortingsvalg til 2 %.
11. Gå inn for at kommuner og fylkeskommuner oftere gjennomfører folkeavstemninger om viktige enkeltspørsmål, og utrede hvilke krav til oppslutning og flertall som bør stilles for at resultatet av en folkeavstemning skal være bindende.
12. Unngå lovpålegg til kommunene med mindre de er strengt nødvendige for å unngå skade på naturmangfold og ressursgrunnlag, eller sikre grunnleggende rettigheter for borgerne. Pålegg som gir kommunene større utgifter skal finansieres med statlige midler.
13. Forbedre lovverket angående parlamentarisme i kommunene, og definere hvilke oppgaver som er kommunestyrets enekompetanse og derfor ikke kan delegeres til et byråd. Delegering av fullmakter bør kreve 2/3 flertall i kommunestyret, og rettighetene til et kvalifisert mindretall i bystyret (eksempelvis 1/3) angående høringer og andre kontrollinstrument overfor byrådet må defineres.
14. Gi kommunene anledning til å utvide sitt eget inntektsgrunnlag ved å fjerne maksimalgrensene for kommunale skattesatser.
15. At spørsmål om sammenslåing av kommuner skal avgjøres lokalt.
16. Senke stemmerettsalderen ved lokalvalg til 16 år.
17. Styrke ungdommers demokratiske innflytelse i saker som angår dem, gjennom blant annet økt representasjon.
18. Etablere en Ombudsperson for fremtidige generasjoner. Ombudet skal sørge for at hensynet til langsiktighet og bærekraft ivaretas i beslutningsprosesser og gis mandat til å kreve ny vurdering av beslutninger som fratar fremtidens unge deres muligheter.

Se også blant annet kapittel 2.2 og 3.9.

4.2 SIVILSAMFUNNET

Sivilsamfunnet er den delen av samfunnet som verken er stat eller marked. Det organiserte sivilsamfunnet omfatter ideelle og frivillige organisasjoner av alle slag, men sivilsamfunnet er også virksomt når mennesker samhandler uformelt, for eksempel i nærmiljøene.

Det organiserte sivilsamfunnet står sterkt i nordiske land. Undersøkelser viser også at graden av tillit – både mellom mennesker og til institusjoner i samfunnet – er særlig høy i Norden. Tilliten og det sterke sivilsamfunnet henger sammen, og styrker grunnlaget for demokratiet. Samtidig er sivilsamfunnets rolle i demokratiet avhengig både av dialog med myndighetene og at organisasjonene taler med uavhengige stemmer. Offentlig støtte må gis på måter som ikke truer denne uavhengigheten.

Sivilsamfunnets rolle er under press, både fra staten og markedet. Mange oppgaver som det tidligere var vanlig at familiene, nærmiljøene eller lokale organisasjoner tok seg av, er i stor utstrekning overtatt av stat og kommuner. Møteplasser og aktiviteter som ble skapt i og av sivilsamfunnet er til dels fortrent av kommersielle tilbud. I noen tilfeller er profesjonaliseringen en klar forbedring. I andre tilfeller mener

De Grønne at det må bli større rom for at mennesker kan skape sin egen hverdag.

For å få til en bærekraftig utvikling må vi mobilisere folks entusiasme, initiativ og krefter. Sivilsamfunnet har en avgjørende rolle å spille. Bærekraftige løsninger i praksis krever ikke minst at folk samarbeider og deler med hverandre. Mange av løsningene er ennå ikke funnet opp, og vil heller ikke bli konstruert av eksperter – de vil bli til i demokratiske møter mellom mennesker og grupper.

De Grønne vil etablere regionale arenaer for å støtte de ulike grasrot-initiativene innen grønt og sosialt entreprenørskap som nå vokser fram landet over. Det er viktig å gi rom til at mennesker kan ta del i egenproduksjon, for eksempel matproduksjon i byene, og at det kan søkes økonomisk støtte til samarbeid om kunnskapsutvikling.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Anerkjennelse sivilsamfunnet som en likeverdig partner i arbeidet for en bærekraftig utvikling, på linje med det offentlige og næringslivet.
2. Frita ideelle organisasjoner for moms.
3. At statlige bevilgninger til sivilsamfunnets organisasjoner i større grad skal gis i form av driftsstøtte og ikke av prosjektstøtte, for å unngå statlige føringer på hvilke oppgaver organisasjonene skal arbeide med.
4. Endre loven slik at personer uten arbeidstillatelse får anledning til å jobbe i og for frivillige organisasjoner.
5. At berørte beboere eller interessentgrupper skal involveres sterkere i utformingen av offentlige tjenester så vel som i fysisk planlegging.
6. Etablere regionale sentre for entreprenørskap og innovasjon, der entreprenører, annet næringsliv, læresteder, og aktuelle offentlige instanser samarbeider om å skape vekst i sosialt og grønt entreprenørskap fra grasrota.
7. Støtte internasjonale prosjekter for utveksling over landegrenser mellom organisasjoner.
8. Sette av årlige midler til forskningsprosjekter der frivillige og ideelle organisasjoner får anledning til å bestemme hva det skal forskes på. Forskingen skal utføres av ordinære forskningsinstitusjoner.
9. Fremme den uformelle økonomien ved å fjerne regler som hindrer egenarbeid, dersom de ikke er påkrevd av vesentlige miljø-, helse eller sikkerhetsgrunner.
10. Legge fysisk til rette for uformell produksjon, for eksempel ved å sette av areal til parselhager, stille lokaler til disposisjon og opprette utlåns- eller leieordninger for verktøy, maskiner og annet utstyr.

Se også blant annet kapittel 2.2, 2.7 og 4.1.

4.3 FRI KUNNSKAPSUTVIKLING

Dagens samfunn befinner seg i en overgangsfase mellom industrisamfunnet og kunnskapssamfunnet. Kunnskap, innovasjon og produksjon veves stadig sterkere sammen. Derfor er det viktigere enn noen gang å sikre betingelsene for fri kunnskapsutvikling.

I takt med at kunnskapens rolle og posisjon de siste tiårene har blitt viktigere, har institusjonene for høyere utdanning og forskning gått gjennom store endringer. Det har blitt langt flere studenter, og dermed flere og større universiteter og høyskoler. Det er i hovedsak en positiv utvikling, men den har også skapt et press for å gjøre utdanningene på universitetsnivå kortere og mer skolepreget. Samtidig har styringsprinsipper fra det private næringslivet fått innpass, her som ellers i offentlig sektor herunder ved at målstyring og resultatindikatorer er lagt til grunn for offentlige bevilgninger.

De Grønne ønsker frittstående universiteter som kan tilby utdanning på aller høyeste nivå og drive både grunnforskning og annen forskning etter egne prioriteringer. Universitetene bør være selvstendige stemmer i samfunnsdebatten. Ved siden av universitetene trengs høyskoler og en instituttsektor som kan drive oppdragsforskning. De må også få grunnbevilgninger på høyde med internasjonale konkurrenter. Målstyring må fjernes som styringsprinsipp for universiteter og høyskoler.

Høyere utdanning skal være tilgjengelig for alle med de nødvendige kvalifikasjonene. Økonomi skal ikke være noen hindring. Samtidig må de som ønsker å kombinere studier og arbeid som hovedregel få anledning til det.

Kunnskap finnes ikke bare i akademia og på papiret. Den utvikles også hver dag gjennom erfaringene mennesker gjør med å løse problemer i praksis. Å ta vare på og å formidle erfaringer fra nyskapende sosiale og økologiske forsøk – og la erfaringene befrukte hverandre – er en viktig oppgave. Den kan bli avgjørende for samfunnets evne til å møte de utfordringene vi nå står overfor.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Skille tydeligere mellom oppgavene til universitetene, høyskolene og instituttsektoren, slik at oppdragsforskning og programstyrt forskning i hovedsak blir overlatt til sistnevnte. Dette skal ikke være til hinder for at samarbeid på tvers av institusjonene.
2. Finansiere universiteter og høyskoler gjennom offentlige grunnbevilgninger, slik at institusjonene selv kan prioritere hva de vil forske på.
3. Avskaffe kvantitativ målstyring som styringsverktøy og finansiering basert på avlagte studiepoeng eller antall publiserte artikler.
4. Gjøre alle data og publikasjoner som er resultat av offentlig finansiert forskning gratis tilgjengelige for offentligheten med en Open Access-policy. Rådata må også frigjøres såfremt personvern hensyn tillater det.
5. Sette av årlige midler til forskningsprosjekter der frivillige og ideelle organisasjoner får anledning til å bestemme hva det skal forskes på. Forskingen skal utføres av ordinære forskningsinstitusjoner.
6. Bevilge ressurser til uavhengige institusjoner som fremmer sosiale og økologiske innovasjoner og formidler erfaringer derfra.
7. Verne om gratisprinsippet. Vi avviser muligheten for å innføre studieavgift i høyere utdanning.

Se også blant annet kapittel 3.3 og 3.4.

4.4 DIGITALE RETTIGHETER

Allmenn deltakelse og et mangfold av kunnskap i en opplyst befolkning er noen av de viktigste vilkårene for et levende, velfungerende demokrati. Et sterkt, moderne demokrati forutsetter allmennhetens tilgang til et fritt og åpent internett.

For De Grønne er digitale rettigheter alminnelige borgerrettigheter overført til den digitale sfæren. Retten til kunnskap, læring, deling og møtevirksomhet, samt ytringsfriheten, personvernet og forbrukerrettighetene er rettigheter som må holdes i hevd, også i de nye miljøer den digitale verden representerer, og som vi ikke må ta for gitt.

De Grønne støtter initiativer for fri tilgang til digitalisert kunnskap og fri programvare. Det offentlige bør bruke åpne standarder, slik at folk ikke tvinges til å bruke for eksempel et bestemt operativsystem eller en bestemt nettleser for å få tilgang til offentlig informasjon og tjenester. På den andre siden krever utbredelsen av den digitale sfæren økt fokus på personvern, ikke minst forebygging av identitetstyveri.

De Grønne mener dagens opphavsretsregler må tilpasses den digitale tidsalder. Deling på nett gir flere tilgang på mer kultur, og nettet gjør det potensielt lettere for kunstnere å nå ut til publikum. Samtidig har ikke opphavsrettens møte med den digitale hverdagen vært uproblematisk, og utfordringene knyttet til å sikre opphavspersoners rettigheter er mange. Vi ønsker å utrede mulighetene for å lovliggjøre ikke-kommersiell fildeling, og å utarbeide gode løsninger som sikrer et blomstrende kulturliv, uten at det innebærer kriminalisering av vanlige borgere, overvåking av internett eller oppblomstring av piratvirksomhet.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Forsvare tilgangen til et fritt og åpent internett som en rettighet for alle. Nettbrukere må sikres både ytringsfrihet og personvern, nasjonalt og internasjonalt. Vil vil arbeide aktivt for å fremme samfunnsengasjement og demokratiutøvelse gjennom internett, og forsvare tilgangen til et fritt og åpent nett som en rettighet for alle. Nettbrukere må sikres både ytringsfrihet og personvern, nasjonalt og internasjonalt.
2. Prioritere hensynet til personvern og borgerrettigheter i behandlingen av nye lover eller avtaler som berører digitale rettigheter direkte.
3. Slå fast at retten til å være anonym i den digitale verden skal være den samme som i samfunnet for øvrig.
4. At inngrep i borgernes kommunikasjon uten den enkeltes uttrykkelige samtykke, bare må skje når det foreligger konkret mistanke om kriminell atferd hos den enkelte, og innenfor straffeprosessuelle rammer med domstolskontroll.
5. Slå fast at det å bli koblet fra internett aldri skal kunne brukes som straff i seg selv.
6. Gjøre avtalen om nettnøytralitet som norske internettleverandører har undertegnet til en lov.
7. At det offentlige, og særlig skolen, skal gå foran i bruken av fri programvare.
8. Støtte utvikling av fri programvare, og styrke det statsfinansierte kompetansesenteret for fri programvare (Friprogsenteret).
9. At det offentlige skal bruke åpne filformater.

10. At ved implementering og investering i ny teknologi, som 3D-printing, skal det offentlige alltid velge løsninger med åpen standard og satse på utvikling innenfor dette feltet.
11. Gjøre offentlige data tilgjengelig for allmennheten under en fri lisens eller uten opphavsrettslig beskyttelse, såfremt det ikke går utover personvern eller rikets sikkerhet.
12. Kreve at all programvare utviklet av, eller på oppdrag fra, det offentlige frigjøres under en etablert og anerkjent Fri Programvare-lisens.
13. Samle alle offentlige aktører som utvikler programvare for samme mål og funksjon rundt utviklingen av fri programvare i fellesskap, og fremme tilsvarende samarbeid internasjonalt.
14. Arbeide for å oppheve Norges tilslutning til EUs datalagringsdirektiv.
15. Kreve slutt på Sveriges overvåking av norsk internett-trafikk gjennom FRA-lagen.
16. Utrede mulige lover for å hindre private selskaper fra å blokkere økonomiske transaksjoner uten rettslig kjennelse eller FN-mandat.
17. Styrke innsatsen mot identitetstyveri.
18. Arbeide for en åndsverkslovgivning som er tilpasset dagens digitale samfunn, og som fremmer kulturproduksjon både i klassiske og nye former. Ta sikte på å redusere opphavsrettens vernetid.
19. . At verk som er fullfinansiert av det offentlige skal bli underlagt åpne lisenser etter høyst fem år.
20. Gi Nasjonalbiblioteket rett til å klarere bruk av såkalte foreldreløse verk, altså verk som omfattes av opphavsretten uten at det er mulig å komme i kontakt med opphavspersonene.
21. Lage et system for årlig registrering og publisering av verk som faller i det fri når vernetiden går ut.
22. Utrede mulighetene for å gjøre ikke-kommersiell fildeling av musikk og andre medietyper lovlig, kombinert med ulike løsninger for betaling til utøvere, produsenter og studioer.
23. Forby DRM-systemer ("Digital Rights Management", eller "digital rettighetsadministrasjon"), det vil si tekniske beskyttelsessystemer for digitalt åndsverk, beregnet på å begrense bruksmulighetene til opphavsrettsbeskyttet informasjon. For produkter der et forbud er utenfor norsk jurisdiksjon, vil vi pålegge tydelig merking av DRM-teknologi.
24. Lovfeste at å sperre brukeren fra full tilgang til funksjonaliteter av egen maskinvareare, for eksempel smarttelefoner og nettbrett, er ulovlig i Norge. Eiendomsretten tilsier at når du har kjøpt et produkt må du kunne bruke det slik du vil, uten å måtte "jailbroke" eller låse det opp på annet vis først.
25. Styrke og bevare forbrukernes lovbestemte borgerrettigheter i møte med brukerlisenser (End User License Agreement) og brukeravtaler (Terms of Service).
26. At det opprettes lokale, offentlige finansierte nettsentre, der personer med lav nettkompetanse kan få hjelp til tjenester som blir mer og mer nettbasert slik som betaling av regninger, kjøp av billetter etc. Dette kan f. eks legges i forbindelse med lokal helsestasjon, og må være et gratis lavterskeltilbud.

Se også blant annet kapittel 3.4 og 4.3.

4.5 JUSTISPOLITIKK OG BEREDSKAP

De Grønne legger medmenneskelighet, ikkevold, omsorg og ansvar til grunn i justispolitikken. Ingen mennesker er bare kriminelle – de er vanlige mennesker som av vidt ulike årsaker har brutt loven.

I et samfunn der mange føler seg fremmede, rotløse og avmektige, vil aggresjon, vold og kriminalitet ha gode vekstvilkår. Vaksine nummer én mot kriminalitet er et meningsfylt liv i et inkluderende fellesskap basert på sosial rettferdighet, likestilling og likeverd for alle grupper. Synlig politi er også viktig forebygging. Politiet og rettsvesenet må få de økonomiske ressurser som trengs for å bekjempe kriminalitet.

Vi vil redusere bruken av fengselsstraff, til fordel for ordninger som har vist seg å fungere bedre både med hensyn til rehabilitering og forsoning. Lovbrytere skal stilles til ansvar for sine forbrytelser og gis mulighet til å gjøre opp for seg. Vi vil øke bruken av alternative reaksjonsmåter som samfunnstjeneste. Regler og praksis ved varetekt og bruk av glattcelle må skjerpes.

En svært stor del av domstolenes og fengselsvesenets kapasitet går i dag med til narkotikarelaterte lovbrudd. Erfaringer fra andre europeiske land tyder på at mange av disse lovbruddene kunne vært unngått med en bedre helsepolitikk for rusmiddelavhengige. Rusmiddelmisbruk kan og bør håndteres primært som et helseproblem, i tråd med Stoltenberg-utvalgets konklusjoner.

Alle som er rammet av kriminalitet har en selvsagt rett til medisinsk, psykiatrisk og juridisk bistand etter behov. Det offentlige må forskuttere erstatning til dem som har krav på det etter å ha lidd økonomisk tap.

Norge har i dag et stort udekt rettshjelpsbehov, særlig blant utsatte grupper i samfunnet. Uten fri rettshjelp står mennesker i spesielt vanskelige situasjoner uten mulighet til å ivareta sin rettsstilling. Miljøpartiet De Grønne vil styrke det offentlige rettshjelpstilbudet og utvide tilgangen til fri rettshjelp. Dekningsområdet for den offentlige rettshjelpsordningen må utvides, særlig når det gjelder konflikter i arbeidslivet, på utlendingsrettsfeltet og i straffegjennomføringssaker.

Katastroforebygging og beredskap blir stadig viktigere for samfunnet. De Grønne vil styrke arbeidet med å forebygge ulykker, kriser og uønskede hendelser, og utvikle samfunnets evne til effektiv ulykkes- og krisehåndtering. Departementene har ansvar for hver sine sektorer også på beredskapsområdet, men samarbeidet og helhetsblikket må styrkes. Dette behovet er aktualisert også gjennom hyppigere klimarelaterte naturulykker i Norge, der flom- og skredhendelser setter infrastruktur ut av spill og menneskers liv og helse i fare. Vi vil også øke analysekapasiteten, som i dag er et svakt punkt i arbeidet med samfunnssikkerhet. Både helseberedskap, politietterforskning og vannforsyningsikkerhet er avhengig av en mer effektiv laboratoriesektor.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Føre en kriminalpolitikk som legger medmenneskelighet, ikkevold, omsorg og ansvar til grunn.
2. Motarbeide kriminalitet og vold ved å bygge et samfunn og et miljø som folk føler ansvar for og tilhørighet i.
3. Gi alle som er rammet av kriminalitet medisinsk, psykologisk og juridisk bistand etter behov. Dette skal også gjelde pårørende. De som har lidd økonomiske tap må få eventuell erstatning garantert og forskuttert av det offentlige etter rettskraftig dom.
4. Gi ofre for forbrytelser mulighet til å kreve at politiet reiser tiltale, dersom forbrytelsen er alvorlig

nok til at den kan kvalifisere for fengselsstraff og forbryteren er kjent.

5. Heve inntektsgrensen for fri rettshjelp og inkludere personlig gjeld i beregningen av hvem kan motta fri rettshjelp. Frivillige organisasjoner som gir gratis rettshjelp bør gis økte bevilgninger.
6. At det skal finnes lokalt baserte politi- og lensmannskontorer som har kjennskap til og engasjerer seg i nærmiljøet. Politiet må være synlige på en inkluderende og positiv måte.
7. Gå imot å legitimere vaktelskaper og andre private aktører som myndighetsutøvere på lik linje med politiet.
8. Styrke innsatsen mot svindel, skattesnyteri, hvitvasking av penger og annen økonomisk kriminalitet. Svarte formuer må kunne inndras til fordel for fellesskapet.
9. Styrke innsatsen mot alle former for miljøkriminalitet.
10. Opprette en egen enhet innenfor politiet som tar seg av saker knyttet til dyremishandling.
11. Styrke innsatsen mot vold i nære relasjoner. Politiet må øke kompetansen til å etterforske voldtekts- og incestsaker, blant annet ved å opprette en nasjonal etterforskningsenhet for voldtekt. Kompetansen som gjelder voldsutøvelse i familie og nærmiljø må også økes.
12. Opprettholde og styrke landets overgreps- og voldtektsmottak, samt sikre nødvendige midler til krisesentre, både for kvinner, barn og menn.
13. Ha et sterkt offentlig støtteapparat for kvinner og menn som havner i prostitusjon. Personer som har vært utsatt for menneskehandel må få den bistand og beskyttelse de har behov for. Deres søknader om oppholdstillatelse må behandles uavhengig av om de anmelder saken eller ikke.
14. Avvikle sexkjøpsloven og fokusere etterforskningsinnsatsen mot hallikvirksomhet og vold mot prostituerte.
15. Føre en human narkotikapolitikk der rusmisbruk behandles som et helseproblem. Vi vil avkriminalisere bruk av illegale rusmidler og besittelse av mindre mengder stoff til eget bruk. Vi ønsker derimot fortsatt at innføring, produksjon og salg av narkotika skal være straffbart.
16. Gi lovbrutere mulighet til å gjøre opp for seg raskt. Vinningsforbrytelser og hærverk bør i de fleste tilfeller kunne rettes opp gjennom bøter og samfunnstjeneste. Vi ønsker dessuten å utvide bruken av konfliktråd.
17. Opprettholde juryordningen, men kreve at juryen må gi en skriftlig begrunnelse når den avsier en dom.
18. Minimere bruken av fengsel, innføre elektronisk fotlenke som reaksjonsmåte og øke bruken av samfunnstjeneste.
19. Etablere flere fengselsøyer, som Bastøy i Oslofjorden, der de innsatte kan leve uten konstant å bli påminnet om sin fangestatus.
20. At personer under 18 år ikke må settes i fengsel, men få annen type tilsyn.
21. Skjerpe inn regelen om at ingen skal holdes i forvaring i mer enn fire timer uten siktelse. Ingen må

holdes mer enn ett døgn på glattcelle. Bruken av varetektsfengsel må innskrenkes slik menneskerettsorganisasjoner krever.

22. Begrense bruken av isolasjon kraftig. Sikkerhetsceller må kun brukes i få timer, og i et avklart tidsrom. Melding til fengselsstyret må skje innen ett døgn. Andre sikkerhetstiltak enn isolasjon må i større grad tas i bruk.
23. Styrke rettsstillingen til mennesker som er innlagt på psykiatriske institusjoner.
24. Hindre sensur av internett og andre datanettverk, med unntak for spredning av barnepornografi som finner sted utenfor norsk jurisdiksjon (f.eks. servere som befinner seg i utlandet). Sensur er alltid siste utvei og kan ikke benyttes dersom det finnes andre måter å håndheve loven på. Listen over sensurerte domener og IP-adresser må oppgis til de som etterspør det. Innehavere av domener/IP-adresser skal informeres og gis klageadgang.
25. . Øke Datatilsynets ressurser og gi dem myndighet til å begrense og kontrollere overvåkning av det sivile samfunn, spesielt i det offentlige rom.
26. Styrke offentlig kontroll og innsyn i PSTs og andre overvåkende organers virksomhet. Bare når strafferammen er over et visst nivå skal inngripende overvåkningsmetoder som kommunikasjonsavlytting kunne brukes.
27. At i saker der det har vært benyttet inngripende overvåkning (slik som kommunikasjonsavlytting), skal de som har blitt overvåket bli underrettet om dette senest tre år etter at overvåkingen er avsluttet. Underretning er ikke nødvendig i saker der det reises tiltale.
28. Lovregulere intensiv spaning på linje med andre inngripende overvåkningsmetoder. Norske myndigheter må underrettes dersom utenlandske spanere opererer på norsk territorium.
29. Gjøre betingelsene for gjenopptakelse av straffesaker tydeligere, og lovfeste retten til gjenopptakelse i saker hvor det er funnet nye DNA-spor.
30. At et prosjekt tilsvarende The Innocence Project i USA, som har avdekket at opp til 5 % av de innsatte kan være uskyldige, får offentlig støtte dersom det etableres i Norge.
31. Erstatte Spesialenheten for politisaker med et organ som er uavhengig av politiet.
32. Styrke den helhetlige beredskapsplanleggingen, med fokus på vern av infrastruktur og menneskers liv og helse i et endret klima.
33. Etablere flere offentlige laboratorier, særlig for å øke kapasiteten innen DNA-analyse, vannprøver og pandemianalyser

Se også blant annet kapitel 1.8, 3.6, 3.7 og 4.4.

5. NORGE I VERDEN

Norge er et land som er svært aktivt i ulike internasjonale fora, og har på bakgrunn av dette stor innflytelse i forhold til størrelsen. Norske regjeringer har derimot vært svake på strategisk tenkning om hvilke interesser som skal fremmes gjennom denne innflytelsen.

Miljøpartiet De Grønnes utenrikspolitikk bygger på erkjennelsen av at vi alle er del av et globalt fellesskap, og at vi alle står overfor de samme globale utfordringene. Det er det globale fellesskapets interesser som må styre våre prioriteringer. Derfor vil vi samordne vår politikk med de andre grønne partiene i European Green Party og i Global Greens. Vårt felles mål med det utenrikspolitiske engasjementet er å fremme ikkevold og økologisk, økonomisk og sosial bærekraft i verden.

De menneskeskapte økologiske truslene vi står overfor er konsekvensene av en økonomisk utvikling som ikke er bærekraftig. Klimaendringer, ørkenspredning og erosjon, tap av naturmangfold, matmangel og mangel på rent vann er resultatene. De Grønne vil at Norge skal bidra økonomisk og politisk til å bygge opp den globale bærekraften. Målet må være at verdens land skal kutte i utslipp av klimagasser, beskytte naturmangfoldet, redusere overforbruket i de rike landene og etablere en bærekraftig matproduksjon.

5.1 ET STYRKET FN

I en asymmetrisk verdensorden av stater med innfløkte avhengighetsbånd til hverandre, der det ikke finnes noen reell overnasjonal myndighet, må et lite land som Norge ta aktivt del i de internasjonale foraene der forpliktende avtaler mellom stater inngås. Viktigste blant disse er FN. De forente nasjoner er den organisasjonen som er best egnet til å koordinere statlige mellomværende. Arbeidet for å sikre FN som en troverdig, effektiv og demokratisk fellesarena er under kontinuerlig press. Organisasjonen må voktes og utvikles som den viktigste arenaen der alle land stiller med muligheter til deltakelse og innflytelse.

Reform og demokratisering av FN er viktig for å oppnå tillit, samarbeid, ikkevold og bærekraftig ressursfordeling mellom landene. De Grønne går imot å uthule FNs autoritet og handlingsrom ved at mandater og ressurser blir flyttet til institusjoner utenfor generalforsamlingens ansvarsområde.

For å unngå en global miljøkatastrofe trenger vi dyptgående endringer i måten det internasjonale samfunnet styrer på. De Grønne vil gjøre om FNs miljøprogram (UNEP) til en organisasjon for bærekraftig utvikling der alle de største økonomiene er representert. Dette vil gi miljøarbeidet større autoritet og mer forutsigbar finansiering.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Styrke FN og demokratiet i FN.
2. At Norge skal jobbe for en rask iverksettelse av en administrativ reform hvor bedre rutiner og samordning mellom FN-institusjonene vil frigjøre store ressurser.
3. Omdanne UNEP til en FN-organisasjon for miljø, klima og bærekraft.
4. Flytte ansvar fra IMF (Det internasjonale pengefondet), Verdensbanken og WTO (Verdens han-

delsorganisasjon) over til FN-organer underlagt generalforsamlingen.

5. Utvide FNs inntektsgrunnlag med globale skatter på interkontinental flytrafikk, internasjonale finanstransaksjoner og våpenhandel.

Se også blant annet kapitel 5.4 og 5.5.

5.2 INTERNASJONAL ØKONOMI OG HANDEL

Internasjonal frihandel fremmer i dag rike lands interesser, og fører til store overføringer fra sør til nord. På sin vei ut av fattigdom benyttet dagens rike land seg av nasjonale lover og regler som tollmurer, importforbud, eksportsubsidier og produksjonsstøtte for å bygge opp egen industri. Verdens handelsorganisasjons regelverk hindrer de fattige landene i å bruke slike virkemiddel for å beskytte egen produksjon. Land i sør må få drive en aktiv næringspolitikk ut fra egne interesser, uten fare for straff fra det internasjonale samfunnet. Måten verdenshandelen er organisert på er avgjørende for fattige land, og må derfor være demokratisk underlagt FNs generalforsamling.

De Grønne mener at miljømål må få større gjennomslag i internasjonale avtaler om handel, investeringer og finans. Slike avtaler må bygge opp under gjeldende miljøavtaler og -prinsipper.

Utviklingen av den internasjonale finansnæringen drives av en eksponentiell gjeldsvekst, som stadig øker belastningen av jordens økosystemer. Vi må komme oss vekk fra vekstøkonomien og over til en stabil likevektsøkonomi, og etablere en finanssektor som bedre spiller på lag med realøkonomien.

Patenter er ment som en spore til oppfinnelser og produksjonsforbedringer. Men patentering kan også føre til så høye priser at mange land i praksis nektes tilgang på teknologi, medisiner og kunnskap. Særlig når det gjelder utvikling av nye medisiner må det etableres et regelverk som tillater fattige land å produsere kopimedisiner. Overføring av teknologi for produksjon av fornybar energi må også innlemmes i et regime som ikke medfører høye kostnader i mottakerlandene.

Korrupsjon og skatteparadis er alvorlige problem både for rike og fattige land, og må bekjempes.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Arbeide for at lavinntektsland får beskytte deler av sine markeder etter behov, med selvbestemte tollgrenser, spesielt når det gjelder matproduksjon og nystartede industrier.
2. Innføre grønne importavgifter som fremmer natur- og miljørelaterte målsetninger.
3. Arbeide for at retten til mat og matsuverenitet, samt FN-konvensjonen om biologisk mangfold skal ligge til grunn for alle handelsavtaler. Sekundært ønsker vi mat og landbruk ut av WTO.
4. Arbeide for å redusere gjeldsbyrden til lavinntektsland.
5. Motarbeide finansielt hemmelighold i skatteparadis, ved å jobbe for en global avtale om informasjonsutveksling og å styrke skattemyndighetene i fattige land. Vi vil også kreve land for land-rapportering fra transnasjonale selskaper, samt forby Statens pensjonsfond utland og andre virksomheter med statlig eierskap å operere i skatteparadis.

6. Arbeide internasjonalt for strengere straffer for selskaper og enkeltpersoner som er innblandet i korrupsjon.
7. Innføre avgift på finanstransaksjoner (finansskatt), med satser og innslagspunkt innrettet for å ramme skadelig spekulasjon.
8. Forby genmodifiserte organismer (GMO) i landbruket, og si nei til patentrettigheter på blant annet planter, dyr og gener.

Se også blant annet kapittel 1.6 og 2.5.

5.3 UTVIKLING OG BISTAND

De Grønne ønsker en mer lik fordeling av ressurser mellom nasjoner og folkegrupper enn i dag. På tross av retorikk og ambisjoner om det motsatte, går overføringene av ressurser i all hovedsak fra lavinntektsland til rike land i form av billige råvarer, arbeidskraft og gjeldsrenter. Denne tappingen av ressurser må stanses og reverseres, slik at landene i sør blir i stand til å dekke sine behov og sikre skape en god utvikling.

Nødhjelp, bistand og gunstige lån, gjennomført uten korrupsjon, gagnar fattige land og er på kort sikt nyttige verktøy i kampen mot fattigdom. På lengre sikt må landene settes i stand til å produsere verdier og ressurser for å dekke sine egne behov og delta i verdenshandelen på en bærekraftig måte. Bistanden kan med fordel i større grad målrettes mot klima- og miljøtiltak, all den tid det er de fattige landene som først vil rammes av klimaendringer og miljøkatastrofer. Norsk bistand skal i størst mulig grad være mottakerorientert og lokalt forankret.

De Grønne ser samtidig alvorlig på samarbeidsproblemene i bistandsbransjen og avhengigheten som bistand kan føre til. Det er også kritikkverdige at militærinnsats blir tett knyttet til bistand. Strukturelle tilpasningsprogrammer og deres krav til liberalisering og privatisering av industri og handel har fått negative konsekvenser. For å bidra til en bedre orientering av bistanden bør land berømmes dersom de beskytter sin produksjon i oppbygningsfasen, fører en effektiv skattepolitikk, minimerer militærkostnadene og øker helse- og utdanningsbudsjettene.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Bygge norsk bistandsarbeid på prinsippet om hjelp til selvhjelp og likeverdighet. Norsk bistand skal ikke bidra til å gjøre land bistandsavhengige.
2. Arbeide for at Verdensbanken og Det internasjonale pengefondets strategier for strukturrasjonalisering erstattes av ordninger som setter lavinntektslandene i stand til å delta i verdenssamfunnet på likeverdige vilkår.
3. At norsk nødhjelp og katastroferisikoreduksjon også skal rettes mot forebyggende klimatilpasningstiltak og håndtering av klimarelaterte katastrofer.
4. Sette nulltoleranse for korrupsjon som et overordnet mål for alt norsk bistandsarbeid.
5. Arbeide for at utviklingsland skal ha rett til å utnytte fornybare ressurser og teknologi slik at verdiskapning og bærekraft sikres.

6. Arbeide for å rette FNs avskogingsprogram REDD og “Energi for alle”-programmet Energy + inn mot reelle kutt i klimagassutslipp, og for at satsingene skal styres lokalt.
7. Bruke mer av norske bistandsmidler på tiltak for økt landbruksproduktivitet og bedre vanntilgang, med økologiske metoder og lokal kontroll.
8. Støtte økologisk landbruk som strategi for å sikre matjord, vann, biomangfold og lokal selvråderett.
9. At Norge aktivt skal støtte utviklingen av agro-økologiske mål og målestokker som et grunnleggende alternativ til industrijordbruk for fremtiden. Norge må følge opp anbefalingene om framtidig jordbruk fra FNs internasjonale gjennomgang av kunnskapen på feltet (IAASTD).
10. Fremme kvinners aktive deltakelse i alle deler av utviklingslandenes økonomiske, politiske og sosiale liv. Kvinner må sikres mot voldelige overgrep.
11. Utrede å la prinsippene for rettferdig handel (Fairtrade) gjelde for alle importvarer.
12. Gjøre Norge til verdens første Fairtrade-stat.
13. Fremme bistand rettet mot folkeopplysning og frie og uavhengige medier, slik at mottakerlandenes innbyggere selv kan holde sine institusjoner ansvarlige.

Se også blant annet kapitel 1.1, 1.6 og 2.4.

5.4 INTERNASJONAL KONFLIKTHÅNDTERING – IKKEVOLD

Internasjonal konflikthåndtering skjer i ulike kanaler og på ulike nivå. FN må ha det overordnede ansvaret, og organiseres for best mulig å kunne ivareta dette.

Bruk av militære metoder som virkemiddel for å skape fred og løse konflikter bør så langt som mulig unngås, og skje med minst mulig voldsbruk. De Grønne tror på forhandlinger, konfliktløsning og ikkevold både på grunn av menneskesynet vårt, og fordi vi mener ikkevoldelige metoder ofte er mest effektive.

Norge må sammen med verdenssamfunnet minske faren for terrorangrep ved å ta tak i årsakene til internasjonal terrorisme. Norge må sammen med verdenssamfunnet minske årsakene til internasjonal terrorisme. Blant disse årsakene er manglende demokrati og undertrykkende maktrelasjoner. På sikt risikerer vi at effektene av ressursknapphet og klimaendringer også vil føre til et økt konflikt- og voldsnivå.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. At Norge skal fremme ikkevoldelig konflikthåndtering i alle relevante fora.
2. Bygge opp under FN og folkeretten som sikkerhet mot angrepskrig.
3. Arbeide for å reformere FNs Sikkerhetsråd, slik at sammensetningen bedre representerer styrkeforholdene i verden i dag. Vetoretten må endres slik at det må mer enn ett land til for å blokkere vedtak.

4. Bidra i større grad til fredsbevarende FN-styrker og etablere sivile frivillige fredsstyrker til erstatning for militære bidrag som kan settes inn i konflikter samtidig som FN-styrkene gis en sterkere sivil profil.
5. Arbeide for et internasjonalt forbud mot kjernevåpen og bruk av utarmet uran som ammunisjon på lik linje med kjemiske og biologiske våpen.
6. At Norge gjennom diplomatiske kanaler skal øve press på Israel, USA, Iran og arabiske land for å løse Israel–Palestinakonflikten. Norge må ikke selge krigsmateriell til eller kjøpe slikt materiell fra noen land i Midtøstenregionen.
7. Arbeide for å sikre rettighetene til urfolk, etniske minoriteter og statsløse folk.
8. Støtte arbeidet med å legge til ecocide som en femte internasjonal forbrytelse mot freden, på lik linje med folkemord og forbrytelser mot menneskeheten, så slike saker kan føres for en internasjonal domstol.
9. Forbedre forholdet og styrke samarbeidet med våre naboer. Vi ønsker å innlede samtaler med Russland om å demilitarisere Kola-halvøya og Finnmark, og å avslutte i henhold til internasjonale traktater levering og overføring av militær etterretning fra Svalbard og Antarktis. Vardø-radaren må i sin helhet under norsk kontroll. Kulturutvekslingen med Russland må utvides.

Se også blant annet kapitel 5.1 og 5.5.

5.5 FORSVAR OG SIKKERHETSPOLITIKK

En statsmakt er i seg selv et inngrep i individets frihet, og statens grunnleggende berettigelse ligger i evnen til å skape sikkerhet for befolkningen. De Grønne ser det derfor som et mål for forsvars- og sikkerhetspolitikken at staten skal sikre internasjonal respekt for og anerkjennelse av norsk suverenitet. Det gjør vi best gjennom å delta aktivt i ulike internasjonale fora og arbeide for at det etableres stadig bedre og forpliktende multilaterale avtaler for å styrke den internasjonale rettsorden.

Den andre målsetningen med forsvars- og sikkerhetspolitikken er å forebygge krig i vår del av verden. Det gjør vi blant annet ved å finne balansen mellom å ha et forsvar som ikke oppfattes truende av naboland og å opprettholde en troverdig forsvarsevne. Den tredje hovedmålsetningen er å sikre livsgrunnlaget til den norske befolkningen, ikke bare i krig, men også ved naturkatastrofer eller andre kriser. Det kan vi oppnå med en høy grad av bærekraftig selvforsyning av mat og energi. Staten må samtidig etablere en reell beredskap for å håndtere både større og mindre katastrofer.

Som medlem i NATO er Norge garantert beskyttelse gjennom § 5 i NATO-pakten. De Grønne anerkjenner NATOs rolle i å opprettholde fred og stabilitet i etterkrigstidens Europa, samtidig som vi beklager at denne sikkerheten var bygd på trusselen om atomkrig. NATO-pakten tillater Norge å være et stort sett demilitarisert og fredelig samfunn, og gir oss en troverdig forsvarsevne. Medlemskapet i forsvarsalliansen har like fullt mange problematiske sider. NATOs «out of area»-strategi er en alvorlig trussel mot kollektiv sikkerhet og konflikthåndtering. Den er basert på trussel om bruk av atomvåpen, og fordi den er løsrevet fra FN vil den alltid kunne mistenkes for å bunne i egeninteresser. NATOs gjeldende strategiske konsept vil kunne føre oss inn i stadig nye konflikter utenfor NATO-området, til tider i strid med FN-pakten. For De Grønne er det viktig at det nye strategiske konseptet legger vekt på at NATO-operasjoner alltid må være forankret i et FN-mandat.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. Avlyse kjøpet av jagerflyet F-35 (Joint Strike Fighter). Avtalen om kjøp av slike fly bygger på bris-tende forutsetninger.
2. Sette som en forutsetning for videre deltakelse at NATO skal være en forsvarspakt. Alliansen må fraskrive seg den selvbestaltete retten til forkjøpsangrep.
3. Arbeide for at NATO underordner seg FN-pakten, som sier at ingen land har rett til å angripe et annet, bare til å forsvare seg etter et angrep.
4. At punktet om «out of area» begrenses til kun å omfatte operasjoner forankret i et klart FN-man-dat.
5. At NATO-landene skal gå foran og bygge ned sine atomvåpenarsenaler, og slå fast at våpnene ikke skal brukes under noen omstendigheter.
6. Arbeide for et sterkere fellesnordisk forsvarssamarbeid, for på den måten å spare utgifter ved å sam-kjøre materiellstandarer og øke den gjensidige avhengigheten.
7. Avslutte dagens norske eksport av krigsmateriell og legge om til en begrenset produksjon av mili-tærmateriell til bruk for Norge og samarbeidsland i Norden. Norge må uansett kreve sluttbruker-klæring fra alle land som kjøper våpen og ammunisjon produsert i Norge.
8. Etablere et totalforsvar tilpasset det totale trusselbildet. Dette omfatter forsvar mot miljøtrusler og hensyn til klimaendringenes konsekvenser for kritisk infrastruktur.
9. Jobbe for en kjønnsnøytral profesjonalisering av forsvaret, gjennom blant annet å fjerne verneplik-ten.
10. Gi alle som gjør militærtjeneste trening i metoder for ikkevoldelig motstand og ikke-samarbeid.
11. Styrke det internasjonale beredskapsarbeidet, særlig innsatsen for å forebygge og håndtere kriser knyttet til humanitære katastrofer. Raskt akselererende klimaendringer gjør at disse nå øker i om-fang og frekvens.
12. Styrke demokratiutdanningen ved å demokratisere sivilforsvaret og heimevernet. Dette kan gjøres gjennom å gi mannskapene medbestemmelsesrett om prioriteringer innen innkjøp av utstyr og treningsmengde/innhold i fredstid.
13. At staten i samarbeid med kommunene gjeninnfører beredskapslagring av mat- og såkorn for minst ett års forbruk.
14. Gjøre Heimevernet i stand til å håndtere kriser/katastrofer av forskjellig art. Spesialavdelingen HV-016 må gjenopprettes for å styrke den regionale beredskapen i alle Norges landsdeler.

Se også blant annet kapittel 5.1 og 5.4.

5.6 INNVANDRING, FLYKTNING- OG ASYLPOLITIKK

Det norske samfunnet har gått fra å være et utvandringssamfunn til å bli et innvandringssamfunn. Innvandring gir muligheter til både enkeltmennesker og samfunnet, men skaper samtidig utfordringer. De Grønne mener at utfordringene må tas på alvor, og håndteres åpent.

Innvandringen til Europa har dyptgående økonomiske, strukturelle, politiske og demografiske forklaringer. En restriktiv norsk politikk vil øket presset på andre europeiske land, legge til rette for økt illegal innvandring og bidra til menneskelige tragedier av den typen som allerede utspiller seg jevnlig ved EU/EØS-områdets yttergrenser. Solidaritet er grunnleggende for grønn politikk. En restriktiv politikk ville være usolidarisk, både overfor mennesker i nød og andre land. Asylpolitikken i Norge skal ikke gå på bekostning av grunnleggende menneskerettigheter. De Grønne vil samarbeide med andre grønne partier i Europa om å utvikle en human flyktning- og innvandringspolitikk.

Klimaflyktninger er mennesker som er på flukt fra ulevelige livsvilkår, eller som har forlatt sine hjem på grunn av sterkt endrede livsbetingelser. FN regner med at 42 millioner mennesker i dag er på flukt som følge av endret klima. Det kan være store katastrofehendelser som har lagt deres hjem i ruiner, eller endrede vilkår for jordbruk og fiske som skaper umulige livsbetingelser. Norge må regne med å ta imot et stor antall klimaflyktninger i årene som kommer. De Grønne tar denne utviklingen alvorlig, og vil gi klimaflyktninger samme rett til beskyttelse som andre flyktninger har gjennom FN-konvensjonen.

De Grønne anser det som åpenbart at vi som et rikt, fredelig og demokratisk land har et særlig ansvar for mennesker på flukt fra forfølgelse. Rask saksbehandling er viktig i asylpolitikken. I mellomtiden bør asylsøkere få anledning til å lære norsk språk. Er behandlingstiden over tre måneder, bør de også få midlertidig arbeidstillatelse. Asylsøkere som har fått avslag men er ureturnerbar grunnet forhold i hjemlandet, eller som har blitt integrert i det norske samfunnet gjennom for eksempel arbeid eller familietilknytning, bør få anledning til å søke om arbeidsinnvandring til Norge uten først å måtte forlate landet. Papirløse bør få samme mulighet til å regularisere sitt opphold i landet.

Miljøpartiet De Grønne vil:

1. At Norge skal ta imot 2000 kvoteflyktninger årlig, uten å stille betingelser om integreringspotensial. Beskyttelsesbehov må være det primære kriteriet.
2. At Norge skal bidra til å styrke FN's høykommissariat for flyktninger, slik at flere kan få tilstrekkelig hjelp i hjemlandet eller et naboland.
3. Gi klimaflyktninger samme rett til beskyttelse som andre flyktninger har gjennom FN-konvensjonen.
4. Arbeide for en human asylpolitikk i tråd med FN's råd. Politikken må legge vekt på våre folkerettslige forpliktelser og ta hensyn til grunnleggende menneskerettigheter, inkludert FN's barnekonvensjon.
5. Gi enslige mindreårige asylsøkere tettere oppfølging enn i dag.
6. Gi amnesti og oppholdstillatelse til ureturnerbare innvandrere. Amnestiet skal gjelde for voksne som har vært i Norge i fem år og for barn som har vært her i tre år.
7. Styrke asylretten for mennesker som har blitt utsatt for kjønnsbasert forfølgelse eller undertrykkelse i sine hjemland.

8. At alle asylmottak skal drives av det offentlige eller ideelle stiftelser og organisasjoner, og ikke legges til avsidesliggende områder uten muligheter for integrasjon i et fungerende lokalsamfunn.
9. Skape verdige forhold på alle asylmottak. Beboerne må aktiviseres til deltakelse i samfunnet gjennom språkkurs, alle barn må få gå på skole, og det må legges til rette for frivillig arbeid.
10. Legge større vekt på hensynet til barnas beste ved vurdering av oppholdstillatelse, slik Norge er forpliktet til gjennom Barnekonvensjonen.
11. Gå gjennom regelverket med sikte på å åpne for en moderat økning i arbeidsinnvandring fra land utenfor EØS-området.

Se også blant annet kapitel 2.7, 3.9 og 5.1.